

De burgemeesters *van Zwolle*

Zwols Historisch Tijdschrift

36e jaargang 2019 nummer 3 - 8,50 euro

Wim Huijsmans

Suikerhistorie

(Collectie Hogenkamp)

Het Chinees-Indisch restaurant Sing Long aan de Oude Deventerstraatweg.
Rechts de huizen aan de nieuwe Rozeboomlaan. November 2019.
(Foto Elske Bootsma)

Café De Rozeboom, Nieuwe Deventerweg 26

Ruim honderdvijftig jaar geleden werd in Ittersum aan de doorgaande weg naar Deventer een boerenherberg gebouwd die de naam De Rozeboom kreeg. Tevens kon men er kruidenierswaren en later ook brood kopen. De bouw op deze plek hing nauw samen met de nieuwe weg naar Deventer, die parallel liep aan de in 1866 aangelegde spoorlijn van Arnhem naar Zwolle. Voor die tijd was er al een herberg met dezelfde naam, eerst aan de Zwarteweg en daarna rond 1840 aan de (wat nu heet) Oude Deventerstraatweg, destijds nog de doorgaande verbinding naar Deventer.

In 1947 nam Johannes Freriks café De Rozeboom over van Willemina (Miene) van Riele, weduwe van P.M. Jansen aan de Haar. Miene was jarenlang het gezicht van De Rozeboom. Men wandelde op zondag vanuit de stad graag daar naartoe voor de door haar bereide 'dikke melk'. Achter De Rozeboom was een grote tuin met prieeltjes. Ook stond daar een houten gebouwtje waar onder meer de muziekvereniging 'Kunst na Arbeid' oefende.

Toen er in de jaren zestig van de vorige eeuw aan weerszijden van de Nieuwe Deventerweg parallelwegen werden aangelegd, moest het pand worden afgebroken. Iets verder van de weg af liet Freriks een hotel-café-restaurant bouwen. De naam De Rozeboom bleef. Ook diende het als pension.

In maart 1984 kwam het pand in bezit van de familie Hsu, die er een Chinees-Indisch restaurant begon onder de naam Sing-Long. En nog steeds kun je er voor een Chinese maaltijd terecht.

Om de herinnering aan de oude naam te bewaren heeft het college van B en W vorig jaar besloten aan de nieuwe straat naast de Chinees de naam Rozeboomlaan toe te kennen.

Redactioneel

Inhoud

In dit nummer van het *Zwols Historisch Tijdschrift* veel aandacht voor de burgemeesters die Zwolle in het verleden hebben gediend. Aanleiding daarvoor is het vertrek van Henk Jan Meijer uit zijn ambt van burgervader. De eerste Zwolse burgemeester in de huidige vorm was Arnoldus Johannes Vos de Wael. Na hem zouden er nog velen volgen, u vindt ze allemaal terug in een overzicht van Steven ten Veen. Samen met Annèt Bootsma interviewde hij ook scheidend burgemeester Henk Jan Meijer over zijn ambtsperiode in Zwolle, met als conclusie dat de Zwollenaren de afgelopen negentien jaar trotser op hun stad zijn geworden.

Frank Inklaar stofte de oude kranten af die verslag doen van het bezoek van Paul Kruger aan Zwolle in de zomer van 1901. Deze voormalige president van de Zuid-Afrikaansche Republiek (1883-1900) was mateloos populair in ons land. En in Zwolle was dat niet anders.

Jan van de Wetering brengt ons in de slotaflevering van zijn reeks over de jaren zestig terug naar het Zwolle van het jaar 1969 en u bent vast gewaarschuwd, sommige illustraties zijn fel realistisch van aard.

Geert Banck geeft een uitgebreide beschrijving van de Molenstraat (nu Thomas a Kempisstraat) en omgeving in de eerste helft van de negentiende eeuw, toen 'rafelrand' van Zwolle. Hij doet dat aan de hand van het leven van zijn voorouder Philip Peter Banck, een wolkammer die daar zijn nering dreef. De straat maakte deel uit van de Nieuwstad, door historicus Thomas de Vries ooit met enige overdrijving 'een eldorado voor smokkelaars' genoemd.

Ten slotte, let op de Mededelingen, met informatie over de nieuwe editie van de Grote Zwolle Quiz.

Veel leesplezier!

Suikerhistorie Wim Huijsmans 114

'Zwollenaren zijn trotser op hun stad geworden'
Henk Jan Meijer groeide in zijn rol als burgemeester Annèt Bootsma - van Hulten
en Steven ten Veen 116

De burgemeesters van Zwolle
Steven ten Veen 123

Zwolle in de jaren zestig
Aflevering 17 en slot: Dromen tussen Groot Zwolle en Madurodam (1969)
Jan van de Wetering 136

'Oom Paul veroverde weer aller hart'
Het bezoek van Paul Kruger aan Zwolle
Frank Inklaar 154

Een wolkammer aan de Molenstraat
(Thomas a Kempisstraat) in de Zwolse Nieuwstad: Philip Peter Banck (1787-1859)
Geert Banck 161

Boeken 173

Mededelingen 175

Auteurs 177

Cover: Burgemeester Henk Jan Meijer op de fiets op het Grote Kerkplein en zijn voorgangers. Zie voor namen het artikel op p. 123 e.v. (Gemeente Zwolle en collectie HCO)

‘Zwollenaren zijn trotser op hun stad geworden’ *Henk Jan Meijer groeide in zijn rol als burgemeester*

**Annèt Bootsma -
van Hulten en
Steven ten Veen**

Mr. A.J. Vos de Wael was in de vorm waarin we het burgemeesterschap sinds twee eeuwen kennen in 1813 de eerste burgemeester van Zwolle. Liefst 42 jaar bekleedde hij dit ambt. Burgemeester Henk Jan Meijer was de vijftiende in rij, twee waarnemers niet meegerekend. Een vergelijking met zijn illustere voorganger in de negentiende eeuw valt uiteraard nauwelijks te maken. Het grootste deel van de bevolking leefde toen in bittere armoede en de blauwe dood (cholera) waarde door de stad. Maar toch zijn er overeenkomsten te vinden. Bijvoorbeeld de groei van de stad. Toen Vos de Wael burgemeester werd, telde Zwolle amper

13.000 inwoners, bij zijn vertrek in 1855 waren het er bijna 19.000. Ook Meijer heeft het inwonertal sterk zien groeien: van 105.000 in 2000 naar meer dan 128.000 nu. Vos de Wael was, ondanks de standencultuur die in Zwolle heerste, voor de bevolking goed te benaderen. Hij ging dan wel deftig gekleed, in een kniebroek, schoenen met zilveren gespen en een pruik, maar als hij een wandeling door de stad maakte sprak hij met iedereen. Ook burgemeester Meijer had er plezier in aangesproken te worden, maar anders dan zijn illustere voorganger heeft hij die rol van burgervader in de loop der jaren wel moeten leren.

*Burgemeester Henk Jan Meijer in gesprek met Annèt Bootsma en Steven ten Veen op het terras van de Hofvlietvilla, met uitzicht op het Kraanbolwerk (de voormalige locatie van Schaepman's Lakfabrieken) en het daar verrezen appartementsgebouw De Stelling en met inblik in de Thorbeckegracht, 22 augustus 2019.
(Foto Hessel Bootsma)*

We spraken met Henk Jan Meijer op een mooie zomerse dag in augustus op het terras van de Hofvlietvilla, een van zijn favoriete plekjes in de stad. Toen hij in 2000 in Zwolle kwam, lag de villa – met een overdaad aan hosta's in de tuin – er op die prachtige plek nog armoedig bij en bevond zich aan de andere kant van de stadsgracht het grauwe fabriekspand van Schaepman. Meijer prijst zich gelukkig dat die situatie totaal anders is geworden. 'We zitten hier over de stadsgracht, maar jarenlang werd de stadsgracht als de grens van de binnenstad beschouwd. Ze was als het ware een mentale barrière. We hadden de discussie over de bibliotheek, die moet in de binnenstad blijven werd er gezegd. Maar in de binnenstad hebben we niet zoveel ruimte dat we er een mooie bibliotheek en een mooie bioscoop kunnen bouwen. Dus moet je over de stadsgracht heen. Hedon zit er ook buiten. Omdenken noemde ik dat wel 's in het college.'

Toen Zwolle in 2000 een nieuwe burgemeester moest krijgen, was het een harde wens van de gemeenteraad dat hij of zij voor langere tijd dit ambt zou gaan bekleden. Aan Loek Hermans en Jan Franssen werden wel goede herinneringen bewaard, maar na respectievelijk vier en zes jaar waren zij alweer vertrokken. Zij zagen de hoofdstad van Overijssel als een mooie tussenstap in hun carrière. Henk Jan Meijer, wethouder in Den Haag en toen 48 jaar oud, wilde graag aan die voorwaarde voldoen. Elf jaar was hij wethouder in Den Haag geweest, het burgermeesterschap lonkte. 'Ik zette hoog in. Het moest een gemeente met meer dan 100.000 inwoners zijn met een historische binnenstad en het liefst boven de grote rivieren. Ik heb naar Amersfoort gesolliciteerd, maar dat werd het niet. Mag ik achteraf misschien wel blij mee zijn. De centrumfunctie van Zwolle is veel groter en ik wist meteen dat deze stad veel meer potentie heeft dan het inwonertal doet vermoeden.'

Wennen

Van de negentien jaar dat Meijer eerste burger van Zwolle was, beschouwt hij het eerste als zijn moeilijkste. 'Ik moest echt aan mijn nieuwe positie wennen. In Den Haag heerste een heel andere

mentaliteit dan in Zwolle. Daar zijn de mensen veel directer, zeggen meteen wat ze van iets vinden. Hier kijkt men de kat uit de boom, lig je snel onder het vergrootglas en wordt gezegd "doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg." Daar moest ik wel aan wennen. Nee, het eerste jaar viel niet mee.' Bovendien kende Meijer de hoofdstad van Overijssel amper. 'Ik kwam hier wel 's bij twee vrienden uit m'n studententijd op bezoek, maar in de binnenstad was ik nog nooit geweest. Zwolle kende ik zo'n beetje alleen van de stop bij De Toerist als we op weg waren naar familie in Oost-Groningen.'

Na dat moeilijke eerste jaar bouwde Meijer steeds meer gezag op, leerde men hem kennen als een bekwame bestuurder die hard werkte, boven de partijen stond (wie wist dat hij lid van de VVD was?) en feilloos aanvoelde waar de kansen van Zwolle lagen. 'Toen na zes jaar mijn herbenoeming aan de orde was, heb ik gekscherend gezegd dat ik misschien wel tot aan mijn pensionering in Zwolle zou blijven. Dat was een grapje, maar zo is het wel gegaan. Of ik minder ambitie had dan mijn voorgangers? Tijdens mijn tweede termijn heb ik wel eens om me heen gekeken naar iets nieuws, maar niet zo actief. En ik begreep dat ik bij vertrek ook iets los zou laten. Ik kon goed besturen, kon mijn werk doen, had draagvlak en

Henk Jan Meijer in zijn rol als burgemeester bij de landelijke intocht van Sinterklaas in Zwolle, november 2003. (Gemeente Zwolle)

groeide nog steeds in mijn rol als burgemeester. Ik zit trouwens nog steeds in die groeistand. De laatste maanden zei ik wel eens in het college dat we bepaalde zaken volgend jaar anders zouden kunnen gaan doen om me vervolgens te realiseren dat ik er dan niet meer bij ben.'

Binnenstad

Wat Meijer verbaasde toen hij burgemeester van Zwolle werd, was dat er in het collegeprogramma niets over de binnenstad stond. 'In Den Haag was ik de wethouder van de binnenstad geweest. Eigenlijk moet je voortdurend aandacht aan de binnenstad besteden. Een van de eerste dingen die ik in Zwolle heb gedaan, was een gesprek aangaan met de ondernemers van de binnenstad. Daar werden we het er over eens dat er wat aan de Grote Markt en de Melkmarkt moest gebeuren en dat we als gemeente en ondernemers meer met

elkaar moesten samenwerken. De plannen om het Broerenkerkplein autovrij te maken leverden een geweldige discussie op. Toen het eenmaal gerealiseerd was, was iedereen blij. Over de sloop van de panden aan de Melkmarkt waar de Primark is gekomen, is ook lang discussie gevoerd. Daar ben ik nog door mijn voorganger Drijber over aangesproken. Maar opvallend gladjes is de besluitvorming over de uitbreiding van De Fundatie verlopen. Daar ging het om een spannend project, waar een beetje durf voor nodig was. En Zwolle durfde dat aan, een bewijs dat men hier grootstedelijker is gaan denken. Je ziet trouwens de functie van de binnenstad veranderen: minder winkels, meer horeca en cultuur.'

Benut je mogelijkheden, is altijd de leidende draad in het beleid van Meijer geweest. 'Ik ben niet zo'n visionair. Toen ik hier in 2000 kwam,

De burgemeester op de fiets, Grote Kerkplein. (Gemeente Zwolle)

wist ik niet hoe Zwolle er in 2019 uit zou zien. Ik zal dus ook niet zeggen hoe de stad in bijvoorbeeld 2030 zal zijn. Ik heb veel meer gestuurd op het benutten van je mogelijkheden. Ik kan geen boeken in een kerk bedenken en een koepel op De Fundatie. Daar heb je mensen voor nodig die initiatieven nemen en die wij als gemeente dan faciliteren. Zwolle heeft meer dingen die buiten de stad bekend zijn. Toen ik hier kwam, was dat De Librije, maar daar hield het ongeveer wel bij op. Nu praat men over Waanders in de Broeren en De Fundatie en vijf jaar geleden hebben we een periode gehad dat PEC Zwolle een geweldig uithangbord voor de stad was. Als ik bij een minister of staatssecretaris op bezoek was, praatte je de eerste vijf minuten altijd over dat soort zaken. Minister Ivo Opstelten begon altijd over PEC. Als je meer aanknopingspunten hebt, krijg je een breder beeld van de stad. Wat een mooie binnenstad hebben jullie, wat doen jullie het economisch goed. Dat soort associaties krijg je er ook bij en dan heb je een mooi gesprek. Want dan praat je vanuit een zelfbewuste positie in plaats van een positie waarbij je de hand moet ophouden. Als ik naar de toekomst kijk zou ik zeggen, houd dit soort dingen vast.'

Adviezen

Kijkend naar de toekomst van Zwolle blijft Meijer terughoudend. Hij wil zijn opvolger niet voor de voeten lopen. Maar adviezen heeft hij natuurlijk wel. 'Het stationsgebied bijvoorbeeld beter benutten. Het is ook een prachtige ontmoetingsplek. Binnen een uur of anderhalf uur kunnen mensen vanuit een groot deel van het land elkaar hier ontmoeten. De spoorzone is een goede plek om woningen te bouwen voor tweepersoonshuishoudens die korte tijd in Zwolle willen wonen. Een Zwolle-Zuid of Stadshagen moet er in Zwolle niet bij komen. Er zijn voldoende mogelijkheden om een paar duizend woningen te bouwen waarbij de bewoners dan op bestaande voorzieningen terug kunnen vallen. En als er besloten wordt om in Berkum-Zuid te bouwen, kan het winkelcentrum daar uitgebreid worden.' Meijer is er ook voorstander van om het station en de binnenstad meer met elkaar te verbinden 'Als er een passarel over

het spoor komt, heb je een aantrekkelijke route om naar de binnenstad te lopen.'

Meijer heeft de stad niet alleen groter zien worden, maar ook het zelfvertrouwen van de Zwollenaren zien groeien. 'Toen ik in Zwolle begon, verliep de besluitvaardigheid stroperig. Over de bouw van een nieuw theater en een nieuw stadion werd bijvoorbeeld gezegd: kan dat allemaal hier wel. De PvdA vond een nieuw theater elitair, anderen wilden een onderzoek naar een andere plek. En dan waren er twijfels over de grootte van beide accommodaties, waren ze niet te groot voor Zwolle? Waarbij uit het oog werd verloren dat PEC er niet alleen is voor de voetbal-liefhebbers uit Zwolle maar uit de hele regio. En hetzelfde geldt voor het theater. Door dit soort discussies kan de besluitvorming eindeloos worden vertraagd. Je moet de moed hebben om een besluit te nemen. Zoals dat bijvoorbeeld met de Grote Kerk is gegaan. Dat gebouw is niet alleen een kerk, maar ook een monument waar je op andere manieren gebruik van kunt maken.'

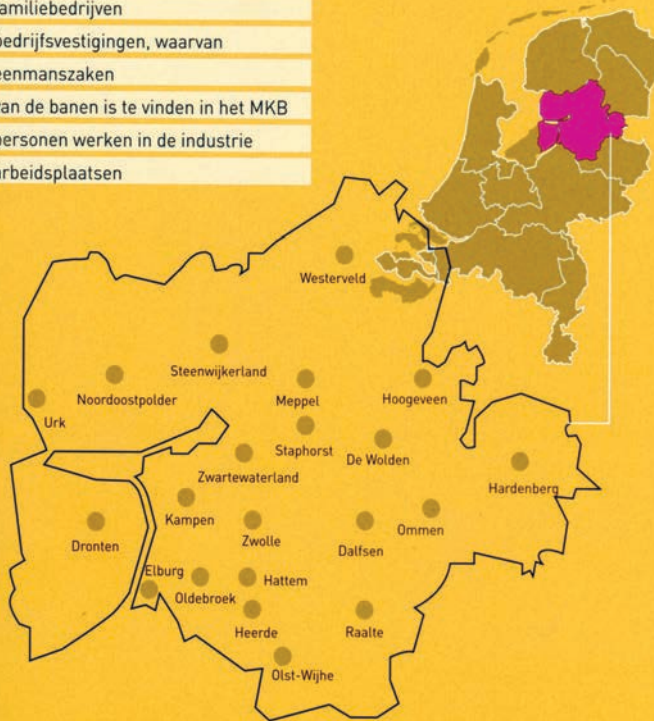
Regio

De samenwerking binnen de regio is misschien wel een van de grootste verdiensten die Meijer voor Zwolle heeft gehad. Aanvankelijk bestonden er slechts losse contacten tussen de gemeenten en werd er soms ook met enig wantrouwen naar de

Theater de Spiegel werd op 30 september 2006 officieel geopend door koningin Beatrix. (Provincie Overijssel)

Feiten en cijfers:

21	gemeenten
730.000	inwoners
4	provincies
3,3%	economische groei in 2017
22,8 mrd	bruto regionaal product
16,5 mrd	exportwaarde
10 mrd	importwaarde
76%	familiebedrijven
57.645	bedrijfsvestigingen, waarvan
70%	eenmanszaken
65%	van de banen is te vinden in het MKB
41.020	personen werken in de industrie
339.550	arbeidsplaatsen

De samenwerking binnen de Regio Zwolle is provincie overschrijdend en betreft een groot aantal gemeenten, een uniek fenomeen in Nederland. (Uit: Lange lijnen)

grootste stad gekeken. Bijvoorbeeld door Kampen, dat scholen voor hoger onderwijs zoals de kunstacademie en de school voor journalistiek naar Zwolle zag vertrekken. Het is de positie die Zwolle inneemt die het tot de vanzelfsprekende hoofdkern maakt waar bedrijven als Zara, Primark en Ikea zich vestigen. Er zijn geen concurrerende steden in de buurt. 'Maar dat neemt niet weg dat je moet proberen om je in de anderen te verplaatsen, dat je elkaar respectvol moet behandelen', vindt Meijer. Mede vanuit die gedachte is een regioverband ontstaan waar niet minder dan 21 gemeenten aan meedoen en waarbij ook

bijvoorbeeld het bedrijfsleven en het onderwijs vertegenwoordigd zijn. 'De structuur is licht, we hebben slechts een soort dagelijks bestuur en tweemaal per jaar wordt er een Regiodag gehouden. De laatste was in Dronten. De opzet is om begrip voor elkaar te hebben, elkaar ook wat te gunnen. In tegenstelling tot Twente hebben we hier niet zo'n duidelijke regio, maar toch hebben ze daar veel meer ruzie met elkaar. Misschien ook wel omdat er drie grotere steden zijn. In onze regio is Zwolle de grootste, het boegbeeld. Maar je moet wel bescheiden blijven.'

De manier waarop binnen de regio Zwolle wordt samengewerkt, is landelijk bekend en ontmoet waardering en bewondering. Ook in Den Haag, waarmee goede contacten bestaan. 'Je moet er een goed netwerk hebben', zegt Meijer. 'Maar contacten met anderen zijn minstens zo belangrijk, zoals op ambtelijk niveau, met Kamerleden en met andere steden. Daarom vind ik het ook noodzakelijk dat de wethouders in allerlei clubjes zitten. Zo krijg je informatie. Blijf naar buiten kijken, je doet het niet alleen, je bent onderdeel van een geheel.'

Burgervader

Van burgemeester is Meijer in de loop der jaren ook in een burgervader veranderd. Dat ging niet vanzelf. 'Ik ben van nature vrij terughoudend.' Maar de burgemeester werd in de loop der jaren steeds spontaner en toegankelijker, ook tijdens het carnaval zonder dat je kunt zeggen dat hij een echte carnavalsvierder is. 'De rol van burgervader betekent bijvoorbeeld dat je naar plekken gaat van een brand of een ongeluk. Je praat er met slachtoffers, biedt vanuit je functie troost. Dat heb ik moeten leren. Je merkt dat het helpt als je troostend je arm om een slachtoffer legt en hem of haar een jaar later nog eens belt om te vragen hoe het gaat. Je ziet dat het betekenis heeft.'

Veel vaker kreeg Meijer als hij samen met zijn vrouw Petra in de stad wandelde ook de blikken van voorbijgangers op zich gericht. 'Kijk, dat is de burgemeester', werd er dan gezegd. Vooral het laatste half jaar toen bekend was dat hij met pensioen zou gaan, werd hij vaak aangesproken. 'We willen u even bedanken voor wat u voor de

*Als burgervader bij
het slot defilé van de
Avondvierdaagse.
(Foto Frans Paalman)*

stad heeft gedaan', kreeg hij dan te horen. 'Wat er is gedaan, kan ik natuurlijk niet alleen op mijn conto schrijven. Maar het deed me wel goed, ik was er best trots op.'

Over de vraag of Meijer na zijn pensionering in Zwolle zou blijven wonen, is niet lang nagedacht. 'Daar hebben we geen seconde over getwijfeld. We voelen ons hier thuis, onze beide dochters zijn hier opgegroeid en we hebben hier van alles meegemaakt. Mijn vrouw Petra werkt op het stagebureau van Talentstad en dochter Merle (18) zit op het Meander. Laura (20) studeert psychologie in Leiden.' Zelf zal hij als oud-burgemeester ook nog van alles te doen hebben. Zo is hij voor de VVD lid van de Eerste Kamer en is hij president-commissaris van Wildlands Adventure Zoo, de dierentuin in Emmen.

Trots

Het is aardig om aan het einde van dit artikel nogmaals een vergelijking te maken met Vos de Wael. In zijn Geschiedenis van Zwolle schreef Thom. J. de Vries, gemeentearchivaris in de jaren zestig, dat

deze burgemeester Zwolle bracht van de diepste armoede tot een opmerkelijke graad van bloei. Toen hij begon zag Zwolle grauw van ellende; toen hij aftrad in 1855 waren er tenminste twee stoomwerktuigen en een gasverlichting.

*Koningsdag 2016 in
Zwolle. (Foto Pedro
Sluiter)*

Groepsfoto bij een naturalisatieceremonie in de Schepenzaal. (Foto Cathelijn van den Akker)

‘De oudere Zwollenaren waren trots op hun burgemeester en op hun stad.’ Henk Jan Meijer trof in 2000 geen stad in armoede aan, maar er was wel werk aan de winkel. Hij zorgde er voor dat er niet alleen over de grenzen van de gracht, maar ook die van de stad en van de provincie heen werd gekeken, waardoor een constructieve samenwerking met de regio is ontstaan. Twee belangrijke projecten die tot stand zijn gekomen, theater De Spiegel en het stadion van PEC Zwolle, hebben een capaciteit gekregen die is afgestemd op de centrumfunctie die Zwolle in deze regio heeft. En de Zwollenaren zijn in de afgelopen negentien jaar trotser geworden op hun stad en hun burgemeester.

Literatuur

Vries, Thom.J. de, *Geschiedenis van Zwolle*, dl II. (Zwolle 1961)

Burgemeester Meijer tussen een oud en een nieuw Zwols icoon, de Peperbus en de Fundatie. (Gemeente Zwolle)

De burgemeesters van Zwolle

De steden in ons land, waaronder Zwolle, wisten eeuwenlang redelijk autonoom te blijven binnen het centrale gezag van landsheer, staten of stadhouder. Alle belangrijke zaken, inclusief defensie, rechtspraak en regels waaraan de bewoners zich dienden te houden, werden doorgaans door het stadsbestuur bepaald. Dit veranderde met de komst van de Fransen, de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland en vervolgens de inlijving bij Frankrijk. Nadat in 1813 Napoleon was verslagen en twee jaar later het Koninkrijk der Nederlanden werd gesticht, werd de verhouding van de steden tot het Rijk in 1824 wettelijk vastgelegd. Zwolle schikte zich echter al veel eerder in deze nieuwe orde. Daarmee kan burgemeester A.J. Vos de Wael de eerste burgemeester van dit nieuwe tijdperk worden genoemd. In de rij van Zwolse burgemeesters sindsdien is de pas aangetreden Peter Snijders nummer zestien.

A.J. Vos de Wael, 1813-1855

Arnoldus Johannes Vos de Wael (1787-1859), lid van een vooraanstaande Zwolse katholieke (!) familie was 42 jaar lang burgemeester van Zwolle. In zijn Geschiedenis van Zwolle schreef stadsarchivaris Thom. J. de Vries dat onder zijn bewind Zwolle was omgevormd van een middeleeuwse stad tot een moderne provinciale hoofdstad. Dat dan wel bekeken door de ogen van de negentiende eeuw. Allerlei voorzieningen die nu als normaal en onontbeerlijk worden beschouwd, ontbraken toen en de meeste inwoners van de stad verkeerden in bittere armoede. Maar onder het bewind van Vos de Wael werden verbeteringen tot stand gebracht die Zwolle de weg naar meer economische voorspoed en ontplooiing boden, zoals de aanleg van de Willemsvaart. Volgens De Vries werd daarvoor echter wel een hoge prijs

Steven ten Veen

Burgemeester A. J. Vos de Wael. (Collectie HCO)

betaald: prachtige monumenten uit het verleden sneuvelden onder de slopershamer, zoals het oude raadhuis en het wijnhuis, de raadstoren, en vele poorten waaronder de Vispoort en de Grote Jan Baghs. 'Indien Zwolle destijds de beschikking had gehad over een stadsbestuur, dat oog had voor het werkelijke schone, dan had men toen van Zwolle het mooiste stadje van Nederland kunnen maken', aldus De Vries, die Vos de Wael portretteerde als een perfecte democraat in een ondemocratische wereld. Iedere dag maakte de burgemeester een flinke wandeling door de stad en sprak dan met iedereen. Iedere morgen en iedere middag kwam hij een half uurtje op het stadhuis om de ingekomen stukken te zien, de uitgaande te tekenen en te vernemen wat er van doen was...

Het oude, begin negentiende eeuw gesloopte stadhuiscomplex van Zwolle. Vlnr. het Mosterthuis, het meentehuis en het achter één gevel gelegen raadhuis en wijnhuis. Aan het Mosterthuis hangt een walviskaak, ten teken dat hier recht gesproken werd. (Reproductie tekening Cornelis Pronk, 1732, collectie HCO)

Burgemeester mr. J.A.G. baron de Vos van Steenwijk. (Collectie HCO)

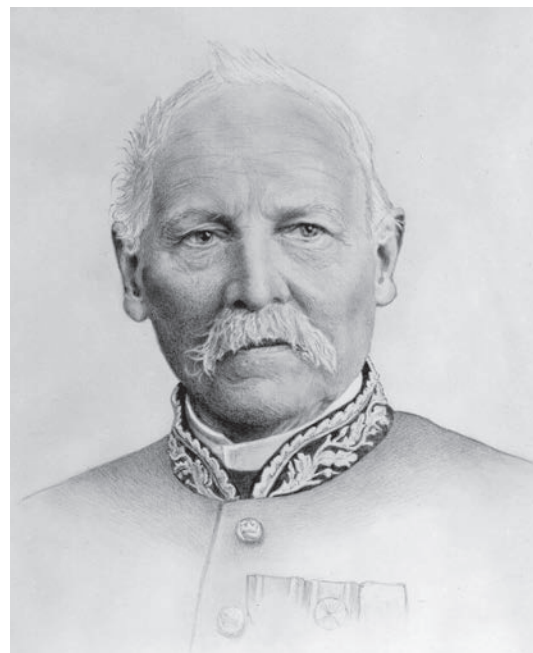
Mr. J.A.G. baron de Vos van Steenwijk, 1855-1867

Was zijn voorganger geliefd in Zwolle, van Jan Arend Godert de Vos van Steenwijk (1818-1905) kon dat niet worden gezegd. Bij Vos de Wael kon iedereen terecht, De Vos van Steenwijk liet zich zelden zien. Hij bestuurde de gemeente vanaf zijn buitenverblijf Mataram tussen Wijthmen en Dalfsen en kwam alleen als dat nodig was met zijn vierspan naar het stadhuis om stukken te ondertekenen of incidenteel de raad voor te zitten. Het feit dat De Vos van Steenwijk zich maar af en toe vertoonde in de stad kwam mede doordat hij het burgemeesterschap combineerde met het lidmaatschap van de Eerste Kamer. Hoogtepunt tijdens zijn 'bewind' was de aansluiting van Zwolle op het spoorwegnet. Op 4 juni 1864 arriveerde de eerste trein waarvoor heel Zwolle uitliep. De Vos van Steenwijk trad drie jaar later tamelijk onverwachts af. Een afscheidsfeest werd niet gehouden, wel kreeg hij een 'modern' cadeau, namelijk een album met foto's van Zwolle. De Vos van Steenwijk vestigde zich in Den Haag, en werd vanaf

1874 voorzitter van de Eerste Kamer. Hij verliet de Kamer in 1880 vanwege zijn benoeming tot Commissaris van de Koning in Utrecht, maar omdat hij weigerde naar Utrecht te verhuizen, kwam daar in 1881 al weer een einde aan.

Jhr. W.C.T. van Nahuijs, 1867-1897

Burgemeester was hij geweest van achtereenvolgens Diepenheim, Ambt Almelo, Stad Ommen, Ambt Ommen, Wijhe en Enschede toen Willem Christiaan Theodoor van Nahuijs (1820-1901) tot burgemeester van Zwolle werd benoemd. De overstap van Enschede naar Zwolle was in die tijd een promotie, Enschede was nog slechts een dorp. Echter wel een dorp dat in 1862 door een hevige brand voor een groot deel in de as was gelegd. Bij de wederopbouw was Van Nahuijs zo voortvarend te werk gegaan, dat hij geschikt werd geacht voor het burgemeesterschap van de hoofdstad van Overijssel. Omdat hij uit een dorpsmilieu kwam, had hij tijd nodig om aan de stad te wennen. Hij zocht zijn relaties vooral in de Groote Sociëteit en openlijk werd gezegd dat belangrijke benoe-

Burgemeester jhr. W.C.T. van Nahuijs. (Collectie HCO)

mingen hier tot stand kwamen. Van Nahuijs kon nog wel eens in woede uitbarsten als iets hem niet zinde. Dan bulderde zijn stem door het stadhuis, waar overigens maar vier klerken werkten... De burgemeester, klein van stuk, woonde in het pand waar Grand Hotel Wientjes uit voortgekomen is. Dertig jaar was hij eerste burger van Zwolle en onder zijn leiding is veel tot stand gekomen, zoals rond 1870 de vestiging van de centrale werkplaats van de spoorwegen bij het station en de aanleg van de nieuwe Katerveersluis en verdere verbeteringen van de Willemsvaart. In dezelfde tijd vond de uitbreiding van de gemeentereiniging plaats die de hygiëne in de stad sterk verbeterde, de stichting rond 1880 van een gemeentelijk ziekenhuis (het Sophia) en rond 1890 de aanleg van een centrale drinkwaterleiding. Het inwonertal van de stad groeide van 20.000 naar 30.000. Toen hij in 1897 op 77-jarige leeftijd aftrad, was zijn gezondheid zo slecht dat hij kort daarna overleed.

Mr. dr. I.A. van Roijen (1897-1933)

Isaïc Antoni van Roijen (1859-1938) was een geboren en getogen Zwollenaar. Zijn wieg stond in de Bloemendalstraat. Net zoals zijn vader en grootvader was hij naast zijn praktijk als advocaat actief in de politiek. Toen door het vertrek van Van Nahuijs een nieuwe burgemeester werd gezocht, deed het raadslid mr. P.J.G. van Diggelen zijn best om deze functie in de wacht te slepen. De man was mede vanwege zijn gewoonte om altijd de eerste viool te willen spelen echter verre van populair, in tegenstelling tot wethouder Van Roijen die werd voorgedragen en benoemd. In zijn lange ambtsperiode kreeg Van Roijen te maken met de opkomst van links in de politiek. De verkiezing in 1903 van de eerste socialist in de gemeenteraad – K. Admiraal – zorgde nog niet voor een ‘revolutie’, maar de sfeer werd anders toen de marxist Henk Sneevliet vier jaar later raadslid werd, want die legde zich toe op het omverwerpen van de bestaande orde. Zijn raadslidmaatschap duurde overigens slechts kort, hij vertrok uit Zwolle en zou later internationale bekendheid krijgen als revolutionair in Nederlands-Indië en China. In 1919 verschenen ook de eerste twee vrouwen in de raad, voor de SDAP en de Vrije Liberalen. Van Roijen was gezien

De jonge burgemeester mr. dr. I.A. van Roijen in zijn ambtskostuum. (POZC, 26 jan. 1933)

Tot 1931 werden koeien verhandeld op de Beestenmarkt (nu Harm Smeengenade), varkens aan de Pannekoekendijk en paarden op de Brink. Vanwege toenemend ruimtegebrek en overlast werden alle markten begin jaren dertig op één locatie samengebracht. Deze nieuwe veemarkt werd op 30 april 1931 geopend door burgemeester Van Roijen, de grote man met lichte hoed in het midden. (Collectie HCO)

Groepsfoto van het college van B en W en de Zwolse gemeenteraad in de Schepenzaal op 26 januari 1933, ter gelegenheid van het afscheid van burgemeester Van Roijen. (Collectie HCO)

Burgemeester dr. J.E. baron de Vos van Steenwijk. (Collectie HCO)

in Zwolle, hij was minzaam, benaderbaar en sprak zo nodig Zwols, maar hij bestuurdde de stad als een ouderwetse en behoudende regent. Hij zette de rem op alle investeringen die de stad geld konden kosten, met als gevolg dat Zwolle zich begin twintigste eeuw weinig ontwikkelde. Tijdens een van de laatste jaren van zijn ambtsperiode beleefde Van Roijen nog wel een hoogtepunt: de opening op 15 januari 1930 van de IJsselbrug, die mede op initiatief van zijn vriend, oud-wethouder en minister van Waterstaat mr. H. van der Vegt was gerealiseerd. In datzelfde jaar opende hij, zelf oud-leerling, ook het nieuwe gebouw van het gymnasium aan de Veerallee en een jaar later de nieuwe veemarkt. Toen Van Roijen per 1 februari 1933 aftrad, geloofde half Zwolle dat hij zou worden opgevolgd door zijn zoon, die in Amsterdam een drukke praktijk als advocaat had. Maar het werd zijn schoonzoon, Jacob Evert de Vos van Steenwijk.

Dr. J.E. baron de Vos van Steenwijk, 1933-1937
Toen Jacob Evert de Vos van Steenwijk (1889-1978) tot burgemeester van Zwolle was benoemd, zei een van zijn vrienden: 'Wat gebeurt er als een astronoom burgemeester wordt? Dan helpt hij zijn gemeente naar de maan.' De in Zwolle geboren De Vos van Steenwijk was namelijk wis- en sterrenkundige. Hij had ook politieke aspiraties, wat hem er toe bracht om te solliciteren naar het burgemeesterschap van Zwolle. Minister Ruys de Beerenbrouck vond dat De Vos van Steenwijk het maar moest proberen. 'In een kleine gemeente kan ik u niet gebruiken, in een grote zal het misschien wel gaan', zou hij hebben gezegd, want dan konden de ambtenaren hem voldoende ondersteunen... Onder het bewind van de nieuwe burgemeester ging een heel andere wind waaien dan tijdens het bewind van zijn schoonvader het geval was geweest. De Vos van Steenwijk was een buitengewoon welwillend man, waardoor de sfeer in

de raad prettiger, menselijker en minder formeel werd. De raadsvergaderingen duurden echter wel eindeloos, want de voorzitter hield de teugels niet strak. Dat De Vos van Steenwijk grotere ambities had, zou al snel blijken. Amper vier jaar na zijn aantreden in Zwolle werd hij namelijk al benoemd tot burgemeester van Haarlem en niet veel later tot Commissaris van de Koningin in Noord-Holland. Die functie zou hij echter slechts twee jaar uitoefenen, omdat hij door de Duitse bezetter werd afgezet. Na de oorlog werd hij president-curator van de Leidse Universiteit.

A. van Walsum, 1938-1940

Het burgemeesterschap van Arnoldus van Walsum (1890-1957), die lid was van de Christelijk Historische Unie (CHU), duurde slechts twee jaar. Op 26 juni 1940 werd hij als eerste burgemeester van Nederland door de Duitsers ontslagen. De diepgelovige Van Walsum was voor Zwolle een totaal onbekende. Op 25-jarige

A. van Walsum. (Collectie HCO)

leeftijd werd hij al burgemeester van Krimpen aan de IJssel, waarmee hij de jongste persoon in Nederland was die dit ambt bekleedde. Daarna was hij tien jaar burgemeester van Vlaardingingen. In Zwolle ontpopte Van Walsum zich als een dorpsburgemeester die zich met allerlei nietige details bemoeide. Toen begin 1940 de oorlog dreigde, nam hij een historisch raadsbesluit: de gemeente schafte voor 4.500 gulden zestig karabijnen aan voor de politie en de luchtafweer. Op de morgen van de capitulatie sprak Van Walsum de Zwolse bevolking via het lokale radiodistributienet toe. Daarbij reageerde hij zeer ontdaan op het vertrek van koningin Wilhelmina naar Londen. Hij veroordeelde deze vlucht, 'terwijl er nog jongens voor haar in het vuur gaan.' Hij gebruikte daarbij zelfs de term 'misdadig', wat hem nog heel lang zou worden nagedragen. Daar stond tegenover dat Van Walsum officieren van de Sicherheitspolizei in juni 1940 inzage weigerde in het bevolkingsregister, omdat hij vermoedde dat ze op zoek waren naar namen van Joodse families. Van Walsum werd daarop eerst kort vastgezet en vervolgens uit zijn ambt ontslagen. De toespraak voor de radio-distributie noemde Van Walsum later 'de fout van mijn leven'. Het blokkeerde na de bevrijding ook een mogelijke terugkeer in zijn functie als burgemeester van Zwolle, waarop hij wel had gehoopt. Zijn bestuurlijke carrière bleef daarna beperkt tot waarnemend burgemeester in de jaren vijftig van Waarder, Barwoutswaarder en Rietveld, drie kleine gemeenten in Zuid-Holland.

Jhr. mr. M.P.M. van Karnebeek, 1940-1944, waarnemend in 1945

Op 3 oktober 1940, nog geen vier maanden na de bezetting van ons land, werd Maurits Peter Marie van Karnebeek (1908-1985) als burgemeester van Zwolle geïnstalleerd. Jhr. G.A. Strick van Linschoten, de burgemeester van Zwollerkerspel, was na het vertrek van Van Walsum korte tijd waarnemer geweest. Van Karnebeek, liberaal maar politiek ongebonden, was daarvoor burgemeester van Zuidlaren. Tijdens zijn inhuldiging pleitte hij, plichtsgetrouw als hij was, voor samenwerking met de bezettende macht en eensgezindheid, teneinde 'het schip van dit gemenebest door de

Burgemeester Van Karnebeek spreekt bij de herbegravenis van Zwolse gefusilleerden op Kranenburg in april/mei 1945. (Foto Voerman, collectie HCO)

branding van dezen moeilijken tijd veilig heen te loodsen.' Toen de Duitsers na de slag om Arnhem besloten om de IJssellinie te versterken, kreeg Van Karnebeek opdracht om mannelijke inwoners van Zwolle in te schakelen voor het graafwerk. De burgemeester weigerde dat en dook onder. Op 11 oktober 1944 werd hij uit zijn ambt gezet. Na de

Mr. A. Meerkamp van Embden (links) in 1934 op straat in Middelburg, toen hij nog rijksarchivaris van Zeeland was. (Beeldbank Zeeland)

bevrijding is hij nog een paar maanden waarnemend burgemeester van Zwolle geweest. Terugkerend van zijn onderduikadres werd hij al op 14 april 1945, de dag van de Zwolse bevrijding, door het Militair Gezag geïnstalleerd. De zuivering doorstond hij met vlag en wimpel, maar niettemin trad hij in de herfst van 1945 plotseling af. Officieel heette het dat Van Karnebeek zich gekrenkt toonde door opmerkingen van de minister van Binnenlandse Zaken over het gebrek aan beginselvastheid van bestuurders die tijdens de oorlog te lang op hun post waren blijven zitten. Maar onofficieel speelde zijn scheiding ook een rol. Van Karnebeek richtte zich daarna op de diplomatieke dienst, waarbij hij onder andere ambassadeur in Oslo was.

Mr. A. Meerkamp van Embden, 1944-1945

Het lag voor de hand dat Zwolle na het ontslag van Van Karnebeek een NSB-burgemeester zou krijgen. Dat werd Adriaan Meerkamp van Embden (1882-1954), die rijksarchivaris van Zeeland en vanaf 1942 NSB-burgemeester van Middelburg was geweest. De man stond bekend als een wereldvreemde kamergeleerde en had in Zwolle niets te vertellen, de bezetters maakten de dienst uit. Dat kwam mede doordat het hoofdkantoor van de Sicherheitspolizei werd verplaatst van Den Haag naar Zwolle. De plaatselijke ondergrondse ondervond daar de gevolgen van, want velen van hen werden opgepakt en gefusilleerd. Toen de Duitsers de burgemeester opdracht gaven om mannelijke inwoners van Zwolle aan te leveren voor het versterken van de IJssellinie werden twintig vooraanstaande Zwollenaren in gijzeling genomen met de waarschuwing dat een aantal van hen zou worden geëxecuteerd als er zich niet genoeg gravers zouden melden. Na de bevrijding zei Meerkamp dit als een fiasco van zijn beleid te zien. Na zeven maanden hechtenis werd hij mild gevonnis, met alleen ontzetting uit zowel het actieve als passieve kiesrecht, omdat hij als burgemeester daar waar mogelijk had geprobeerd om de Duitse maatregelen te verzachten. Hij keerde terug naar Zeeland en leidde daar tot zijn overlijden een teruggetrokken leven.

Jhr. mr. G.A. Strick van Linschoten, 1946-1959

Gustaaf Adolf Strick van Linschoten (1894-1968) – ‘Strick’ werd hij in Zwolle genoemd – was dertien jaar burgemeester van Zwollerkerspel geweest en daarvoor officier bij de cavalerie. Aan heel zijn houding was te zien dat hij een statige aristocraat was. Daarbij was hij nuchter, beminnelijk en lichtelijk excentriek. Strick, lid van de Christelijk Historische Unie (CHU), reed bij voorkeur met de fiets door de stad. ‘Ja, van een auto schijnt een soort cachet uit te gaan, maar misschien ben je over zoveel jaar wel deftig als je op de fiets zit’, zou hij er over hebben gezegd. Als burgemeester was hij bij de bevolking geliefd, maar hij miste daadkracht. In het kerspel, een pure plattelandsgemeente, was dat niet zo erg, maar in Zwolle was iemand nodig om de stad op sleeptouw te nemen. Toen hij in het jaar van zijn afscheid (1959) door Bibeb van Vrij Nederland werd geïnterviewd zei hij het volgende er over: ‘Zwolle heeft een beetje de naam gehad van een erg rustige, antieke stad. Dat was vroeger, maar er is veel veranderd. Toch als je eenmaal de naam hebt, verander je die niet van vandaag op morgen.’ Gebeurde er dan

helemaal niets onder het bewind van Strick van Linschoten? Zeker wel. De internationaal vermaarde architect en stedenbouwkundige W.M. Dudok werd eind jaren veertig aangetrokken om een uitbreidingsplan en een structuurplan voor de binnenstad te maken. Men wist echter geen consensus te bereiken over zijn in 1951 gepresenteerde ontwerp en Dudok haakte boos af. Vervolgens werd stedenbouwkundige S.J. van Embden gevraagd een plan te maken hoe Zwolle zou moeten groeien. Als uitvloeisel daarvan werd op 17 september 1958 de eerste paal voor nieuwbouwwijk Holtenbroek geslagen. Tegelijkertijd werd een gemeentelijk structuurplan gepresenteerd met daarin de ambitieuze doelstelling om op termijn te groeien naar een stad met 200.000 inwoners... Zwolle telde op dat moment zo’n 55.000 inwoners.

Drs. J.A.F. Roelen, 1960-1969

In de negen jaar dat de planoloog Johannes Antonius Franciscus (Hans) Roelen (1920-2005) burgemeester was, is er in Zwolle ontzettend veel gebeurd. Er kwam met het Zwolle-IJsselkanaal

Burgemeester jhr. mr. G.A. Strick van Linschoten. (Collectie HCO)

Burgemeester drs. J.A.F. Roelen presenteert een van de ambitieuze groeiplannen van Zwolle, oktober 1967. (Collectie HCO)

een verbinding tussen de IJssel en het Zwartewater, Holtenbroek werd gebouwd en de aanleg van de Aa-landen lag daarvan in het verlengde. Met de komst van een fabriek van Scania Vabis haalde Zwolle een grote vis binnen en veel oude Zwolse bedrijven trokken uit de binnenstad naar nieuw aangelegde industrieterreinen. De VVD'er Roelen, die vanuit Delfzijl naar de Overijsselse hoofdstad was gekomen, liet een totaal andere wind dan zijn voorganger waaien. Met zijn frisse aanpak en overtuigingskracht gaf hij de stad nieuwe dynamiek. Belangrijk daarbij was dat Zwolle al een jaar voor zijn aantreden door het Rijk was aangewezen als ontwikkelingskern. Daarmee kwam geld binnen dat kansen bood om de infrastructuur belangrijk te verbeteren. De binnenstad ging op de schop, rond de Broerenkerk werd drifstig gesloopt en daardoor ontstond een troosteloze zandwoestijn waar een winkelcentrum moest worden gebouwd. Ook de neogotische St. Michaelkerk met karakteristieke toren in de Roggen-

straat ging tegen de vlakte. Nauwelijks een woord van protest in Zwolle, de stad was in de greep van de vooruitgang en daar hoorde sloop bij. Door de opheffing en annexatie van het grootste deel van Zwollerkerspel in 1967 groeide het aantal inwoners in dat jaar naar 73.000. Volgens de ontwikkelde plannen zou de stad overigens nog veel groter moeten worden, tot zeker 250.000 inwoners in het jaar 2000. Ondertussen begon er wel publieke discussie te ontstaan over de plannen van de gemeente voor de bouw van een groot modern stadhuis, naar een ontwerp van architect ir. J.J. Konijnenburg, midden in de oude binnenstad. In juli 1969 promoveerde Roelen naar Arnhem. Op de vraag of Zwolle tijdens zijn verblijf was veranderd zei hij: 'Het is minder provinciaal geworden, provinciaal dan in zijn slechte betekenis van bekrompen. Het is allemaal wat royaler geworden, wat meer open. Niet alleen uiterlijk, maar ook in de denkwijze van de bewoners.'

Mr. J. Drijber, 1969-1980

Na al dat slopen dat nog steeds niet ten einde was, was Zwolle zo langzamerhand wel toe aan een periode waarin de zandwoestijn in de binnenstad zou verdwijnen. Johannes (Job) Drijber (1924-2016) was daar de ideale man voor. Als burgemeester van Middelburg had hij al bewezen hoe zorgvuldig met een monumentale binnenstad moest worden omgegaan. In Zwolle aangekomen trapt hij onmiddellijk op de rem bij de sanering van de binnenstad. Waar dat nog mogelijk was, werd sloop van panden die het waard waren om behouden te blijven afgelast. Zo leverde Drijber een essentiële bijdrage aan de herwaardering van de oude binnenstad. De lange en soms felle strijd rond de bouw van een nieuw stadhuis kwam ook tot een goed einde. Op 15 mei 1976 vond de officiële opening plaats. In dat jaar werd ook het Aldo van Eyckplan gerealiseerd, een aansprekend stadsvernieuwingsproject dat bekijks uit de hele wereld trok. Werd er aan restauraties tussen 1960 en 1970 bijna 2 miljoen gulden besteed, van 1970 tot 1980 vertwintigvoudigde dat bedrag tot 39 miljoen. De Aa-landen verzezen en de grondslag voor de sprong over het spoor, Zwolle-Zuid, werd gelegd.

De ambtsketen is sinds 1852 in gebruik in Zwolle. Na het samengaan van een groot gedeelte van Zwollerkerspel met Zwolle in 1967 kwam er een nieuwe ambtsketen voor de burgemeester. De wapens van Zwolle en Zwollerkerspel (Zwolle: wit kruis op een blauw vlak, Zwollerkerspel: blauw kruis op een wit vlak) met koggeschepen (verwijzing naar de Hanze) en een afgietsel van het oudste stadszegel. (Collectie HCO)

In januari 2000 werd Drijber (als eerste!) het ereburgerschap van Zwolle uitgereikt, op grond van zijn bijzondere inspanningen voor de stad.

Mr. G. Loopstra, 1980-1990

Toen Gauke Loopstra in een artikel in de *Zwolse Courant* (1925-2000) een dorpsburgemeester werd genoemd, voelde hij zich danig in zijn wiek geschoten. Toch was deze betiteling niet onvriendelijk bedoeld. Zij was gebaseerd op de manier waarop hij zijn ambt in Zwolle vervulde: vriendelijk, onopvallend, bescheiden en vooral ook menselijk. De benoeming van de in Leeuwarden geboren Loopstra, evenals zijn beide voorgangers lid van de VVD, was een verrassing. Via Finsterwolde en Vlagtwedde was hij burgemeester van de Noordoostpolder geworden, hij stond niet als een hoogvlieger bekend en zou bij de invulling van de vacature in Zwolle niet op de hoogste plek hebben gestaan. Maar misschien was de stad na de turbulente jaren zestig en zeventig wel aan een eerste burger toe die het wat kalmer aan zou doen. Sneu voor Loopstra was dat hij als bijnaam aan zijn jaren in Zwolle de betiteling 'Sloopstra' overhield.

*Burgemeester
mr. J. Drijber, ereburger
van Zwolle. (Collectie
HCO)*

*Mr. J. Drijber aan het
woord bij zijn installa-
tie tot burgemeester van
Zwolle op 24 november
1969 in de Schepenzaal.
(Foto Henneke, collectie
HCO)*

*Burgemeester
mr. Gauke Loopstra.
(Collectie HCO)*

Toen in 1985 het Gouverneurshuis aan het Ter Pelkwijkpark door een projectontwikkelaar werd aangekocht en in grote haast gesloopt, duikelden boze Zwollenaren over de burgemeester heen. Hij had er echter nauwelijks of geen schuld aan. Het Gouverneurshuis was geen monument, de sloop kon niet worden verhinderd. Zwolle hield er wel een gemeentelijke monumentenlijst aan over.

Drs. L.M.L.H.A. Hermans, 1990-1994

Loek Hermans (geb. 1951), de burgemeester met de meeste voornamen (Louis Marie Lucien Henri Alphonse) kende een kort verblijf in Zwolle. Het Tweede Kamerlid van de VVD, toen 39 jaar oud, barstte van de ambitie. In Zwolle wilde hij laten zien wat hij in zijn mars had om vervolgens de bestuurlijke weg omhoog te vinden. Dat lukte,

*Bekladding op het
Gouverneurshuis tegen
burgemeester Loopstra,
maart 1985. (Collectie
HCO)*

want in 1994 werd hij benoemd tot Commissaris van de Koningin in Friesland en in het tweede kabinet van Wim Kok was hij minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De 'erfenissen' die Zwolle van hem kreeg, waren het Natuur-educatiepark Ecodrome, gesloten in 2012, en De Stadshof, het museum voor naïeve en outsiderkunst in het voormalig Paleis van Justitie aan de Blijmarkt, dat ook allerm minst een succes werd. In tegenstelling tot de huidige bestemming van dat gebouw: de Fundatie.

J. Franssen, 1994-2000

De opvolger van Hermans was opnieuw een liberaal Tweede Kamerlid en van dezelfde leeftijd als zijn voorganger: Jan Franssen (geb. 1951). Een half jaar na zijn aantreden kon Franssen de 100.000ste inwoner van Zwolle verwelkomen. Op 27 november 1995 werd de eerste paal geslagen voor de Vinexwijk Stadshagen, de eerste Zwolse woonwijk aan de overkant van het Zwartewater. Franssen bleef uiteindelijk twee jaar langer dan Hermans in Zwolle om daarna Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland te worden. Jan Franssen voelde zich zo thuis in Zwolle, dat hij er

De jonge burgemeester Hermans. (Collectie HCO)

Burgemeester Loek Hermans met uitgever Wim Waanders bij de presentatie van het eerste nummer van de reeks Als de Dag van Gisteren, 1991. (Collectie HCO)

Burgemeester Jan Franssen met de honderdduizendste inwoner van Zwolle, de op 14 december 1994 in Westenholte geboren Kyra Mepschen. (Foto Frans Paalman, collectie HCO)

nog regelmatig terugkeert. Vlak voor zijn vertrek in 2000 had hij een opmerkelijk interview met de *Zwolse Courant*, waarin hij openlijk over zijn homoseksuele geaardheid sprak.

Hermans en hij zouden 'tussenspauzen' kunnen worden genoemd. Met hun ambitie werkten zij enthousiast mee aan de verdere ontwikkeling van Zwolle, maar toen Franssen naar Den Haag vertrok snakte de stad naar een bestuurder die langere tijd op zijn post zou blijven.

Drs. H.J. Meijer, 2000-2019

Na twee burgemeesters die Zwolle zagen als een mooie tussenstap in hun carrière was de stad toe aan een eerste burger die niet met een schuin oog

naar een belangrijker positie keek. Die man was Henk Jan Meijer, op 5 augustus 1951 geboren in Wassenaar, lid van de VVD en wethouder in Den Haag. Aan die wens van de gemeenteraad zou hij voor de volle honderd procent voldoen, Meijer bleef tot aan zijn pensioen dit jaar leiding aan de stad geven. De stap van Den Haag naar de hoofdstad van Overijssel, die zijn beide voorgangers probleemloos maakten, kostte Meijer meer moeite. Hij moest wennen aan de nieuwe rol die hij speelde, maar toen hij eenmaal was 'ingeburgerd' ontpopte hij zich tot een bekwame bestuurder die een zeer belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de positie die Zwolle nu heeft: een stad met een sterke economische positie, een belangrijke cen-

trumfunctie en een potentie die nog lang niet volledig is benut. Bij zijn afscheid in augustus 2019 werd hij tot ereburger van de stad benoemd. (Zie ook het interview met Meijer op p. 116 e.v. en de bespreking van het boek *Lange lijnen* op p. 173).

P.H. Snijders, 2019-

De nieuwe burgemeester van Zwolle zal er geen moeite mee hebben om zich hier thuis te voelen. Peter Snijders is immers vier jaar lang chef van het kabinet van de Commissaris van de Koningin in Overijssel geweest. De op 11 mei 1966 in Dalen geboren Snijders studeerde bestuurskunde en bedrijfskunde in Groningen, werd daarna beleidsmedewerker bij de provincie Drenthe en vertrok vervolgens naar het Provinciehuis in Zwolle. In 2005 werd hij wethouder in Coevorden, in 2007 burgemeester van De Wolden (Ruinen en omgeving) en vier jaar later burgemeester van Hardenberg. Wie deze plaats in Noordoost-Overijssel na lange tijd weer eens bezoekt, zal verbaasd zijn over de expansie die hier heeft plaats gevonden. Peter Snijders heeft een jaar de tijd om met zijn echtgenote Geeke en hun zoon (20) en dochter (18) naar Zwolle te verhuizen.

Bronnen

- Andere Tijden*, 'Burgemeester in oorlogstijd', 7 mei 2006 <https://www.anderetijden.nl/aflevering/390/Burgemeester-in-oorlogstijd>
 Bootsma-van Hulten, Annèt en Wil Cornelissen, 'Mr. Job Drijber, ereburger van Zwolle. Een portret', in *ZHT* 20 (2003) p. 40-65
 Hove, Jan ten, *Geschiedenis van Zwolle* (Zwolle 2005)
 Huijsmans, Wim, 'De Zwolse Burgemeesters', in *ZHT* 17 (2000) p. 34-36
 Vries, Thom.J. de, *Geschiedenis van Zwolle*, dl II. (Zwolle 1961)

Burgemeester Henk Jan Meijer tijdens een gemeenteraadsvergadering, oktober 2018. (Foto Frans Paalman)

Burgemeester Peter Snijders. (Gemeente Hardenberg)

Zwolle in de jaren zestig

Aflevering 17 en slot: Dromen tussen Groot Zwolle en Madurodam (1969)

Jan van de Wetering

Jan van de Wetering (72) verplaatst zich vijftig jaar terug in de tijd. Hij laat zich verrassen door wat hij in de kolommen van de Zwolsche Courant (verder: Zwolse Courant) tegenkomt over de stad van zijn jeugd. Na het voor Zwolse begrippen tumultueuze jaar 1968, is het jaar 1969, althans in de kolommen van de Zwolse Courant een oase van rust. De oudere Zwollenaren lijken hun afkeer van de uitingen van de nieuwe generatie jongeren te hebben verwerkt. Tegen de vermeende uitwassen van de jeugdcultuur is geen kruid gewassen. Dat gevoel heerst ook onder de journalisten, waarvan de samenstelling langzamerhand ook een verjongingskuur heeft ondergaan. Maar ook de stad zelf moet mee met zijn tijd en daar wringt de schoen nogal eens in 1969.

Op de eerste dag van het nieuwe jaar ontkende de bode van het stadhuis dat het dooiwater de Schepenzaal was binnengedrongen. Het water lekte langs de muren tot over de vloer. En zo begon de eerste werkdag in het stadhuis met dweilen en dat was achteraf gezien een metafoor voor wat het jaar 1969 met zich mee zou brengen.¹ Had Roelen, burgemeester sinds 1960, er een vermoeden van? En wist hij al dat dit zijn laatste jaar in Zwolle ging worden? Ongetwijfeld. Met enorme energie en bezieling had hij de afgelopen jaren geprobeerd invulling te geven aan de utopische ideeën van de regering over een duizelingwekkende groei van de bevolking van Nederland, maar ook van Zwolle. De stad moest ruim baan maken voor industrialisatie. De banen die dat zou opleveren zouden duizenden werkzoekenden naar Zwolle doen verhuizen. En daar bleef het niet bij. Net als zoveel andere steden in ons land wilde Zwolle na de Tweede Wereldoorlog een nieuwe start maken. Daarvoor was in de ogen van de bestuurders een volledige herinrichting in het hart van de stad nodig en een al even ingrijpende

verbetering van de infrastructuur met nieuwe wegen en een nieuwe brug over de IJssel, om de toenemende bedrijvigheid te faciliteren en om in één klap een einde te maken aan de opstoppen en onveilige situaties bij de toegangswegen van de stad. De bedrijven en daarmee de banen zouden dan vanzelf wel komen. Maar die bedrijven kwamen niet, althans niet in de gehoopte mate, en zouden ook niet komen. Dat moet Roelen op de eerste dag van het nieuwe jaar geweten hebben. Die lekkage, dat voelde niet lekker als begin van een nieuw jaar.

Zwolle pijlstad naar het noorden

In 1966 leek het allemaal nog zo mooi. Zwolle zou volgens de *Tweede Nota Ruimtelijke Ordening* in het jaar 2000 zijn uitgegroeid tot een stad van een kwart miljoen inwoners. 'Groot Zwolle' heette het einddoel, de weg er naartoe 'Zwolle Groeistad' en later ook wel 'Zwolle pijlstad naar het noorden'. Aan beeldende taal geen gebrek. Een grote opwindingsmoest zich meester hebben gemaakt van de bestuurders op het stadhuis. Burgemeester en wethouders gingen in de *Structuurschets Zwolle 2000* (1968) nog een reuzenstap verder dan de regering. Het werd niet voor onmogelijk gehouden dat Zwolle op den duur een half miljoen inwoners zou tellen. Een emmer koud water over de hoofden van de adviserende planologen had wonderen kunnen verrichten, maar dat gebeurde niet. Er werden al kaarten getekend van de plekken waar woningen gebouwd moesten worden voor de verwachte duizenden gloednieuwe Zwollenaren. In de *Structuurschets* staat dan ook onomwonden: 'De tot dusver ontwikkelde structuurplannen beslaan een gebied met een straal van circa vier kilometer vanuit de stadskern. Zwolle 2000 echter beslaat een gebied met een straal van circa acht tot tien kilometer.'²

Menig Zwollenaar – nuchter als altijd – had in 1966 de wenkbrauwen gefronst. Was de burgemeester vergeten dat zijn stad nog maar net de 60.000-ste inwoner had mogen begroeten? Natuurlijk wist hij dat, maar hij wist ook dat Zwolle een jaar later zijn grondgebied zou verviervoudigen door de inlijving van Zwollerkerspel (van 2.000 naar 10.000 hectare). Daarna was het alleen nog maar een kwestie van industrie aantrekken voor de werkgelegenheid en woningen bouwen, heel veel woningen bouwen. Over de boeren die daar woonden en over het landschap – ‘de groene schil’ rond Zwolle – werd, afgezien van de grens die de IJssel aan het grondgebied stelde, met geen woord gerept.

Nu, in 1969, was duidelijk dat de komst van nieuwe grote bedrijven ernstig stagneerde. De komst van Scania Vabis op bedrijventerrein Voorst in 1965 sprak nog het meest tot de verbeelding. Belangrijk was ook de vestiging van het hoofdkantoor van Wavin in Holtenbroek en het bedrijf M&R Dietetics (onder meer babyvoeding Similac, nu Abbott) op Voorst. Andere grote bedrijven zoals Stork en Philips waren al in de jaren vijftig naar Zwolle gekomen. In hun voetspoor vertrokken vele kleinere Zwolse bedrijven uit de binnenstad naar industrieterrein Voorst.

In zijn nieuwjaarstoespraak moest Roelen mededeling doen van alweer een droom die in duigen viel. Zwolle had zich al jaren geleden aangemeld als kandidaat voor de achtste medische faculteit, maar de commissie die zich daar in opdracht van de regering over had gebogen (de commissie Van Walsum), had onze stad te licht bevonden. En dat, merkte Roelen verongelijkt op, terwijl Zwolle de laatste jaren door structurele en verkeersverbeteringen sterk vooruit was gegaan; ook vanuit landelijk perspectief gezien. Dat een flink deel van die verbeteringen, zoals de aanleg van de nieuwe IJsselbrug, nog niet gerealiseerd was, liet hij wijselijk achterwege.³

De tijden veranderden snel. Drie jaar na de verschijning van de *Tweede Nota Ruimtelijke Ordening* zetten niet alleen gewone Zwollenaren, maar ook beleidsmakers op landelijk en regionaal

niveau vraagtekens bij de prognoses van de overheid. Zou Nederland in het jaar 2000 werkelijk twintig miljoen inwoners tellen? Waarschijnlijk niet. Als Zwolle in dit tempo zou doorgroeien dan mocht de stad blij zijn met honderdduizend inwoners in 2000, in plaats van de verwachte tweehonderdvijftigduizend. Zo vroeg een onderzoeker van het Instituut voor Planologie (drs. E.F. Nozeman) zich af of Zwolle de rol van ‘Pijlstad naar het noorden’ wel waar kon maken. De migratie van nieuwe inwoners liep in Zwolle ver achter bij steden als Apeldoorn, Zutphen en Deventer. Door nieuwe vestigingen en een gevarieerd industriepakket kon eerder Apeldoorn dan Zwolle uitgroeien tot ‘metropool van het oosten’. De onderzoeker zag wel andere kansen: samen met Kampen kon

Het nieuwe bedrijventerrein Voorst, toen nog aangeduid als Gasthuislanden en Grote Voort, met bedrijfsaanwiding op een kaart van Zwolle eind jaren zestig. (Uitsnede, particuliere collectie)

Veel drukte op de nieuwe rondweg, augustus 1969. (Foto Henneke, collectie HCO)

Zwolle uitgroeien tot springplank voor Zuid-Nederland naar de periferie. Een stapje terug voor Zwolle dus, maar er was nog hoop.⁴

Toch waren er planologen die nog steeds met hun hoofd in de wolken liepen. De studiegroep Zwolle van de afdeling bouwkunde van de Technische Hogeschool te Delft, presenteerde in een rapport het idee 'Bandstad Zwolle-Kampen', dat een verdere uitwerking was van de Zwolse structuur-

schets. Zelfs met het gebied van Zwollerkerspel erbij bood Zwolle te weinig mogelijkheden om bedrijven te plaatsen en woningen te bouwen. De studiegroep dacht aan een samenhangend geheel van industrieën en woningen, ondergebracht in een band van aaneengeschaalde steden, dorpen en buurtschappen. Dat wil zeggen: Windesheim-Zwolle-Westenholte-'s Heerenbroek-Wilsum-IJsselmuiden en Kampen. Dit alles uiteraard onder de vlag van Zwolle, maar dat werd er niet met zoveel woorden bij gezegd. De vlucht van de gedachten van de werkgroep bereikte grote hoogten: Wilsum zou in het jaar 2000 veertigduizend inwoners tellen en 's Heerenbroek maar liefst zestigduizend inwoners. Op het Kampereiland was een industrieel havencomplex geprojecteerd.⁵

Zo buitelden de ideeën over elkaar heen.

Ruim een maand na het rapport Bandstad Zwolle-Kampen kwam het Economisch Technologisch Instituut van Overijssel met een iets getemperde indicatie van de groei van Zwolle. Geen half miljoen, ook geen kwart miljoen inwoners zou Zwolle in het jaar 2000 tellen, maar 'slechts' tweehonderdduizend. Zwolle was daarmee wel de kern van de IJssel- en Vechtdelta. Dit gebied mocht volgens het instituut wel 'de Zwolse regio' worden genoemd.⁶ En zo droomde Zwolle voort, in de ban van de grote getallen. Hoe ironisch was het dat burgemeester Roelen juist dat jaar een dagje afreisde naar Den Haag om een bezoek te brengen aan Madurodam. Met een vorkheftruc plaatste hij een model van de Sassenpoort in het mini-stadje ter gelegenheid van de expositie 'Duizend jaar Zwolle'. In zijn toespraak memoreerde hij hoe spijtig het was dat al die fraaie stadspoorten – op de Sassenpoort na – in de loop der tijden gesloopt waren.⁷ De historische panden die tijdens zijn burgemeesterschap onder de sloophamer vielen, liet hij wijselijk onvermeld.

Groot-Zwolse voetballiefhebbers

De futuristische ideeën over Groot Zwolle riepen weinig reacties op bij de Zwollenaren. Althans niet in de kranten uit die tijd. De Zwolse Courant publiceerde onverstoordbaar elk nieuw idee – rijp of groen – maar leverde geen inhoudelijk commentaar. Slechts in de marge zijn wat reacties te lezen, soms uit onverwachte hoek. Een supporter van Zwolsche Boys schreef op 2 januari in een ingezonden brief aan de krant dat de aankoop van Ivica Osim, een voetballer uit het voormalige Joegoslavië, een goed voorbeeld was van 'Groot Zwolle, een stad met allure', want met zijn komst zette hij Zwolle niet alleen nationaal, maar ook internationaal op de kaart.

Het leek wel of de gedachte van Groot-Zwolle vooral in voetbalkringen populair was. De als altijd lichtvoetige Kantwerker schreef op 31 december: 'Zwolle wordt toch zo langzamerhand een hele stad! We hebben al meer dan 76.000 inwoners, de Diezerstraat wordt een promenade, op de Zwartewaterallee krijgen we roodlicht-camera's en PEC trekt soms tienduizend toeschouwers. Dat kan straks wat worden als we in de eerste divisie zitten om maar te zwijgen over de eredivisie.'

Citycentrum: een stuk allure in de presentatie

Roelen moest in zijn laatste jaar als burgemeester van Zwolle meerdere bordjes zien hoog te houden. De binnenstad maakte na de sloop van de afgelopen jaren een desolate indruk. Dat was tijdelijk, dat wisten bestuurders en inwoners, maar het antwoord op de vraag hoe het centrum eruit

zou gaan zien was nog allerm minst duidelijk. Die duidelijkheid leek er te komen toen in de *Zwolse Courant* een advertentie verscheen met de kop 'Belangrijk bericht voor het Zwolse bedrijfsleven in de binnenstad'. Burgemeester Roelen zou op 15 april in de concertzaal van Odeon een lezing houden over 'De functie van de Zwolse binnenstad in de toekomst'. De lezing was georganiseerd door Citycentrum Zwolle.⁸

Het is in meerdere opzichten een wat vreemde advertentie. Een belangrijk bericht alleen voor het bedrijfsleven? Wilden andere Zwollenaren na al die kaalslag ook niet graag weten wat er met de binnenstad zou gebeuren? En wat was dat Citycentrum? Die naam was nog niet eerder gevallen, sterker nog, Citycentrum Zwolle was nog niet eens opgericht. Een paar jaar later zou wethouder Witvliet het onnavolgbaar verwoorden: 'Het Zwolse City-centrum beoogt het verkopen van Zwolle als koopcentrum en dat houdt in dat men een commercieel doel heeft.'⁹

Een paar dagen later werd alles duidelijk. Het ging simpelweg om de oprichting van een winkeliersvereniging. De bijeenkomst trok 150 bezoekers, waaronder vertegenwoordigers van 115 Zwolse winkels. Volgens Roelen moesten de ondernemers elkaar niet tegenwerken maar elkaar stimuleren en vinden. Hij had zich het idioom van de jaren zestig al aardig eigen gemaakt, gezien zijn uitspraken als 'We hebben een aanvulling van het winkelapparaat nodig met een aantal magneten (...) het geeft frisheid, een stuk allure in de presentatie'. En ook nog: '(...) de functie van het winkelapparaat is niet afgenomen, in tegendeel, er heeft een allurevergroting plaatsgevonden en dat is winst.'

Wat concreter was zijn opmerking dat 'artikelen die met een hoge frequentie verkocht worden [levensmiddelen] niet in de binnenstad thuis horen en dat wij [B en W, jvdw] voor het nieuwe winkelgedeelte bij de Broeren zijn uitgegaan van enkele grootwinkelbedrijven, aangevuld met kleine winkels van niveau'. Zijn standpunt was in lijn met de in Nederland gangbare ideeën over stadsontwikkeling: de binnenstad is voor winkels, banken en horeca; wonen en werken doe je buiten het centrum. Roelen: 'Het is uiterst onverstandig

Gezellige drukte op het Citycentrum terras

Citycentrum Zwolle zorgde voor nieuw elan in de binnenstad. Op vrijdag 8 augustus 1969 werd op de Grote Markt, rondom het standbeeld van Adam, het Citycentrum-terras geopend. Onder een stralende zon was het rond het middaguur al een drukte van belang: 'De bedienende mini-meisjes kregen het druk. De verkoop van saté, warme worst en broodjes liep nog niet zo hard, maar dat zal vanavond als het wat minder warm is wel anders worden.'

de binnenstad alleen te zien als winkelcentrum. Afwisseling en variatie maken de binnenstad tot binnenstad. Hoe meer functies, hoe meer mensen zich er bewegen en dat geeft juist de levendigheid'. En dat was volgens de burgemeester de reden dat het stadhuis in de Sassenstraat moest blijven. De bijeenkomst was een groot succes. Winkeliersvereniging Citycentrum Zwolle bestaat vijftig jaar later nog steeds.¹⁰

Roelen onderstreepte in zijn lezing nog eens dat 'de functie wonen' niet in een moderne binnenstad paste. Dat kon in 1969 ook amper meer: het grootste deel van de woningen was de afgelopen jaren gesloopt en de grond opgekocht door de gemeente om ruimte te krijgen voor winkels. Het grote probleem was dat er een aantrekkelijk geheel moest ontstaan tussen de nog te realiseren nieuwbouw en wat nog resteerde aan historische panden. Roelen en zijn wethouders leken zich

Felle kritiek van Arnaud Beerens

‘Wat in Zwolle gebeurt is bedroevende zaak’

Men ziet oude stad als een monument

ZWOLLE — „In Zwolle is men bezig een onvervangbaar leefgebied kapot te maken“, schrijft Arnaud Beerens in het tijdschrift voor architectuur en beeldende kunsten. „Men ziet er de oude stad als monument dat zo goed als mogelijk moet worden geconserveerd“.

Arnaud Beerens zegt in zijn artikel dat men in Zwolle de stad en provincie maar een uitgedoofde en achterlijke boel vindt, waarvoor men zich eigenlijk moet schamen en dat voor de Zwolse overheid vooral Arnhem een voorbeeld is van hoe het eigenlijk zou moeten zijn. Het nieuwe gemeentehuis daar doet volgens hem als een glazen paleis de Zwolse bestuurders het water uit de mond lopen.

de bevalling nog stamt uit het jaar 1250. Maar na het enthousiaste verhaal valt er een stille. Het oude Zwolle waar men enkele minuten geleden nog zo trots op was, wordt 'n blok aan het been. Dat dit verleden in werkelijkheid een stuk heeten is wordt niet begrepen. Dat de stad een gehumaniseerd leefgebied is

„Als een dief in de nacht is men bezig om zoveel mogelijk huizen te slopen“, zegt Arnaud Beerens. Ook dit stuk Waterstraat zal men in Zwolle niet terug vinden. Helaas, vindt Arnaud Beerens.

RAADHUIS

ZWOLLE — Arnaud Beerens geeft in hetzelfde nummer van het tijdschrift

daar niet al te zeer mee bezig te houden en ook het merendeel van de raadsleden bleef grotendeels passief. Het lijkt erop dat een fundamentele discussie over de herinrichting van de oude binnenstad meer ná dan vóór of tijdens de realisatie werd gevoerd. Toen was het te laat. In elk geval volgens beeldend kunstenaar Arnaud Beerens in het *Tijdschrift voor Architectuur en Beeldende Kunsten*. De *Zwolse Courant* trok er een hele pagina voor uit. Beerens schreef dat Zwolle bezig was een onvervangbaar leefgebied kapot te maken. ‘Als een dief in de nacht is men bezig om zoveel mogelijk huizen te slopen, verpaupering in de hand te werken en een klimaat te scheppen waardoor de bewoners van de binnenstad liefst vrijwillig hun huis verlaten. (...) Wat in Zwolle en in vele soortgelijke steden gebeurt, is een bedroevende zaak. Op het moment dat het aan steeds grotere groepen duidelijk wordt dat we, de verworvenheden van deze eeuw ten spijt, niet meer in staat blijken te zijn een menswaardige leefomgeving te bouwen en we in huizen moeten wonen waarin niet te wonen valt, worden oude centra die nog getuigen van dat wonen met de grond gelijk gemaakt.’ En, ging hij verder ‘de motor achter dit streven tot regeneratie is burgemeester Roelen. (...) Ga als het even kan naar Zwolle en schiet uw fototoestel leeg, want nog even en het hoeft niet meer.’¹¹

Een nieuw stadhuis

Dat gold ook voor het stadhuis. Dat er een nieuw stadhuis nodig was, dat begreep iedereen. Het aloude stadhuis aan de Sassenstraat was veel te klein om de Zwolse gemeenteambtenaren te huisvesten en voor een goede dienstverlening aan het publiek. Zeker voor een groeiende stad, die

De forse kritiek op de grootschalige sloop van historische gebouwen en woningen in de oude binnenstad van beeldend kunstenaar en redacteur van het *Tijdschrift voor Architectuur en Beeldende Kunsten* Arnaud Beerens plaatste de *Zwolse Courant* op 27 september 1969 zonder enig commentaar. Of was de foto bij het artikel – een rijtje onbewoonbare krotten in de Waterstraat – bedoeld als een vileine steek onder water?

Zwollenaren in de bijstand

In 1965 was de Algemene Bijstandswet in Nederland ingevoerd. De uitvoering lag bij de sociale diensten van de gemeenten. Dat ging volgens de *Zwolse Courant* van 17 oktober in Zwolle als volgt: ‘In de kabinets van de grote hal van het gebouw aan de Bloemendalstraat, waar de Zwolse dienst van sociale zaken is ondergebracht, voeren dagelijks heel wat ingezetenen een vertrouwelijk gesprek met een der ambtenaren.’ Voor een gezin zonder kinderen vond de Sociale Dienst in Zwolle in 1969 f 88,85 per week voldoende om te voorzien in de kosten van levensonderhoud. De basisuitkering voor een gezin met drie kinderen bedroeg f 93,90 per week. Deze bedragen werden wel verhoogd met een vergoeding voor de woonkosten en de premie voor het ziekenfonds.

naar 250.000 inwoners in het jaar 2000 streefde. Maar toen werd in de *Zwolse Courant* op 15 januari het ontwerp van de in Parijs woonachtige architect J.J. Konijnenburg getoond. Dat het oude stadhuis, na een grondige restauratie, in het plan was opgenomen, was niet het probleem. Wel het modern en strak vormgegeven hoofdgebouw aan het Grote Kerkplein ernaast. De *Zwolse Courant* ging er optimistisch van uit dat de gemeenteraad het plan een paar dagen later zou goedkeuren. De krant had nog even contact gehad met Konijnenburg, die vertelde dat zijn gebouw bewust laag was gehouden. 'Hoogbouw zou hier misstaan, de hoogte van de nieuwbouw is bepaald door de hoogte van het oude gedeelte.' Waar nu in 1969 160 ambtenaren in het stadhuis werkten, zou er straks plaats zijn voor 300 tot 350 ambtenaren. Kosten van de bouw: 10 miljoen gulden.

De Vereniging Vrienden van de Stadskern ging bij monde van Han Prins als eerste in de aanval. De vereniging vond het gebouw volledig in disharmonie met het Grote Kerkplein en de gebouwen daarachter bij het Cele-complex. Bovendien vond de vereniging het ontwerp een typisch voorbeeld van 'bouwkundig internationalisme in glas en beton.' (...) 'Vernieuwingen zullen toch wel met respect voor de typische atmosfeer en de eigensoortige structuur van de stadskern dienen te gebeuren. Anders verwordt de binnenstad tot een architectonische jungle.'

Al deze argumenten kwamen slechts spaarzaam terug in het debat in de gemeenteraad over het nieuwe stadhuis op 20 januari. Een motie om het voorstel voor de bouw van het nieuwe stadhuis aan te houden werd met 12 tegen 21 stemmen verworpen. Niets leek de bouw van het nieuwe stadhuis meer in de weg te staan, maar dat was buiten de waard gerekend, in dit geval de Gedeputeerde Staten van Overijssel, die het plan in 1970 afwezen omdat het strijdig zou zijn met het bestemmingsplan. Wat niet meehielp was een publicatie in *De Groene Amsterdammer*, waarin de plannen voor het nieuwe stadhuis werden omschreven als 'een planologisch-architectonische tijdbom die de 13-eeuwse stadskern van Zwolle zal doen exploderen.' Zwolle kon weer opnieuw beginnen met de plannen voor een nieuw stadhuis.¹²

Het ontwerp van ir. Konijnenburg voor het nieuwe stadhuis door Han Prins op locatie ingetekend, maart 1969. (Uit: Op de bres voor Zwolle)

Condooms en andere nieuwigheden

Nieuwigheden – zowel materiële als culturele – zijn van alle tijden, maar in de jaren zestig kwamen ze vaker voor dan ooit te voren. Verreweg de meeste nieuwigheden in Zwolle waren niet uniek. Bijvoorbeeld, tal van andere Nederlandse steden hadden al ver voor 1969 ook al onder de naam Citycentrum een winkeliersvereniging opgericht. Hetzelfde gold voor de opkomst van de jeugdcultuur en de verandering van normen en waarden. Culturele veranderingen en innovaties bereikten Zwolle net even iets later dan elders. Maar dat is niet vreemd, Zwolle was en bleef een provincie-stad.

Neem bijvoorbeeld de eerste van het befaamde drielat 'seks, drugs en rock & roll', waarmee de jaren zestig vaak worden geassocieerd. Zwolle had net als veel andere steden uit de provincie moeite om te gaan met de vrijere seksuele moraal. Een stad als Amsterdam werd hier door met name de ouderen gezien als een hedendaags Sodom en Gomorra. Seks was in Zwolle voor binnenskamers en niet voor erbuiten. Toch stonden ook de Zwolse dijken van zedelijkheid in de jaren

*Een van de speciale
nachtvoorstellingen van
De Kroon in 1969.*

Een paar veranderingen

- De Zwolse christelijke huishoudschool begon in 1962 met haar lessen voor 43 leerlingen op de zolder van de Marnixschool aan de Westerallee. In 1969 was het aantal leerlingen gegroeid tot 360. In oktober verhuisde de school daarom naar een nieuw gebouw aan de Zwartewaterallee. Er werd lesgegeven in de vakken tekenen, koken, naaien, was-sen en 'andere theoretische en huishoudelijke vakken.' (POZC, 6 december 1969)
- Op 1 juni werd het treinstation aan de Veerallee gesloten. Het aantal reizigers dat daar op- en uitstapte was eind 1969 nagenoeg gehalveerd in vergelijking met het begin van de jaren zestig. Voorbij was de tijd dat de spoorwegwachter daar twee maal per uur de spoorbomen moest sluiten en openen voor de trein van het Kamperlijntje. Dat werd voortaan vanaf het hoofdstation gedaan.³³

zestig op doorbreken. Dat is bijvoorbeeld te zien aan het bioscoopaanbod. De Kroon had speciale nachtvoorstellingen (aanvang 23.30 uur) met films waarvan de titels niets aan duidelijkheid te wensen overlieten: 'Naakte modellen', 'Verboden Jungle-driften', 'Seks en chantage' en de tot de verbeelding sprekende film 'Vulkaan der helse driften'.¹³ Maar in zekere zin droeg bioscoop de Kroon ook bij aan de bespreekbaarheid van de nieuwe seksuele moraal. Een internationaal kassucces was de film 'Het wonder van de liefde' van Oswalt Kolle. De Kroon draaide de educatief bedoelde film zowel in de middag- als avondvoorstellingen.¹⁴

Of de Zwollenaren het nu leuk vonden of niet, de stad moest ook seksueel gezien een beetje mee in de vaart der volkeren. De in november aange-treden burgemeester Drijber en zijn wethouders dienden een voorstel in om de verkoop van voor-behoedmiddelen geheel vrij te geven. Het GPV (Gereformeerd Politiek Verbond) ging nog vóór de beraadslaging hierover stevig op de rem staan. De partij wilde zelfs uitbreiding van de tot dan toe gehanteerde Algemene Politie verordening: 'Het is verboden enig middel ter voorkoming van zwangerschap ten verkoop aan te bieden of te ver-kopen aan de openbare weg.' Het GPV wilde dat dit ook verboden zou worden 'in gebouwen en op terreinen in eigendom of gebruik van de gemeente (...) en door het gemeentebestuur gesubsidieerde instellingen.' We hebben het hier over condooms in Zwolse condoomautomaten. De motivering van het GPV was: 'Dat de verkoop aan zeer jeug-digen, ook zonder dat de ouders hiermee bekend zijn, tot uit zedelijk oogpunt laakbare gevolgen kan leiden, behoeft onzes inziens geen betoog'.¹⁵

De gemeenteraad nam twee maanden de tijd om over het voorstel van B en W een standpunt in te nemen. Het was niet zomaar een kwestie, de gemoederen liepen hoog op. Zozeer dat het tot 1 uur in de nacht van 29 op 30 december duurde voordat de gemeenteraad tot de beslissende stemming kwam. B.J.A. Hoffschulte van de KVP (Katholieke Volks Partij) sprak over 'schokkende ontucht' en was blij dat er nog een partij als het GPV was die in de aanval was gegaan. 'Het spijt me dat mijn kerk dat niet heeft gedaan.' Zijn par-

tijgenoot G. Zuure sprak de vrees uit dat het niet bij automaten alleen zou blijven, maar dat er zelfs standwerkers met voorbehoedsmiddelen op de markt zouden verschijnen. Uiteindelijk stemden 21 raadsleden voor vrije verkoop en 12 tegen. Het GPV kreeg toch nog een beetje zijn zin: het was verboden in of in automaten aan gemeentegebouwen condooms te verkopen, met uitzondering van kampeerterrein de Agnietenberg, dat blijkbaar als een niet te handhaven poel des verderfs werd gezien.¹⁶

Veel weerstand ondervonden de Zwolse homoseksuelen. In 1968 had pater Grol van het Dominicanenklooster een gespreksgroep voor 'homofielen' opgericht – aandacht voor lesbiennes kwam later wel, vond hij. De *Zwolse Courant* besteedde er een paginagroot artikel aan.¹⁷ Grol kreeg meteen de wind van voren uit rechtzinnig christelijke hoek, maar dat hield hem niet tegen om zijn activiteiten voort te zetten.¹⁸ Hij wilde dat de bijeenkomsten van zijn gespreksgroep een openbaar karakter kregen en zocht daarvoor een ruimte die geschikt zou zijn als sociëteit voor homo's. Hij meende die gevonden te hebben in de Link aan de Nieuwe Markt, een gebouw dat onder de verantwoordelijkheid viel van de rooms-katholieke stichting Jeugdzorg. Hij kreeg alle medewerking van het bestuur van de Link, maar niet van het bestuur van Jeugdzorg. Een echt goede reden werd niet gegeven. Kapelaan Bosch van het stichtingsbestuur verklaarde dat veel homoseksuelen een eigen zaaltje ook geen goed idee vonden: 'Zij vinden het niet prettig dat iedereen weet waar ze heen gaan.' Pater Grol vond het een diep trieste zaak, temeer omdat het christenen waren die roet in het eten gooiden. Maar hij bleef strijdvaardig en was al weer op zoek naar een nieuwe ruimte.¹⁹

De eerste vuilniszak van Zwolle

In februari 1969 vond een kleine revolutie plaats voor het Zwolse huisvuil. Door de toegenomen welvaart werd er meer en meer vuilnis geproduceerd. Ondanks dat het huisvuil twee keer per week (!) door de gemeentereiniging werd opgehaald, was Zwolle toch een van de smerigste steden van ons land, zei burgemeester Roelen.

'Dat wordt onder andere veroorzaakt door al dat losse vuil dat naast de emmer wordt geplaatst. Bij regen valt het uit elkaar, de wind verspreidt het over de hele straat, honden gaan er aan trekken en de jeugd speelt er voetbal mee.' Dat klopte wel, Zwollenaren zetten veel vuilnis naast de gegalvaniseerde vuilnisemmer die ieder huishouden had, onder het motto 'het wordt toch wel meegenomen'. Daar wilde het gemeentebestuur een eind aan maken. Voortaan werden alleen de vuilnisemmers en daarnaast geplaatste plastic vuilniszakken van maximaal 40 liter (voor ondernemers 100 liter) meegenomen. Bij de behandeling van het voorstel in de raad merkte wethouder Hubbers op dat de gemeente de beste zak zou kiezen, 'opdat geen risico wordt gelopen dat de zakken uit elkaar ploffen.' Die 'beste zak' was ook best duur vonden nogal wat Zwollenaren. Maar op 1 mei ging de nieuwe regeling in en ondanks het gemopper over de dure plastic zakken werkten de meeste mensen

De nieuwe vuilniszakken, hier in de Diezerstraat, begin februari 1969. (Foto Henneke, collectie HCO)

De nieuwe ambulance in bedrijf, tijdens een ongeval bij de Oosterkerk, Koewegje/Bagijnesingel. Begin jaren zeventig. (Foto Ben Kam, collectie ZHT)

uiteindelijk goed mee. Datzelfde jaar nog vierde de gemeentelijke reinigings- en vervoersdienst haar honderdjarig bestaan met onder andere een defilé van honderd vuilniswagens langs het stadhuis.²⁰

Politie helpt overstekende schoolkinderen op de kruising Monteverdilaan – Zwarte waterallee, 28 mei.

Ook een andere gemeentelijke instelling sloeg nieuwe wegen in. Tot dan toe was het de Zwolse politie die verkeersslachtoffers naar het zieken-

huis vervoerde. In 1969 nam de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst (GGD) die taak over. Voortaan stond 24 uur per dag bij het gebouw van de GGD aan de Turfmarkt een ambulance klaar, die volgens de krant wat de uitrusting betreft tot de modernste van ons land kon worden gerekend. 'Men zal in Zwolle nog moeten wennen aan de gedachte door een (zieken)broeder van de straat te worden geraapt', zei directeur Kemperman van de GGD tijdens de door burgemeester Drijber uitgevoerde overhandiging van de nieuwe ambulance.²¹

De nieuwe ambulance was geen overbodige luxe gezien het toenemend aantal verkeersslachtoffers in Zwolle. Wandelaars en fietsers waren zich nog weinig bewust van de gevaren van auto's en motoren. De gemeente onderkende dat en nam maatregelen om de veiligheid op de weg te vergroten. Een van die maatregelen was de invoering van roodlichtcamera's. Maus Gatsonides, destijds landelijk bekend rallyrijder en uitvinder van de zogenoemde Gatsometer, gaf in juni uitleg voor de politietop uit Kampen en Zwolle. Burgemeester Roelen was helemaal voor, want zei hij 'tegen lieden die door rood licht rijden is geen kruid gewassen.' Maar het was wel even schrikken: de beveiliging van twee kruispunten op de Zwarte waterallee met de roodlichtcamera's kostte alleen al vijftigduizend gulden.

Het was geen toeval dat voor de Zwartewaterallee werd gekozen. Daar werd veel en hard gereden. Een week eerder was er een kind aangereden door een automobilist die een rood stoplicht had genegeerd. De commotie onder de buurtbewoners in Holtenbroek was groot. Maanden later was de situatie nog steeds onveilig: 'Wildwest op de Zwartewaterallee', schreef een boze burger. Er werd een actiecomité opgericht, dat ervoor zorgde dat vrijwilligers uit de buurt het verkeer gingen regelen om de schoolkinderen veilig te laten oversteken. Dat was tegen het zere been van de gemeente die dit burgerinitiatief verbood. Een paar honderd Zwollenaren trokken daarop naar het stadhuis aan de Sassenstraat en gingen daar demonstratief op straat zitten. Het was in Zwolle een van de eerste voorbeelden van een uit Amerika overgewaaid sit-in demonstratie. Uiteindelijk

nam de politie de taak van de vrijwilligers over, tot uiteindelijk afdoende maatregelen voor de veiligheid waren getroffen.²²

De AMRO gaat digitaal

Een andere voorbode van de nieuwe tijd was de aankondiging van het eerste computercentrum in Zwolle. De AMRO-bank had al een zestigtal medewerkers gehuisvest in een houten barak aan het verkeersplein bij de nog te openen nieuwe IJsselbrug. Het nieuwe centrum zou werkgelegenheid bieden aan 300 tot 350 personeelsleden. Trots kondigde de bank aan dat er twee grote IBM-computers zouden komen van de derde generatie. Voor de liefhebbers: de computers beschikten over een werkgeheugen van 192.000 tot 256.000 posities en een massageheugen waarin 232 miljoen gegevens konden worden ingelezen met een snelheid van 312.000 tekens per seconde. De vloer van de computerzaal moest extra verstevigd worden vanwege het gewicht van 20.000 kilo aan computerapparatuur. Het computercentrum werd in april 1971 geopend.²³

Van geheel andere orde was de IBM-computer, type 447, die in december stond opgesteld in de winkel van Vroom en Dreesmann, toen nog gevestigd aan de Diezerstraat. De Zwollenaren konden na betaling van een rijksdaalder (!) een door de computer geproduceerde karakteranalyse krijgen. Ze hoefden daarvoor alleen maar hun naam, geboortedatum en geboorteplaats in te typen. De computer deed de rest. De verslaggever van de Zwolse Courant kwam over zichzelf te weten dat hij opvliegend van aard was, maar wel over een scherpzinnige intelligentie beschikte.²⁴

Roelen vertrekt, Drijber komt

Op 21 juni kondigde de *Zwolse Courant* het vertrek aan van burgemeester Roelen. Hij werd burgemeester van Arnhem. Het onvermijdelijke afscheidsinterview volgde. De journalist stelde subtiële vragen, zonder de burgemeester rechtstreeks aan te vallen, maar die vatte de onderliggende boodschap en gaf geen krimp. Bijna alle belangrijke thema's van de negen jaren van zijn burgemeesterschap passeerden de revue: de mislukte poging een medische faculteit naar Zwolle

te halen, de verbetering van de infrastructuur, de aanwijzing van Zwolle als groeistad, de niet helemaal gelukte poging om grote bedrijven naar Zwolle te halen, het vermeende gebrek aan daadkracht van het stadsbestuur en de inlijving van Zwollerkerspel. Eén belangrijk onderwerp bleef onbesproken: de herinrichting van de binnenstad en de sloop van vele huizen en gebouwen.

Op de vraag welke teleurstellingen Roelen de afgelopen jaren had ondervonden, antwoordde hij: 'Geen enkele'. Maar hij pakte de onderliggende vraag over het uitblijven van de komst van grote bedrijven meteen op en zei: 'Geen enkele industrie vestigt zich hier van vandaag op morgen. Je leert ermee te leven dat niet alles even snel kan.' Hij kon zich niet vinden in het vaak gehoorde verwijt dat het stadsbestuur te weinig op de grote trom had geslagen. Roelen: 'Geschreeuw in het wilde weg heeft geen zin. Belangrijker voor een stad dan welke propaganda dan ook zijn een nota

Burgemeester Roelen neemt afscheid in de Schepenzaal, 9 juli 1969. (Foto Henneke, collectie HCO)

ruimtelijke ordening [waarin Zwolle als groeistad werd aangewezen, jvdw] of het gereedkomen van een nieuwe verbindingsweg [de nieuwe rondweg, jvdw]. Ronduit suggestief was de vraag van de journalist of Roelen Zwolle nog eens zag uitgroeien tot een stad van 200.000 inwoners. Gezien de laatst bekend geworden nieuwe inzichten kon Roelen niet anders dan een terugtrekkende beweging maken en dat was voor het eerst in de openbaarheid: 'Moeilijk te zeggen. Alleen als Zwolle met een zeer grote regio gaat samenwerken. (...) Ik wil me niet binden op die 200.000, maar dat Zwolle aantrekkingskracht gaat krijgen voor het noorden en oosten is duidelijk.'

Op de vraag of Zwolle in de jaren zestig veranderd was, antwoordde Roelen: 'Ongetwijfeld. Het is minder provinciaal geworden – provinciaal dan in zijn slechte betekenis van bekrompen. 't Is allemaal royaler geworden, wat meer open. Niet alleen uiterlijk maar ook in de denkwijze van de bewoners. Tenminste, dat denk ik, maar ik ben er negen jaar bij betrokken geweest en misschien is het wel *wishful thinking*.' Roelen noemt in het interview de bekrompen denkwijze van de 'bewoners', niet die van zijn wethouders en raadsleden. Die hield hij de hand boven het hoofd, maar het is niet onwaarschijnlijk dat hij hen wel degelijk ook bedoelde. In veel opzichten liep hij de afgelopen

jaren op de troepen vooruit, waarbij het haast niet anders kan dan dat hij wel degelijk vaak gefrustreerd geweest is over het gebrek aan daadkracht van de Zwolse politiek. Zijn vertrek naar Arnhem zag hij als een promotie en als waardering voor zijn leiderschap in Zwolle. Niet ten onrechte: tijdens zijn loopbaan was hij vicevoorzitter van de VVD, voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en van 1980 tot 1985 lid van de Raad van State.²⁵

De opvolger van Roelen werd mr. J. Drijber, die van 1961-1969 burgemeester van Middelburg was. Ook hij was een VVD'er. Hij was zich goed bewust van de problematische erfenis die zijn voorganger had achtergelaten, precies het onderwerp dat in het afscheidsinterview met Roelen niet aan bod was gekomen. Tijdens zijn installatie als burgemeester zei hij: 'Het bestemmingsplan stadskern is in zijn allerlaatste stadium van voorbereiding. Stadswinkelcentra hebben een schaalvergroting met parkeerruimte nodig. In een oude stadskern is deze grotere schaal vaak moeilijk in te passen. Het verleden heeft echter van het oude Zwolse stadspatroon en met name van de bebouwing niet zoveel overgelaten, dat men zich geen zekere vrijheid zou mogen permitteren. Toch liggen er kansen, zoals de restauratie van de oude stadsmuur, van oude woonhuizen en het is wellicht mogelijk eens een vorm van bebouwing te kiezen die harmonieert met aangrenzende monumenten.' Woorden die erop wijzen dat Drijber wist dat er in die stadskern niet zoveel meer te redden viel. Nou ja, er waren kansen, 'wellicht...'²⁶

Jeugdcultuur, wat reuring voor de Hoofdwacht op de Grote Markt. (Foto Henneke, collectie HCO)

Discobal

Zwolle was het schoolvoorbeeld van een provinciestad, waarin de buitenwereld – afgezien van de twee grote oorlogen van de twintigste eeuw en de economische crisis van de jaren dertig – op grote afstand bleef. In de tweede helft van de jaren zestig veranderde dat razendsnel. In navolging van de grote steden ontstond een jeugdcultuur, die sterk contrasteerde met de tradities en conventies van de oudere generaties. Het ging een stuk langzamer, maar ook in Zwolle schiepen teenagers, nozems, provo's en hippies een eigen cultuur. De eerste jaren werd de jeugd nog bespot

De minst slechte popgroep

Op 8 november 1969 vonden in de Vrolijkheid voor de tweede keer de Zwolse popverkiezingen plaats (in 1967 won de groep Stand By). Het werd een klein organisatorisch drama. De aankondiging van de verkiezing werd slechts een week tevoren bekendgemaakt, zodat maar vijf Zwolse bands meededen: Blues Inspiration, Check Mark Coöperation, Groep X, Early Grave en Second Flight. Maar liefst vijftien beoogde juryleden waren verhinderd, zodat er een gelegenheidsjury moest worden geformeerd. Aan het eind van de avond maakte juryvoorzitter Fred Rozeboom bekend dat Early Grave was gekozen tot 'de beste popgroep van de Overijsselse hoofdstad'. Maar, las hij voor uit het juryrapport: 'We hebben vanavond niet de beste groep gekozen, maar de minst slechte.'³⁴

en tegengewerkt door de gevestigde orde, maar dat veranderde snel. De geest was uit de fles en die kreeg je er niet meer in. Zeker niet toen ook Zwolse ondernemers inzagen dat er aan jongeren geld te verdienen viel. Kledingzaken pasten hun assortiment aan, in grammofoonplatenzaak 'de Artist' duwden de grammofoonplaten met popmuziek de albums met klassieke muziek naar de achtergrond, de horeca zorgde voor op jongeren toegesneden cafés, exploitanten van zalen openden de een na de ander hun deuren voor bands met harde muziek. De ongeregelde heden die er af en toe waren, namen ze maar op de koop toe.

De meeste Zwolse jongerencentra werden meer en meer 'alternatief', maar bleven voor de oude garde redelijk acceptabel. De Zwolse pop was aan het eind van de jaren zestig *mainstream* geworden. Na jaren van snerende berichten over de 'herriemuziek' van de jongeren, was de *Zwolse Courant* overstag gegaan. Zelfs de gedegen muzikrecensent Henri Th. Timmerman ging uitvoerig schrijven over de nieuwste muziekstijlen en – tot verbazing van menige lezer – in positieve bewoordingen. Zo schreef hij invoelend over white blues, underground, soul, Bob Dylan en vele andere nieuwe artiesten van de nieuwe tijd.

Daar liet de krant het niet bij. Iedere zaterdag was er een aparte rubriek voor jongeren, Tot & met 25 geheten. Daarin schreef een ongetwijfeld jeugdige journalist over het laatste nieuws van de popmuziek. Voor het eerst had de Zwolse jeugd een stem in de krant. Er was een top 10 van de regionale hitparade en een agenda van popconcerten in Zwolle. Steeds meer ondernemers

openden hun zalen voor beat, pop, rock & roll en blues. In 1969 waren er bijvoorbeeld concerten in de Link, In den Herbergh, het Sesjunteejater,

De regionale top-tien van begin november 1969.

10 VOOR TIENERS TIEN VOOR 10-ERS

REGIONALE HITPARADE

1. Pastorale — Ramses Shaffy, Liesbeth List	(1)
2. Air — Ekseption	(4)
3. My Special prayer — Percy Sledge	(11)
4. Sugar sugar — The Archies	(2)
5. Huil maar niet kleine Eva — Radi Ensemble	(16)
6. Suspicious mind — Elvis Presley	(10)
7. Sha la la I need you — Shuffles	(12)
8. Deep water — Grapefruit	(6)
9. O lady Mary — David Alexander Winter	(9)
10. Bloody Mary — Tom en Dick	(5)

Windmills of your mind — José Feliciano

Summertime — Brainbox

Harm met het harpje — Henk Elsink

Little green bag — George Baker Selection

Can I get there by candlelight? — David McWilliams

Magic Lantern — Peter Tetteroo

He ain 't heavy... he's my brother — Holliès

de Klooienberg, de Tigerclub in Swies (Suisse), Odeon en de Vrolijkheid. Bekende Zwolse bands uit die jaren waren The Mozarts en Blues Dimension. Maar het waren er veel en veel meer: in steeds wisselende samenstellingen schoten de bands als paddestoelen uit de grond om even snel weer te verdwijnen. Een kleine (zonder twijfel onvolledige) greep uit het jaar 1969: Blues Inspiration, Check Mark Coöperation, Groep X, Selected Blues, Chopped Hog, Trio Extra-Ordinaire, Lucky Trio, Check Point Blues, Soul Flight, Early Grave, Delirium en Second Flight.²⁷

Wat bedaagdere Zwolse jongeren gingen naar gelegenheden waar een discobal werd georganiseerd. Dat fenomeen werd in 1963 voor het eerst in Nederland geïntroduceerd en in 1965 voor het eerst in Zwolle. Er waren in 1969 discobals in de Tuf-Tuf in de Voorstraat (met Rens Pol), in den Herbergh (met Bert Vaatstra), in de Go-In (met Yvonne Pierik en Bennie Schoon), in de Ton en in de Coco-club. De veelvuldige bezwaren van de

afgelopen jaren tegen geluidsoverlast leken verstomd, afgezien van jeugdsociëteit de Link aan de Nieuwe Markt, waar de omwonenden wel overlast hadden. Maar schreef de *Zwolse Courant*: 'Misschien dat hier in de toekomst wat verandering in zal komen, door het eventueel verhuizen van hen die er het meest last van hebben.'²⁸

Zwolse underground

Ruiger ging het eraan toe in wat, in navolging van wat er in Amerika en de grote Nederlandse steden gebeurde, de *underground* werd genoemd, een subcultuur van de jongerencultuur. De jongeren van de underground onderscheidden zich door politiek activisme, ongeremd gedrag en ook door hun taalgebruik. Zonder dat iemand er erg in had, was het ABN in een paar jaar tijd uit zijn taalkundige dwangbuis bevrijd, althans in kringen van 'alternatieve' jongeren. 'Communicatie' werd 'kommunikaatsie', 'actie' werd 'aktie' en 'sociaal' werd 'sosjaal'. Niemand keek er meer van op.

Het Sesjunteejater aan het begin van de Thorbeckegracht, vlakbij de Diezerpoortenplas, begin jaren zeventig. (Foto De Koning, collectie HCO)

De tijden waren rijp voor de allerindividueelste expressie van het gemoed. De Zwolse underground kreeg moeiteloos toegang tot de landelijke scene. In het tv-programma 'Later' van de VPRO trad het Zwolse 'Trio Extra-Ordinair' op. Dat waren Peter Schilperoord (een van de oprichters van Sesjun) en Ineke en Peter Pollet. Na de eerste twee coupletten las Peter Schilperoord 'een gedicht voor over oorlog, bulderende kanonnen en liefde. Ten slotte volgde het laatste couplet van de ballade, die eveneens de oorlog tot onderwerp heeft.' Het was geen sinecure om in die tijd journalist van de *Zwolse Courant* te zijn.²⁹

Maar een nog grotere verandering was dat jongeren uit de underground in een aantal traditionele jeugdcentra de macht grepen en alles overboord gooiden wat in hun ogen ouderwets en traditioneel was. Dat gold met name voor het Sesjunteejater aan de Thorbeckegracht. Volgens de *Zwolse Courant* was het daar 'een schijnbare chaos waarin iedereen zich best thuis voelde en deed wat hij prettig vond.' Maar dat mocht de pret niet drukken tijdens de geïmproviseerde programma's met een mengmoes van ballades, blues en country uit piepende versterkers, gedichten nieuwe stijl en action-painting in een bomvolle ruimte, die blauw stond van de rook. Toch had de verslaggever het goed naar zijn zin bij de opening van het seizoen in september: 'Gezelligheid heerst er boven waar jongeren zich op de tapijten hebben uitgestrekt, een sigaretje roken en over alle mogelijke onderwerpen discussiëren. De platenspeler zorgt daarbij voor het nodige achtergrondgeluid zonder welke het Sesjunteejater niet kan bestaan.'³⁰

Dat klonk nog positief, maar geleidelijk verschenen er in 1969 donkere wolken aan de horizon. Een jaar na de oprichting in 1968 werd het Sesjunteejater voor het eerst in verband gebracht met drugsgebruik. Daarna ging het helemaal mis. Twee jaar later vatte *De Tijd: Dagblad van Nederland* de gebeurtenissen samen: 'Binnen het Sesjun ontstaan [in 1968/1969, jvdw] twee groepen: de "drinkers" en de "rokers". Er komt een scheiding der geesten die ook de tweehoofdige leiding uiteen splijt. Jeugdleider Emiel Spaans kiest voor de drinkersgroep, terwijl Sjak van Enk zich het meest aangetrokken voelt tot de rokersgroep. Hijzelf spreekt liever over een groep van maatschappijkritische jongeren. Het gebouw wordt in tweeën gedeeld. Beneden is de herrie-afdeling

Politie-ingrijpen bij Sesjun, omstreeks 1970. Hoek Thorbeckegracht/Diezerpoortenplas. (Foto Adri van Drielen, collectie HCO)

Het jaar 1969

Als elk jaar gebeurde er in 1969 buiten Zwolle weer genoeg om je over op te winden, zoals de aankondiging van president Nixon de Amerikaanse troepen uit Vietnam terug te trekken, de gruwelijke moord op filmactrice Sharon Tate en vier anderen door de satanische Manson-familie, het Woodstockfestival dat in een sfeer van love and peace het hoogtepunt vormde van de tegencultuur en van het hippietijdperk, maar niets overtrof de belangstelling voor de landing op de maan van de Apollo 11 op 21 juli. Ook de Zwollenaren bleven tot diep in de nacht op om op hun tv te kijken naar de schemerige beelden van de wandeling van Neil Armstrong, de eerste mens op de maan.³⁵

Foto auteur uit 1969.

voor de drinkers en boven zitten de rokers in alle stilte te genieten van hun stickie.’

De tweespalt werd groter en groter, waardoor een onhoudbare situatie ontstond. Het was duidelijk: óf de rokers, óf de drinkers moesten uit Sesjun verdwijnen. Er werd ‘een democratische’ stemming gehouden, maar de uitslag stond bij voorbaat al vast: er waren meer rokers dan drinkers in Sesjun. Maar, zei Sjak van Enk, de aanvoerder van de rokers: ‘Het is vooral de alcohol geweest die ons een slechte naam heeft bezorgd. Er werden soms enorme vernielingen aangericht in de bar en bepaalde drinkers hadden op zeker moment rekeningen lopen van honderden guldens.’ Na het vertrek van de drinkers werd Sesjun al gauw een toevluchtsoord voor zwaar verslaafden (‘flippers’ werden ze genoemd). Die berichten ontgingen het gemeentebestuur niet, Sesjun kwam in een kwaad daglicht te staan, de politie greep steeds vaker in, maar de ellende was nog lang niet voorbij, zoals de jaren zeventig zouden uitwijzen.³¹

PEC en Zwolsche Boys begraven de strijdbijl

Op 5 juni was dan eindelijk de kogel door de kerk, na jaren vergeefs onderhandelen. De besturen van de twee Zwolse betaalde voetbalclubs bereikten overeenstemming over de overdracht van de afdeling betaald voetbal van Zwolsche Boys aan

de sectie betaald voetbal van PEC. Tijdens een buitengewone ledenvergadering in de Harmonie lichtte het bestuur van Zwolsche Boys de leden in over dit verstrekende besluit. Het was niet zomaar iets: de supporters van de twee clubs waren al tientallen jaren als water en vuur. Na een zeer emotionele vergadering – zonder de pers erbij – wist het bestuur van Zwolsche Boys zijn leden toch te overtuigen. Met 145 stemmen voor en 23 onthoudingen werd het voorstel aangenomen. Het hart moest gelucht worden. Na afloop zongen de leden uit volle borst het clublied ‘met een overgave als wellicht nooit te voren: En we gaan naar de 1e klasse!’ En zo ging dat jaar Zwolsche Boys verder als amateurvereniging in de vierde klasse. De stichting betaald voetbal PEC nam een schuld van f 158.000 en het pakket contractspelers over van Zwolsche Boys. Twee leden van Zwolsche Boys traden toe tot het stichtingsbestuur van PEC. Er volgde een ‘verzoeningsbijeenkomst’ van de twee besturen in de Groote Sociëteit. De strijdbijl werd begraven onder het motto ‘Weg vijandschap, weg ongemotiveerd clubchauvinisme’. En zo ging PEC verder zoals het al deed, als voetbalclub in de tweede divisie betaald voetbal, al was de naam van de club nog wel een dingetje... En de weg naar de eredivisie was nog lang.³²

*Voorpaginanieuws,
juni 1969.*

ZWOLSE VERBROEDERING

In bijzijn van het stichtingsbestuur en de raden van advies van beide clubs, heeft gisteravond in de Groote Sociëteit te Zwolle een verzoeningsbijeenkomst met de besturen van PEC en Zwolsche Boys plaats gevonden. De strijdbijl werd begraven en het glas geheven.

Zittend achter de tafel vier leden van het stichtingsbestuur v.l.n.r. de heren J. v. d. Wal, R. Noorman, W. A. M. ten Doesschate en ir. T. Timmerman. Dan achter bestuursleden van Zwolsche Boys en PEC, met in hun midden de nieuwe trainer-coach Pim van der Meent.

PEC en Zwolsche Boys begraven strijdbijl

Epiloog

En zo kwam er een eind aan het jaar 1969 en daarmee ook aan de jaren zestig. Al gauw werden ‘de sixties’ een begrip, zowel bij mensen die ze hadden meegemaakt als die ze niet hadden meegemaakt. Maar een eenvoudige typering van die jaren is welhaast niet mogelijk. Het is meer een optelsom van gebeurtenissen en verschijnselen die heftiger waren dan in de decennia ervoor en erna: de opkomst van de jeugdcultuur, het verdwijnen van taboes, het verzet, de ongekende welvaartsgroei, de kleding, de opkomst van de auto en dat is nog maar een kleine greep. In de serie artikelen die ik de afgelopen jaren over Zwolle in de jaren zestig heb geschreven, waren al die ingrediënten aanwezig, zij het dan dat alles hier wat later gebeurde dan elders. Voor mij was het achteraf gezien ook een bevestiging van mijn idee dat als we het over ‘de jaren zestig’ hebben, we eigenlijk de periode

De Prinses Margriet, het internaatschip voor schipperskinderen, dat sinds 1953 gemeerd lag aan de Turfmarkt, verhuisde in juli 1969 naar de Willemsvaart. Het gevaarte werd via de Stadsgracht, het Zwarte-water, het Zwolle-IJsselkanaal en de IJssel naar de Willemsvaart gesleept. (Foto Henneke, collectie HCO)

bedoelen tussen ruwweg 1965 en 1975. Pas na 1965 deden zich in Zwolle de genoemde veranderingen voor en dat liep door tot een heel eind in de jaren zeventig.

Zelf stond ik in de jaren zestig aan de zijlijn. Ik deed niet mee aan al die dingen waar mijn leeftijdsgenoten wel aan meededen, in beslag genomen als ik was door mijn liefhebberij: de fotogra-

fie. Buiten mijn werk bij de Belastingdienst – ik zette dagelijks stempeltjes op duizenden formulieren en legde ze vervolgens ‘alfabetisch lexicografisch’ op volgorde – zat ik een groot deel van mijn tijd in de doka om foto’s af te drukken. Helaas maakte ik geen enkele foto die ook maar enigszins iets van Zwolle in de jaren zestig laat zien. Als ik al ‘alternatief’ was, dan was dat omdat ik in die tijd

'Creatieve' foto van de auteur uit 1969, getiteld 'Vuilnisemmer Ter Pelkwijkpark'.

'creatief' bezig was met foto's: die moesten bewust onscherp zijn of bewerkt met behulp van bekraste negatieven. Bij een artikel in de *Zwolse Courant* uit 1969 over een expositie van fotogroep 'Reflex' (ik was een van de oprichters), zie ik mij op de begeleidende foto terug met kort haar. Nog geen drie jaar later ging ik niet meer naar de kapper en had ik een lange ruige baard – ik zei al dat de jaren zestig nog wel even doorgingen. Mijn enige kennismaking met het alternatieve circuit in Zwolle was mijn wekelijks bezoek aan de Bruiskolk, een jongerencentrum in de Kamperstraat. Begin jaren zeventig werd het omgedoopt tot Kleine Palvu (PALVU = Proletariërs Aller Landen Verenigt U). Bij mijn eerste bezoek werd meteen op alternatieve wijze een bloempot met een geranium naar buiten geworpen. Het was daar dat ik voor het eerst het rode boekje van Mao aanschouwde. De sociaal werkers van Klein Palvu vonden dat wij van Reflex ons bezig moesten houden met 'sociale fotografie'. Dat was even wennen, maar aldus geschiedde.

Klein Palvu, voorheen de Bruiskolk, aan de Kamperstraat 30, 1972. (Foto De Koning, collectie HCO)

Jan van de Wetering op het HCO met een van de twaalf ingebonden delen van de Zwolse Courant uit 1969. Zo nam hij tien jaar lang in noeste arbeid alle Zwolse Couranten uit de jaren zestig door, voor de totstandkoming van deze serie. (Collectie auteur)

Toen ik begin september dit jaar terugkeerde van mijn laatste bezoek aan het Historisch Centrum Overijssel, waar ik in twee woeste dagen de gehele jaargang 1969 van de *Zwolse Courant* had doorgeploegd, werd ik op straat onverwacht en zonder aanleiding toegeroepen door een fietsende puber met hoodie. ‘Hallo opa’, riep het ventje. Andere tijden, andere zeden, maar hij had gelijk: ik ben opa en de jaren zestig liggen ver achter mij.

Noten

1. *Provinciaal Overijsselsche en Zwolsche Courant* (POZC), 2 januari 1969
2. POZC, 4 september 1968
3. POZC, 21 januari 1969
4. POZC, 12 april 1969
5. POZC, 9 augustus 1969
6. POZC, 17 september 1969
7. POZC, 21 mei 1969
8. POZC, 12 april 1969
9. *Nederlands Dagblad*, 17 augustus 1972
10. POZC, 16 april 1969
11. POZC, 27 september 1969
12. POZC, 15, 17, 21 januari 1969 en *De Groene Amsterdammer*, 17 mei 1969
13. POZC, 18 juli 1969
14. POZC, 20 augustus 1969
15. POZC, 22 oktober 1969
16. POZC, 30 december 1969
17. POZC, 21 december 1969
18. POZC, 3 januari 1969
19. POZC, 4 april 1969
20. POZC, 6 en 11 februari, 16 en 24 april 1969
21. POZC, 29 november 1969
22. POZC, 28 mei, 7 juni en 18-26 september 1969
23. POZC, 3 oktober 1969
24. POZC, 2 december 1969
25. POZC, 26 juni 1969, Biografisch archief parlement. com/lemma Roelen
26. POZC, 24 november 1969
27. Zie Harry Bouwhuis, ‘Zwolse beat in de sixties’ in *ZHT* 35 (2018), nr. 4
28. POZC, 5 april 1969
29. POZC, 26 april 1969
30. POZC, 1 maart en 5 september 1969
31. *De Tijd, Dagblad van Nederland*, 7 augustus 1972
32. POZC, 5, 13 en 24 juni 1969
33. POZC, 21 mei 1969
34. POZC, 8 en 10 november 1969
35. POZC, 21 juli 1969

‘Oom Paul veroverde weer aller hart’¹

Het bezoek van Paul Kruger aan Zwolle

Frank Inklaar

Het is woensdag 3 juli 1901. Bij het Katerveer is het aan het begin van de middag een drukte van belang. De *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* (verder: *Zwolsche Courant*) bericht de volgende dag:

‘Het Katerveer zag er allergezelligst uit. Op het water lagen eenige booten en scheepjes met vlaggen in top. Sommigen waren geheel gepavoiseerd. Ranke roeibootjes schoten heen en weer en menig vroolijk damesgezichtje kwam alleraardigst tusschen de vlaggen uit. Tot op het uiterste einde der pier stonden mensen, een lange slinger blijde gezichten klom naar het huis van den heer Van Dun. Hier was de tuin bijna geheel gevuld met genoodigden van de Z. A. Vereeniging.² Vlak aan de poort stond de schutterijmuziek geschaard. Het was een vroolijke, opgewekte drukte. Die een goede plaats hadden, verdedigden haar krampachtig,

anderen zochten door de onvermijdelijke men-schenschommeling een beter plaatsje te veroveren.’

En dan, wanneer de veerpont aanlegt, barst een explosie van enthousiasme los. Schepen laten vreugdeschoten horen. Er wordt gezwaaid met hoeden, vlaggen en armen. Juichkreten vullen de lucht waarna ze overstemt worden door de muziek van de schutterij. Zwolle ontvangt met grote blijdschap Paul Kruger.

Vanwaar deze explosie van enthousiasme bij het Katerveer? Wie was Paul Kruger, die door de Nederlandse bevolking in het hart was gesloten als ‘Oom Paul’? Waarom was hij naar Zwolle gekomen en wat deed hij daar verder?

President Kruger

Stephanus Johannes Paulus (Paul) Kruger (1825-1904) was de vijfde president van de

Paul Kruger

Paul Kruger omstreeks 1900.
(Wikimedia)

Paul Kruger had een imponerend postuur, donkere ogen, zware basstem en hij was meestal gekleed in een donker pak met hoge hoed. Hij was een onverzettelijke traditionalist die niets moest hebben van het moderne (stads)leven en zich het liefst in de wildernis van Afrika bevond. Zelfs in chic gezelschap gedroeg hij zich morsig en had hij weinig aandacht voor zijn uiterlijk.

Kruger was een kettingroker die nooit ver weg was van zijn pijp. Hij was geheelonthouder, maar wel een groot liefhebber van koffie: naast zijn jaarlijkse salaris van £ 8.000 kreeg hij £ 300 extra ‘koffiegeld’. Als natuurbeschermmer verbood hij in 1898 de jacht tussen de Sabie- en Krokodilrivier, een gebied dat hij dat jaar proclameerde als de Sabiewildtuin. Met de Boerenoorlog raakte dit project op de achtergrond, maar werd in 1926 nieuw leven ingeblazen en staat nu bekend als het Nationaal Park Kruger.

Kruger was fundamenteel religieus en een trouw lid van de Gereformeerde Kerk, de kleinste van de drie protestantse kerken in Transvaal (naast de Nederduits Hervormde Kerk en de Nederlands Gereformeerde Kerk). Zijn voornaamste levensinspiratie was het Oude Testament.

(Bron: Wikipedia)

Zuid-Afrikaansche Republiek, beter bekend als Transvaal. Nadat de Kaapkolonie in 1806 door Groot-Brittannië was geannexeerd, trokken veel Nederlandstalige kolonisten weg. Na 1835 gingen meer dan 12.000 zogeheten Boeren in de Grote Trek naar het noorden om daar zelfstandige Boerenrepublieken te stichten. Uiteindelijk bleven twee republieken bestaan: Transvaal en Oranje Vrijstaat. Respectievelijk in 1852 en 1854 werden zij door Groot-Brittannië erkend als zelfstandige naties. In 1877 werd het bijna failliete Transvaal geannexeerd door de Britten met als argument dat de Republiek zich niet meer kon verdedigen tegen de omringende inheemse volkeren. De annexatie werd betwist door de vice-president van Transvaal, Paul Kruger. Zijn diplomatieke missies in Londen mislukten, maar in 1880 brak er opstand uit en verklaarde Transvaal zich opnieuw onafhankelijk. Dit leidde tot de Eerste Boerenoorlog (1880-1881), glansrijk gewonnen door de Boeren. Er kwam een presidentieel driemanschap waarvan Kruger lid was. In 1884 won de populaire Kruger de verkiezingen, hetgeen hem daarna nog driemaal lukte. Kruger bleek een kundig diplomaat, die ook in Europa veel sympathie verwierf. De vondst van goud in 1886 veranderde veel in Transvaal. De financiële problemen van de republiek verdwenen, maar er kwamen ook veel nieuwe gelukszoekers naar de staat. Bovendien werd Transvaal zelf nu een begerenswaardig bezit. Na een mislukte staatsgreep van Britse sympathisanten en steeds verder oplopende spanningen brak in 1899 de Tweede Boerenoorlog uit.³ Oranje Vrijstaat vocht aan de zijde van de Transvaalse zusterrepubliek, maar na een hevige strijd verloren de Boeren de oorlog. In 1902 werd de Zuid-Afrikaansche Republiek definitief geannexeerd door Groot-Brittannië. In 1910 werd het gebied omgedoopt tot de provincie Transvaal van de Unie van Zuid Afrika.

Op voorstel van president Steyn van Oranje Vrijstaat was Kruger in 1900 naar Europa vertrokken om steun te winnen voor de zaak van de Boeren. Op sympathie in Nederland kon hij zeker rekenen. Hij reisde zelfs op een Nederlands marinevaartuig dat door de regering ter beschikking

'Oom Paul en tante Sannie', Paul Kruger met zijn echtgenote, Gesina du Plessis, (1831-1901), met wie hij in totaal zestien kinderen kreeg, van wie slechts een deel volwassen werd. (Wikimedia)

was gesteld. Aan het eind van het jaar arriveerde Kruger in Den Haag, waar hij verbleef als speciale gast van koningin Wilhelmina. Anders dan tijdens de Eerste Boerenoorlog kreeg Kruger niet echt voet aan de grond bij regeringsleiders in Europa. Keizer Wilhelm II weigerde hem te ontvangen, ondanks een aanbevelingsbrief van Wilhelmina. Kruger kreeg ook met persoonlijke tegenslagen te maken. In juli 1901 overleed zijn in Zuid-Afrika achtergebleven vrouw Gesina. Zelf kreeg hij gezondheidsproblemen,⁴ waardoor hij zich op doktersadvies uiteindelijk in Hilversum vestigde. Dat wisselde hij af met verblijven in Menton aan de Franse Côte d'Azur vanwege het klimaat. Hij zou Zuid-Afrika niet meer levend terugzien, in mei 1904 vertrok hij voor een kuur naar Clarens in Zwitserland, waar hij op 14 juli overleed.

Nederlandse steun

In zijn periode in Nederland toonde Kruger zich een onvermoeibare strijder voor de zaak van de Boeren. Waar hij op het diplomatieke toneel in

Europa geen successen kon boeken, kon hij in Nederland rekenen op onvoorwaardelijke sympathie. Nederlanders steunden massaal het broeder-volk van Nederlandse stam. De Boerenoorlogen zorgden voor een golf van nationalistische gevoelens in het land. Overal ontstonden hulporganisaties, waarvan de Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV) die in 1881 tijdens de Eerste Boerenoorlog was opgericht, met vele afdelingen in het land de belangrijkste was. Waar Kruger zich vertoonde, kwamen massa's mensen hem toejuichen. En met enige regelmaat liet Kruger zich op diverse plekken in Nederland zien. Al in het voorjaar van 1901 zou hij naar Kampen gaan waar zijn kleinzoon woonde. Het idee was om zich permanent in Kampen te vestigen en in maart was hem een woning aangeboden. Uiteindelijk zag Kruger hiervan af. Kleinzoon Piet verhuisde met zijn gezin in april naar Katwijk aan Zee. Maar een bezoek aan Kampen bleef op de agenda staan. Daar woonden immers veel geestverwanten van Kruger, die zelf streng gereformeerd was.

Bezoek aan Kampen

Het plan werd in de zomer van 1901 uitgevoerd. Van 26 juni tot 28 juni verbleef Kruger onder grote publieke belangstelling in Rotterdam⁵ en bezocht hij Dordrecht. Op de 28ste ging hij per trein naar Kampen. Dat moest natuurlijk via Zwolle. Op het station aldaar werd hij door honderden sympathisanten toegejuicht. Het Transvaalse volkslied werd gezongen en bij vertrek naar Kampen jubelde de menigte: 'Lang leve de Boeren, lang leve Paul Kruger.'⁶ De dagen in Kampen waren gevuld met recepties, bezoeken, muziekuitvoeringen en defilés. De president maakte een rijtocht door de stad en een naar IJsselmuiden, waar hij een school bezocht. Natuurlijk werd op zondag een kerkdienst bijgewoond en bracht Kruger een bezoek aan de Theologische School. En overal waren er menigten, die de Transvaalse president bewonderend toejuichten.

Op woensdag 3 juli, om 9.00 uur, vertrok Kruger uit Kampen. Hij voer over de IJssel op de salonboot *ss de Bolsward*, met voor de gelegenheid

Paul Kruger, zittend, op het dek van De Bolsward, aan de kade in Kampen. (Stadsarchief Kampen)

Paul Kruger is bij het Katerveer overgestapt in een koets. De uitgave van de foto is door fotograaf Eelsingh extra mooi uitgevoerd, ongetwijfeld een prima verkoopobject. (Foto Eelsingh, Stadsarchief Kampen)

de Zuid-Afrikaanse vlag in top, van de Holland-Friesland lijn. *De Bolsward* werd tot het Katerveer geflankeerd door een andere stoomboot, met de toepasselijke naam Paul Kruger. Het boottochtje leidde naar de Overijsselse kant van het Katerveer. Daar aangekomen nam Kruger de pont naar de overkant om met zijn gevolg in drie rijtuigen naar Hattem te rijden. Hier was een lunchbezoek aan oud-militair F.A. Hoefter, toentertijd vrijwillig archivaris van het stadije, bestuurslid van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (VORG) en directeur van het Provinciaal Overijsselsch Geschiedkundig Museum in Zwolle het hoofddoel. En misschien wel evenzeer een bezoek aan Hoefter's vrouw en zuster van de burgemeester van Hattem, baronesse Van Heemstra, de oud-gouvernante en later vertrouwlinge van koningin Wilhelmina.

Zwolle

Aan het begin van de middag stak het gezelschap weer de IJssel over om aan de Zwolse kant van het Katerveer Overijssel te betreden.⁷ Zoals al aan het begin van het artikel werd beschreven werd

Kruger allerhartelijkst door een grote menigte Zwollenaren ontvangen met het bestuur van de Zwolse afdeling van de Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging vooraan. Namens de vereniging sprak mr. C. baron de Vos van Steenwijk een welkomstwoord, afgesloten met een heilwens, die geestdriftig door het publiek werd overgenomen. Saluutschoten weerklonken. President Kruger antwoordde vanaf zijn rijtuig waarvan de paarden met moeite in bedwang konden worden gehouden. En weer volgde een 'eindeloze jubel'. Het liet de verslaggever van de *Zwolse Courant* allemaal niet onberoerd:

'Oom Paul veroverde weer allerhart. Het was dan ook een treffend gezicht die oude ongebroken man, geen vermoetenis achtend om maar werkzaam te zijn voor zijn volk, in zijn taal altijd door profeteerend voor zijn volk, dat, volgens zijn innig geloof, een groote toekomst tegengaat en slechts gekastijd en tegen den grond geworpen wordt om schooner te herrijzen.'⁸

De president kreeg een anker van rozen, als symbool van hoop en uitgevoerd in Transvaalse kleuren en een bouquet van de Zwolse afdeling

van het Broekhuizenfonds.⁹ Daarna werd de stoet van zeven rijtuigen geformeerd en begeleid door vier marechaussees begon 'Kruger's triomftocht naar en door Zwolle':

'De tocht zal gaan door het Engelsche werk, Veerallee, Emmawijk, Klein Weezenland, Sassenpoort, Sassenstraat, langs het Stadhuis, over het Kerkplein, Praubstraat, Koestraat, Blij markt, Luttekestraat, en Groote Markt door de Diezerstraat, Thorbeckegracht, Vischpoortenplas, A-plein, Steenstraat, Melkmarkt, Oude Vischmarkt, Gasthuisplein, Terpelkwijkpark, Diezerpoortenbrug, Diezerkade, Groot Weezenland, Klein Weezenland, Stationsweg naar het Station, waar om 3.10 de President en zijn gevolg naar Hilversum moeten vertrekken.'¹⁰

Het eerste hoogtepunt van dit korte maar krachtige bezoek was bij het Emmaplein waar het brandweerkorps stond opgesteld met een hoge brandweerladder met 'wakkere spuitgasten' in top en vlaggen. Daarna kwam een 'vaandellaan', een opeenvolging van verenigingen met hun vaandels. Zodra de stoet voorbij was holden de vaandeldragers naar andere plekken langs de route om nogmaals van hun aanwezigheid blijk te geven. Zwolle had weinig tijd gekregen om zich voor te bereiden op het bezoek van Kruger.

De stop bij het stadhuis in de Sassenstraat. In het midden burgemeester Van Roijen, met ambtsketting. (Collectie HCO)

'Er waren maar weinig versieringen aangebracht, de tijd is te kort geweest. Het magazijn "Paul Kruger" in de Diezerstraat droeg dien naam echter met eere en had de beeltenis van Kruger een plaats gegeven te midden van bloemen en palmen. In de Luttekestraat had men een vlag-boog geconstrueerd en bij eenige particulieren kon men bloem-versieringen opmerken. Op sommige plaatsen wachtte Kruger een fietsen-hulde. In lange rijen geschaard brachten de rijders een belsaluut. Maar de schoonste versiering was en bleef de talloze schare bewonderende hartelijk toejuichende Zwollenaars.'¹¹

Bij het stadhuis stonden burgemeester en wethouders, de gemeentesecretaris en vele leden van de gemeenteraad. Kruger werd er toegesproken door burgemeester Van Roijen. Bij de Grote Kerk waren kerkenraad en predikanten paraat. Daar volgde een rede van ds. J. Vermeer in dichtvorm. In beide redevoeringen weerklonk de bewondering en solidariteit van Zwolle voor de Boeren in het algemeen en Kruger in het bijzonder. President Kruger sprak een kort dankwoord bij de Grote Kerk om daarna de tour te vervolgen in een muzikale omlijsting van muziekkorps David. Bij het Zwols Gymnasium in de Goudsteeg kreeg Kruger een krans en weer een redevoering, waarin aangehaald werd dat de zoon van een generaal uit het Boerenleger leerling van het gymnasium was geweest. De Rijks Hogere Burgerschool aan de Bagijnesingel kon hierbij niet achterblijven en schonk ook een krans met op het lint 'Hulde aan het strijdend volk'. In de editie van de *Zwolse Courant* van de volgende dag werd als aanvulling nog meegedeeld dat ook het particulier onderwijs in de vorm van Instituut Loman aan de Emmawijk een krans had gegeven. Bovendien bleek op het orgel van de Lutherse kerk bij het voorbijgaan van de stoet 'Een vaste burcht is onze God' te zijn gespeeld.¹² De volgende krans met bijbehorende redevoering kwam op het Aa-Plein bij het Overijsselsch Museum der Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. De heldendaden van onze stamgenoten werden maar weer eens aangehaald en de verwachting uitgesproken voor een 'gelukkig vrij en Dietsch Zuid-Afrika'.

Dolenthousiaste leerlingen verwelkomen Kruger bij de Rijks HBS op de Bagijnesingel. (Collectie HCO)

Daarna voort naar het kantoor van Tijl, uitgever van de *Zwolse Courant*, waar het hele personeel zich had verzameld. Hier geen krans, maar een in een kalfsleren omhulsel gestoken speciale afdruk van het portret dat in de krant was opgenomen. Bij de gereformeerde Plantagekerk hield ds. C. Ploos van Amstel nog maar eens een gloedvolle rede. Uiteindelijk aangekomen op het Stationsplein gaven de brandweer en veel verenigingen die aan het begin van de route al aanwezig waren geweest weer acte de présence. Het is niet verwonderlijk dat de correspondent van de *Zwolse Courant* aan het eind van zijn verslag opmerkte:

‘In de wachtkamer van het station aangekomen bleek de President een weinig vermoeid te zijn en zette zich op een sofa neder. Verschillende personen, vooral de dames, maakten, nadat de President eenige verfrissing gebruikt en een pijp opgestoken had, van de gelegenheid gebruik om eenige woorden met den hoogen bezoeker te wisselen.’¹³

De relatieve rust was van korte duur want weldra was het uur van vertrek aangebroken. De president, gevolgd door de dames en heren der verschillende comités, ging naar het tweede perron waar de trein met het salonrijtuig gereed stond.

‘Een dichte menigte drong van alle zijden op, maar de politie wist met de meeste tact de menigte in tijds te keren. De muziek van de schutterij speelde het Transvaalsche Volkslied, een ieder zong mee, de geestdrift steeg ten top toen de president in het open portier ging staan en met ontbloot hoofd de menigte met vriendelijk voldaan gezicht toejuichde. Overal zag men mensen bovenop de kap van het station, op de gebouwtjes, op het perron en op de waggons der overige treinen, en zelfs op het rijtuig van den president. Donderende toejuichingen vergezelden den president bij zijn uittocht.’¹⁴

Een dag later constateerde de krant dat veel vreemdelingen Zwolle hadden bezocht en dat het vooral bij het station heel druk was geweest.

'Hulde aan President Paul Kruger', de krant eerde de hoge gast met een maar liefst pagina-grote foto, 4 juli 1901.

Er waren maar liefst tweeduizend perronkaartjes verkocht en toen die op waren hadden minstens duizend mensen nog een kaartje gekocht voor een bestemming dichtbij om toch in het station te komen. Gedurende de rondrit had het Broekhuizenfonds met een collecte nog f 128,60 opgehaald.¹⁵

En zo eindigde het bezoek van president Kruger aan Zwolle. Ruim honderd jaar geleden kreeg de grote Boerenleider van 'onze stamgenoten' in het 'vrije Dietsche Zuid-Afrika', een ontvangst in Zwolle waar de gemiddelde popster jaloers op zou worden. Bedenk hoe de leider van de Zuid-Afrikaanse Boeren nu zou worden ontvangen en iedereen zal de conclusie onderschrijven dat de tijden wel zeer zijn veranderd.

Noten

1. *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* (POZC) 4-7 1901
2. Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV), voor verdere uitleg zie verderop in het artikel
3. Zie Martin Bossenbroek, *De Boerenoorlog*, winnaar van de Libris Geschiedenisprijs 2013
4. In maart 1901 verscheen er een bericht in de *Mepeler Courant* dat Kruger de genezer Paul Stegeman, beter bekend als het Staphorster Boertje, vanwege zijn gezondheidsproblemen voor advies had gecomultueerd. De lijfarts van Kruger ontkende bij hoog en laag dat dit het geval was geweest. Zie voor Stegeman een artikel van W. de Blécourt, *Het Staphorster Boertje*, als herdruk op internet te vinden in een aflevering van het *Actieblad tegen de Kwakzalverij* uit 1994 <https://www.kwakzalverij.nl/assets/importeddownloads/1280324408atdk105-3p1-5.pdf>
5. Er is een kort filmpje van Kruger's bezoek aan Rotterdam te zien op youtube <https://www.youtube.com/watch?v=g6IYm509c3g>
6. *Nieuws van den Dag*, 1-7-1901
7. Tenzij anders vermeld is het verslag van de rondrit in Zwolle gebaseerd op het verslag in de POZC 4-7 1901
8. POZC 4-7 1901
9. Een nationaal fonds ter ondersteuning van de vrouwen en kinderen in de interneringskampen in Zuid-Afrika
10. POZC 2-7 1901
11. POZC 4-7 1901
12. Het zogeheten Lutherlied, de tekst werd door Maarten Luther zelf geschreven
13. POZC 4-7 1901
14. Ibid.
15. POZC 5-7 1901

Een wolkammer aan de Molenstraat (Thomas a Kempisstraat) in de Zwolse Nieuwstad: Philip Peter Banck (1787-1859)¹

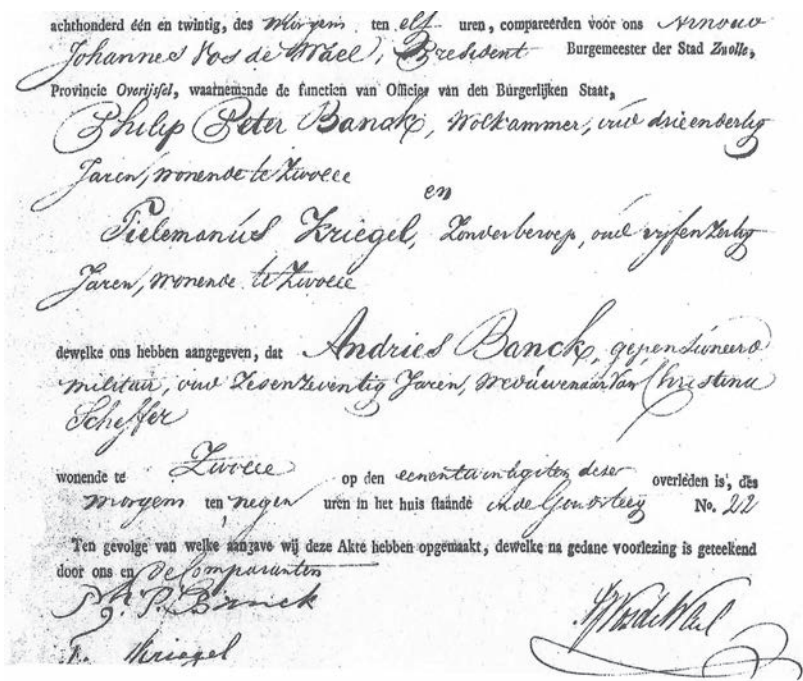
'Voor mijn broer Gerrit, een echte Zwollenaar,
in herinnering'

Op 21 mei 1821 overleed, 76 jaar oud, Andries Banck te Zwolle 'des morgens ten negen uren in het huis staande aan de Goudsteeg, no. 22'. Volgens de overlijdensakte, ondertekend door burgemeester Vos de Wael, was Banck gepensioneerd militair. Aangifte werd gedaan door zijn 34-jarige zoon Philip Peter, wolkammer van beroep. Andries is mijn oudvader² en Philip Peter mijn betovergrootvader. De doopnaam van Andries was Andreas. Hij werd in 1752 geboren te Wilhelmsdorf, een dorpje vlak bij Usingen in de Hohe Taunus, het heuvelland achter Wiesbaden, sinds 1744 de hoofdstad van het vorstendom Usingen-Nassau. In 1766 trad Andreas als veertienjarige toe tot het leger van zijn vorst.³ Zoals voor vele Duitse Nassau-vorsten gewoon was, diende het regiment met de vorst zelf als luitenant-generaal in het Staatse leger van de Republiek. Hoewel er verder over de loopbaan van Banck niets bekend is, kunnen we wel deels zijn gang langs allerlei garnizoenssteden volgen. Hij trouwde in 1776 te 's-Hertogenbosch met een ook uit het huidige Hessen afkomstige vrouw. Zijn vijf kinderen werden geboren in respectievelijk Nijmegen (1777), Arnhem (1782), Grave (1784), Amersfoort (1787) en Bergen op Zoom (1790).⁴ Tussen 1790 en 1795 is het gezin voorgoed in Zwolle neergestreken. Dit valt af te leiden uit het feit dat het oudste kind, achttien jaar oud, zoals gebruikelijk op die leeftijd lidmaat werd van de Zwolse Lutherse Kerk. Daarna volgden de anderen, steeds op diezelfde leeftijd, in 1799, 1801, 1806 en 1807. Andreas' vrouw wordt pas ingeschreven in 1804. Het kan zijn dat zij nog af en toe haar man volgde en hijzelf zou volgens familieoverleveringen pas in 1815 zich bij het gezin gevoegd hebben.⁵

Andreas zal niet helemaal onbemiddeld zijn geweest. Vrij zeker was hij bijvoorbeeld eigenaar van het huis aan de Goudsteeg waar hij stierf, maar verder is niets over hem bekend. Over zijn zoon Philip Peter, een koopman/ambachtsbaas, weten we des te meer. Dit artikel gaat over hem. Ik vraag mij af hoe het hem economisch verging vanaf zijn huwelijk in 1817 tot aan zijn dood in 1859. Daarbij geldt als leidraad waarom hij zich voor de Burgerlijke Stand en het Kadaster eerst wolkammer noemde, maar eind jaren veertig blauwverver. Hij woonde en werkte al die tijd aan de Molenstraat in de Nieuwstad,⁶ de huidige Thomas a Kempisstraat (nu Kruidvatvestiging, nr. 20 en aangrenzende percelen). Hoe moeten we ons die straat toen voorstellen? Daarbij ga ik eerst in de tijd terug.

Geert Banck

Overlijdensakte van
Andries Banck, onder-
tekend door burgemees-
ter A.J. Vos de Wael.
(Collectie HCO)

De Molenstraat, nu Thomas a Kempisstraat, rond 1630 getekend door Gerard ter Borch. (Uit: Ach lieve tijd)

Van rafelrand buiten de poorten naar een straat van ambachten en handel: de Molenstraat 1630-1832

In 1630, zo'n tweehonderd jaar voordat Banck er woonde, tekende Ter Borch de straat.⁷ We zien, kijkend uit de richting van de Brink rechts de Vechtstraat en aan het einde van de weg een houten standaardmolen, die zo te zien min of meer stond op de plek van de in 1933 afgebroken 'Molen van Marsman'. Bijna alle huizen zijn van hout, hoewel de eerste twee van het tweede blokje links en het huis met een trapgeveltje en luifel (een tapperij?) op de hoek van de Vechtstraat doen vermoeden dat de gevels van steen zouden kunnen zijn. De meer gedetailleerd weergegeven huizen op de voorgrond hebben allemaal luiken, behalve het tweede links: het heeft twee vensters met glazen ruitjes, getuigend van een zekere welstand. Wat ook opvalt: de huizen staan allemaal keurig op de rooilijn, lijken vrijwel aan elkaar gebouwd te zijn en de breedte van de percelen is voor alle panden min of meer gelijk. Dit geeft aan dat er zuinig met de grond omgesprongen werd en dat er al of niet officiële voorschriften waren voor rooilijn en breedte van de percelen. Het lijkt erop dat ook toen al de breedte van de straat voorgoed vastgelegd is.

We weten niet wie er woonden en werkten, maar ik denk toch dat er heel wat van de bewoners al of niet samen met een boerenbestaan

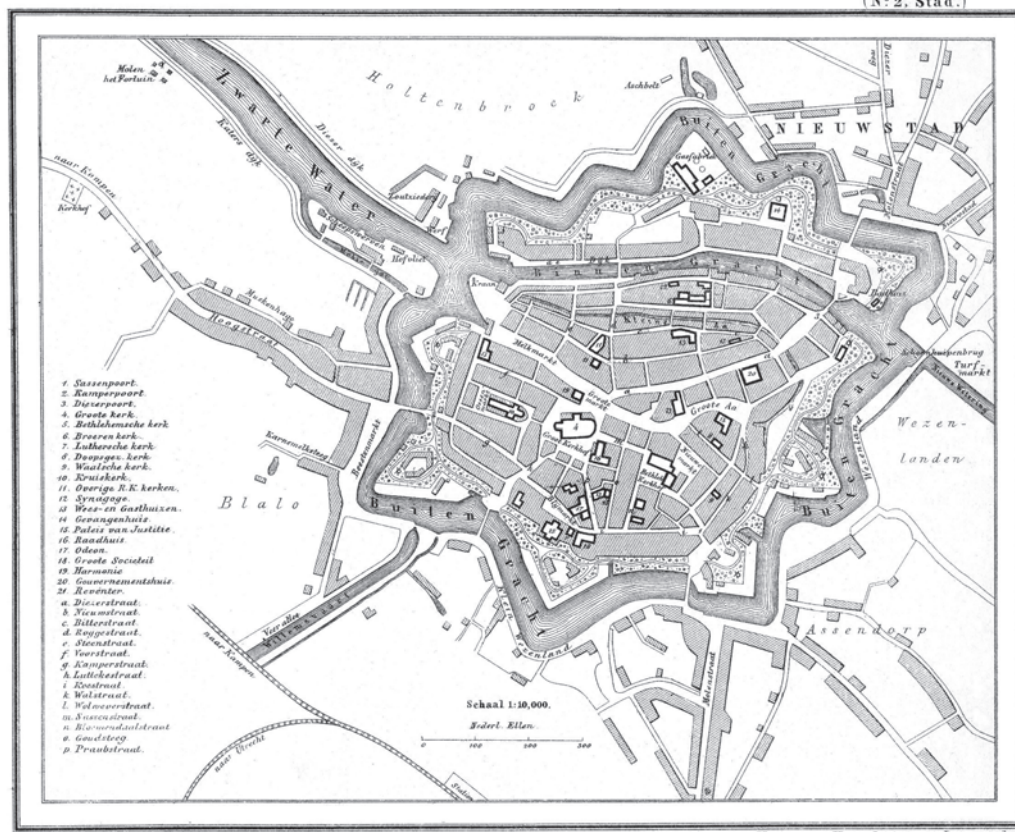
ambachten of handeltjes hadden. De straat was immers al sinds jaar en dag de belangrijkste uitvalsweg van de stad: rechtdoor naar de Berkumerbrug over de Vecht naar vooral de Hessenweg richting Duitsland en vanaf de Vechtstraat richting Salland. Het was dus een strategische vestigingsplek voor mensen die een graantje mee wilden pikken van de handel van en naar de stad. De daken van het eerste en vooral het vierde huis links met takelbalk doen vermoeden dat de zolders voor opslag werden gebruikt. Daarbij kan het natuurlijk ook gaan om voorraden voor eigen gebruik, maar het zal ook voor handelswaren bedoeld zijn geweest. Beneden valt te denken aan stallen en slachterijtjes. Het is namelijk goed denkbaar dat er toen al een informele paarden- en varkensmarkt ging ontstaan, die volgens *De Zwolse Canon* officieel in 1690 gedateerd wordt.⁸ Dat zou ook de enorme bergen midden op straat (stro, hooi, mest?) verklaren. De beroepen pasten waarschijnlijk ook moeilijk binnen de poorten: te denken valt aan bijvoorbeeld varkenskopers, paarden- en huidenhandelaars, vleeshouwers en wolopkopers, allen verbonden met het agrarische achterland. Het goederenverkeer door de straat zelf gaf ook werk: voermannen die hand en spandiensten verleenden bij de overslag van de zwaar beladen hessenkarren op lichtere karren naar de stad, maar ook ambachtslieden als

wagen- en wielherstellers en natuurlijk zal een tapperij niet ontbroken hebben.

Er bleef om twee redenen iets provisorisch om het wonen en werken hangen. Ten eerste kon in tijd van oorlog, zoals in het rampjaar 1672 gebeurde, alles in brand gestoken worden voor een vrij schutsveld van de vesting. Ten tweede was handel buiten de poorten, de *buitennering*, ter bescherming van de gilden en de stadskas verboden. In principe kon er altijd door de stadsoverheid ingegrepen worden. Dit kon vrij willekeurig, want de bewoners waren geen poorters en konden om die reden niet op rechtsbescherming van de stad rekenen.⁹ Het was en bleef een rafelrand van de stadseconomie, waarin de bewoners zich zelf moesten zien te redden. Dat deden ze op

hun manier, zodanig dat ze door de eeuwen heen gilden en stadsbestuur vaak een doorn in het oog waren. Nooit kregen die laatsten, ondanks allerlei maatregelen, echt greep op deze wat vrijgevochten plek waar belangrijke handelsstromen naar de stad bijeenkwamen. De stadsregering zag steeds meer handel waarover geen aan de poorten geheven accijnzen geheven werd en de gilden protesteerden met rekestten voortdurend tegen de in hun ogen toenemende oneerlijke concurrentie. Op een bepaald moment werd er daarom zelfs aan gedacht om de Nieuwstad te omwallen, zodat de ongeregelde handel onder het stadsregime zou vallen, maar daar is niets van gekomen.¹⁰ Op papier werd streng gehandhaafd, maar de praktijk was vaker weerbarstiger. De rafelrand liet zich niet makkelijk temmen. Je kunt je overigens afvragen

PROVINCE OVERIJSSSEL

GEMEENTE ZWOLLE
(N° 2. Stad.)

1866.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

www.willem1866.nl

Kaart van Zwolle uit 1866. Rechtsboven een deel van de Nieuwstad. (Particuliere collectie)

De Nieuwstad. Ingekleurde kaart op basis van de kadasterkaarten uit 1832. De Molenstraat, nu Thomas a Kempisstraat, prominent in het midden. (www.Hisgis.nl)

of naar goede gewoonte in de Republiek er achter de letter van de wet niet ook allerlei gedoogmechanismen waren. Gilden als beroepsorganisatie waren vanzelfsprekend fel gekant tegen de buitenering, maar een individueel lid kon er volgens mij best wel eens stiekem een stroman hebben en ook de stadsmagistraten 'plooiden' als het zo uit kwam de wet wel eens naar de werkelijkheid. Wel zullen ze erop toegezien hebben dat de hele Nieuwstad er netjes bijlag. Natuurlijk was dat van groot belang voor het soepele transport van en naar de Diezerpoort. Maar zeker in de loop van de achttiende eeuw als inmiddels de prestigieuze Wipstrikkerallee met haar vier bomenrijen aangelegd is en er steeds meer buitenverblijven voor de regenten zelf kwamen, moest er toch zo 'plesant' mogelijk ook naar buiten gereden worden.

Met de komst van de Bataafse Republiek kwamen er ingrijpende veranderingen, die ook van invloed waren op alle bewoners van de Nieuwstad. Met de Grondwet van 1798 waren ze opeens staatsburgers, de jure gelijk aan de tot dan toe geprivilegieerde Zwolse poorters. Ten tweede werden de gilden afgeschaft. Hoewel ze zich nog een tijdje moeizaam wisten te handhaven, was hun exclusieve recht op beroepsuitoefening ondergraven en daarmee hun grip op de ambachten en nering buiten de poorten geheel verloren. Ten slotte kon met de invoering van de patentbelasting in 1806 iedere staatsburger zich overal als ondernemer vestigen waar hij wilde, mits hij maar die belasting betaalde. Het zal duidelijk zijn dat dit voor de Nieuwsteders van groot belang was. Wat niet veranderde, was de heffing van accijnzen bij de poorten. De handel buiten de poorten bleef zich daarmee deels onttrekken aan deze stedelijke belastingheffing. Wat dat betreft was er nog wel een rafelrand over, al vind ik dat De Vries wel erg overdrijft als hij het etiket '...eldorado voor de smokkelaars' gebruikt.¹¹

Hoe was de Molenstraat tweehonderd jaar nadat Ter Borch de schets had gemaakt en Banck er woonde? Daarvoor gebruik ik vooral de gegevens van de kadasterkaarten van 1832. Hierop worden per perceel de eigenaren en andere gegevens vermeld. De Nieuwstad zelf was vanaf de Diezerbuitenpoort dicht bebouwd langs en achter de Diezerkade, de Thomas a Kempisstraat en de Vechtstraat. We mogen ervan uitgaan dat de meeste panden van steen waren. Ze zullen laag zijn geweest: parterre en zolder en soms nog een verdieping met lage ramen, iets wat bijvoorbeeld nog steeds goed te zien is in de Thomas a Kempisstraat. Economische activiteiten waren natuurlijk veel diverser. Eigenaars zijn vrijwel allemaal neringdoenden en ambachtslieden. Vanaf de Brink gerekend, die is ingetekend met een lijnbannen en aangeduid wordt als 'grasgrond of oude varkensmarkt of publieke wandeling', zijn alle ruim negentig percelen bebouwd tot vlak na de huidige Vechtstraat/Bisschop Willebrandweg.

Wie woonden en werkten er toen in de straat? Hierbij richt ik mij vooral op het eerste gedeelte tot aan de Schoolstraat, waar Philip Peter Banck

woonde. Vanaf de Brink links beginnen we bij een nog bestaand smal steegje. Dit was een lijnbaan met huisje van de weduwe van blikslager Willem Maurits (kad.sectie A.922), die links ervan woonde. Rechts ervan had kastelein Derk Meulenbelt een huis met erf, vrij zeker met zijn herberg. Zes percelen verder had hij ook nog een stal (ook misschien voor zijn gasten), erf en tuin. Naast hem woonde touwslager Hermannus van der Vegt, die twee lijnbanen op de Brink pachtte van de Emanuëlshuizen.¹² Dan volgden metselaar Asjen Teunissen, bakker Jan Bosch, tuinier Gerrit Jan van Berkum en kleermaker Gerrit Kattenbelt. Na de stal van Meulenbelt woonde en werkte zwartverver Hendrikus van den Berg op een groot perceel (700 m²), gevolgd door barbier Frans van Ootmarsum met twee huisjes en tenslotte woonde Maria Hooft op de hoek van de Schoolstraat op een perceel van bijna 800 m². Zij moet in goede doen zijn geweest: het huisje ernaast was ook haar bezit evenals een tuin en tuinhuisje aan de stadsgracht bij het Blekerswegje (B.147).

Aan de andere kant van de straat, recht tegenover de Schoolstraat, is een vrij brede steeg, nu afgesloten met een ijzeren deur. Het pand links (Onderdelenhuis) bestond waarschijnlijk uit twee huizen, evenals de sigaren/papierwarenwinkel aan de andere kant. De eerste twee en in ieder geval de helft van de sigarenwinkel waren van de *instituteur* (kostschoolhouder) Gijsbertus Schouwenberg. Hij bezat ook een grote tuin die via het steegje op de straat uitkwam.¹³ Hij woonde

hier vrij zeker niet, want aan de Praubstraat had hij een huis met stal en tuin, waarschijnlijk zijn kostschool (F.1856, 360 m²)¹⁴, een aanpalend kleiner huis (F.1854) en een huis aan de Bloemendalstraat, praktisch op de hoek van de Koestraat (F.1960). De volgende drie huizen (helft sigarenwinkel en in ieder geval het hele Kruidvat) waren van Banck, onze wolkammer. Aansluitend aan de tuin van Schouwenberg had Banck een grote tuin van 810 m². Zijn buurvrouw was de weduwe van der Horst, daarna kwam klompenmaker Willem Spijker, gevolgd door varkens koper Willem Vloedgraven, kleermaker Gerrit Bruggeman, wolkammersknecht Albert Halsebosch (=Hulsebosch), kleermakers Hendrik Geerink en Albert Immink (twee huizen) en tenslotte bij de Brink molenmaker Johannes Velsink.

Buiten Maria Hooft, Schouwenberg en de weduwe Van der Horst gaat het om ambachtslieden en een paar neringdoenden. Dit patroon geldt ook voor de rest van de straat die na 900 meter rechts afgesloten werd door de Beltmolen van molenaarsknecht Marsman¹⁵ en links, in de buurt van het huidige Pelmolenaarstraatje bij de Molenkampsweg, de Schevenwegmolen van Lambertus Gerrits, beiden aangegeven als 'koornmolens'. Terwijl voor het eerste stuk van de straat vooral de concentratie aan ambachten rond kleding opvalt,¹⁶ vinden we voorbij de Schoolstraat weliswaar nog een wever en een kleermaker, maar hier vallen vooral, naast bijvoorbeeld twee bakkers en schoenmakers en

De huidige panden op de Thomas a Kempisstraat. Tussen het Onderdelenhuis en de sigarenwinkel is een brede ijzeren deur (zie onder) met daarachter een steeg, restant van de oude 'Bancksgang'. (Foto's Elske Bootsma)

een smid, beroepen op die meer rechtstreeks met aanvoer uit het achterland te maken hebben: een slager en twee vleeshouwers, drie varkenskopers en twee voermannen.¹⁷

Van wolkammer naar blauwverver:

Philip Peter Banck (1787-1859)

In 1806 werd de in 1787 te Amersfoort geboren Philip Peter als lidmaat van de Zwolse Lutherse kerk toegelaten. Hij werd in dat jaar negentien en moet daarvoor zijn leerperiode voor het wolkammerschap hebben gehad, maar daarover is niets bekend. Dit geldt ook voor zijn twee oudere broers en een jongere broer. De oudste en jongste werden meesterkleermaker, de derde koopman. De laatste kon in feite van alles zijn, maar Philip Peter en de kleermakers waren ambachtslieden. Zij zullen dus vrijwel zeker nog bij een gildemeester in de leer zijn geweest. Of daarbij het feit dat de familie van buiten Zwolle kwam een obstakel was, valt niet vast te stellen. Voor de vestiging als ambachtsman hadden ze het voordeel dat het stadspoorterschap vervallen was, en dat met de invoering van de patentbelasting ze zich in prin-

cipe vrij konden vestigen, ook buiten de poorten. Maar de lokale economie was door voortdurende oorlogen, de aan de stad opgelegde oorlogsbijdragen en het vrijwel stilvallen van de handel na de afkondiging van het Continentaal Stelsel in 1806 geheel ontwricht. Voor de gevestigde Zwolse ambachtslieden en winkeliers, die ook hun collectieve belangenbehartiging door de gilden zagen instorten, betekende dit dat zij vrij bruut op zichzelf teruggeworpen werden. In tijden van nood kon dan in feite alleen teruggevallen worden op kerk en familie. De toekomst voor de neringdoenden binnen de poorten was dus vol onzekerheden en het kan niet anders dan dat nieuwkomers als de Bancken met vier opgroeiende zonen natuurlijk niet echt welkom waren op de arbeidsmarkt. Een aanwijzing voor enige moeilijkheden om zich te vestigen, kan zijn dat Philip Peter de enige was die in Zwolle zijn bestaan opbouwde. Zijn oudste broer Willem (geb. 1782) en jongere broer Coenraad (geb. 1790) vestigden zich in Zaandam, beiden als Meester Kleermaker.¹⁸ Familieoverleveringen geven aan dat het hen daar redelijk voor de wind ging en een generatie later werden de contacten met Zaandam via een huwelijk weer aangehaald. De één na oudste broer, koopman Michael Johan (Jan) Banck (geb. 1784) is op een bepaald moment ook naar Zaandam vertrokken. Hij was kennelijk redelijk welvarend geworden, want in 1838 kocht hij in Heerde een boerderij met ruim vijftig hectare bouwland, bos en heide. De hoeve noemde hij Bankenburg,¹⁹ momenteel onder die naam bekend als camping. Hij was toen nog steeds ongetrouwd en pas een jaar daarna trouwde hij met een vrouw uit Heerde zelf. Naast het boerenbedrijf kon hij kennelijk ook rentenieren.²⁰ De achterblijver in Zwolle, Philip Peter heeft echter daar een goed bestaan kunnen opbouwen.

Schuldbekentenis van Philip Peter Banck en zijn echtgenote aan vader Banck, 1819. (Familiearchief Banck)

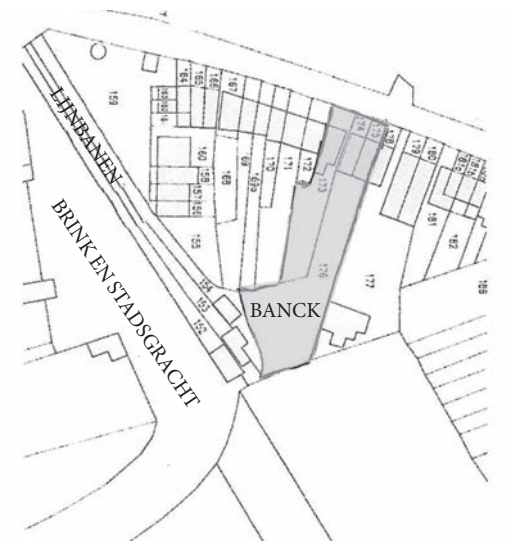
Transcriptie: 'Wihr untergeschriebene bekennen schuldich zu sein 100 gulden, sage hundert gulden, an unsern Vatter Andreas Banck und versprechen im entressen [=interest, rente] daarvan zu geben 4 gulden im jahr. Zwol, den 15-ten september 1819. Philip Peter Banck Fenniken Voortmans Peter hat bezahlt den 24 september 1820 4 gulden.'

Toen Philip Peter in 1817 met de dienstmaagd Fennigje Voor(t)man(s) trouwde, werd in de huwelijksakte als zijn beroep wolkammer gemeld. Hij was toen bijna dertig en had dus zijn vak al een tijd uitgeoefend. Niet alleen was zijn huwelijk ook voor hem wat aan de late kant, voor zijn bruid was de leeftijd echt uitzonderlijk: zij was tien jaar ouder dan hij. Daar kwam nog eens bij dat ze

moesten trouwen, want zo'n 3,5 maand later werd mijn overgrootvader Johan Andries geboren. Dat zal toen niet ongemerkt zijn gebleven, maar er bestaan geen familie verhalen over. Vlot achter elkaar, in 1819 en 1821, werden nog twee jongens geboren. Een jaar erna, Fennigje is dan 44, overleed kort na de geboorte een vierde zoontje waarmee haar vruchtbare periode werd afgesloten. Verder weten we over de beginjaren niets. Woon-den zij toen al aan de Molenstraat, had Banck al onroerend goed? In het familiearchief is wel als een wonder een klein papiertje bewaard gebleven uit 1819, waarop in Duits handschrift een door beide echtgenoten persoonlijk ondertekende schuldbekentenis aan vrij zeker vader Andreas Banck staat. Het gaat om een lening van honderd gulden tegen een rente van 4 procent (onder de tekst is een toevoeging in hetzelfde Duitse handschrift; 'Peter hat bezahlt den 24 September 1820 4 Gulden'²¹).

In ieder geval woonde het gezin volgens het Kadaster in 1832 aan het begin van de Molenstraat. Banck was duidelijk in goede doen als we naar zijn gekadastreerde bezittingen in dat jaar kijken. Hij was toen 44 jaar en bezat aaneengesloten een huis met tuin waar hij zelf woonde (390 m², kad.sectie B. 173), twee huizen met een klein erf (B.174 en 175) en een grote tuin van meer dan 800 m² (B.176).²² In de binnenstad bezat hij nog eens drie huisjes aan de Waterstraat: twee heel kleine tegen de stadsmuur aangebouwd (F.1368 en 1369, resp. 10 en 12 m²) en een wat grotere aan het begin van de straat (F.549, 55 m²). Tot slot had hij nog een perceel bouwland in de Oosterenk van 2.150 m² (B.366).²³ Zijn keus voor de Molenstraat lag denk ik voor de hand. Niet zo zeer om stadsaccijnzen te omzeilen of omdat het misschien goedkoper was dan binnen de poorten. Dat kan natuurlijk best meegespeeld hebben, maar het was strategisch gelegen voor zijn beroep. Daarvoor moeten we eerst in het algemeen kijken naar wat een wolkammer deed en welke welstand het hem opleverde.

Het vak wolkammer was in het algemeen profijtelijk. De nu nog bekendste wolkammer van het land was de duidelijk in goede welstand levende Eise Eijnsinga uit Franeker, de ontwerper van het

Het bezit van Philip Peter (grijs), ingetekend op de kadasterkaart van 1832.

beroemde huisplanetarium. De grootste was waarschijnlijk Dirk Steven van der Schuppen uit Veenendaal, de grondlegger van het bekende merk 'Scheepjeswol'. Hij had rond 1800 dertien knechten in dienst. In feite was de wolkammersbaas de inkoper van de ruwe wol en besteedde hij het kammen en spinnen uit aan huisarbeiders of, zoals in het geval van Van der Schuppen, werd het in zijn werkplaats gedaan. De wolkammer zorgde daarna voor het verven en de verkoop.²⁴ Wat moeten we onder het wolkammen verstaan? De ruwe wol werd met een kam opgeschoond en zo gekamd dat er volgens Wikipedia een 'glad gesponnen ruwvezelgaren' ontstond, een verfijnd garen. We spreken nu nog van een kamgaren kostuum om een goede kwaliteit van de gebruikte wol aan te geven. In feite was de wolkammer allereerst een handelaar/koopman: opkoper van ruwe wol, hij regelde de arbeidskrachten voor het vuile en vrij zware werk van het kammen zelf, coördineerde ook het spinnen en verven en hield zich bezig met de verkoop van het eindproduct. Volgens Ten Hove waren in Zwolle in 1816 'de kousenfabricage en de wolkammerijen... in een bloeiende staat', dit ondanks het feit dat de eens welvarende Zwolse textielnijverheid in 1816 op een haar na dood was.²⁵ Banck was dus naast ambachtsman allereerst koopman. Zijn bedrijf lag strategisch aan het begin van de Zwolse uitvalswegen naar

het Noorden en Oosten. Niet ver weg waren de schaapskuddes te vinden: in het verlengde van de Molenstraat, via de Berkumerbrug over de Vecht lagen relatief dichtbij, in de richting van Dalfsen en Ommen uitgestrekte venen met heidevelden en via de Vechtstraat liep de weg naar de arme zandgronden van Salland. De geschoren wol kon dus redelijk makkelijk door Banck opgekocht worden. Maar hoe was de verwerking van de wol, wie deed met name het wolkammen zelf, een nogal vies, heet en zwaar werk?

Het ligt voor de hand daarbij allereerst aan de iets meer naar de Brink wonende wolkammersknecht Albert Hulsebosch te denken, die iets dichterbij de Brink woonde. Bewijs is er niet, maar het lijkt er wel op dat hij óf in dienst was van Banck, óf met hem samenwerkte.²⁶ Iemand met een huis en tuin van 360 m² is niet zo maar voor het vuile werk. Of Banck met meer knechten werkte, weten we niet. Misschien waren de twee kleinere huisjes naast zijn eigen huis daarvoor bestemd, maar dat blijft bij gissen. In Zwolle lijkt het toch echter duidelijk uitbesteed werk te zijn geweest voor de armen. Ten Hove karakteriseert de wolkammerij, samen met de kousenfabricage als: 'een paupernijverheid in de vorm van thuisarbeid' die 'voornamelijk door vrouwen en kinderen [werd] bedreven'.²⁷ Het werk was behoorlijk vies. Als na 1820 ter bestrijding van de armoede een Brei- en Spinschool voor kinderen aan de Blijmarkt opgericht wordt, staat wolkammen samen met spinnen en kousen breien bovenaan en komt scholing op een lagere plaats (later ondergebracht in een Stads Fabryk en vervolgens de Armeninrichting).²⁸ Als we nu kijken naar het register van eigenaren van kadasterpercelen, waarvan ook veel gegevens al in de jaren twintig verzameld zijn, dan is Banck de enige met het beroep wolkammer van de hele stad. De kans dat er wolkammers zonder bezit van onroerende goederen waren, acht ik daarbij klein. Dit alles zou inhouden dat Banck de employoogever van veel armen was en misschien had hij ook banden met de Stads Fabryk en Armeninrichting.

Als we het gegeven dat Banck de enige wolkammer was combineren met de vermelding van zijn beroep

als blauwverver in de huwelijksakten van zijn zoons in 1849, dan lijkt het erop dat hij als zodanig de laatste der Mohikanen was in Zwolle. Blauwverven zal hij altijd al wel hebben kunnen doen met of zonder knechten, net zo als Van der Schuppen in Veenendaal. Met wolkammen was het kennelijk geheel afgelopen. De redenen hiervoor zullen divers zijn geweest. Het kan zijn dat hij het kalmer aan wilde doen. In 1849 was hij 61 en bovendien wordt dit argument ondersteund door zijn testament van 1853, waarin hij 'zonder beroep' is. Hij kon kennelijk nu rentenieren. Hoe hij toen zijn inkomen verkreeg is een vraag waarop ik hierna terug kom. Maar eerst wil ik in het kort een paar algemene en een paar meer specifieke Zwolse factoren noemen, waardoor het vak van wolkammer verdween. Allereerst was er sinds 1800 een mechanisering van het wolkammen op gang gekomen als onderdeel van de snel expanderende industriële wolverwerking, meegetrokken door die van de katoen. Rond 1850 was dit productieproces geperfectioneerd door de kammachine (*nip comb*) van Samuel Lister. Dit proces van schaalvergroting in de industriële productie ging hand in hand met die van het transport. Zwolle had bijvoorbeeld midden jaren dertig sterk verbeterde wegen naar Meppel en Almelo. Hierop konden in plaats van karren met één of meer achter elkaar gespannen paarden, geschikt voor onverharde wegen met karrensporen, zwaardere wagens met naast elkaar gespannen paarden gebruikt worden. Ondanks eventuele tolheffingen, betekende dit soms een verdubbeling van het gewicht van de lading per rit en per paard en dit nog afgezien van de veel betere begaanbaarheid (langer door de seizoenen heen en sneller per kilometer).²⁹

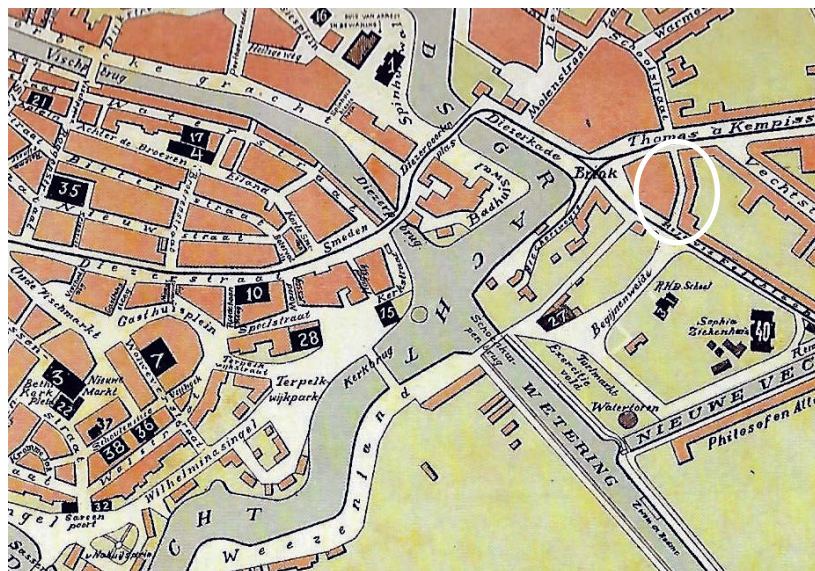
Centra van wolkammerij zoals Veenendaal konden in een wijder areaal aan wol komen voor in principe lagere kosten. Voor een wat geïsoleerd werkende kammer als Banck was dat een geduchte concurrentie. Maar er was meer. Als een soort noodgreep werd in 1843 nog een jaarmarkt voor onder meer ruwe wol opgericht, maar die werd in 1859 afgeschaft wegens gebrek aan belangstelling.³⁰ Hierbij zal van belang zijn geweest dat de oude heidegronden boven de Hessenweg verdwenen en daarmee verdwenen ook schaapskuddes dicht bij de stad. Hoewel de 21-jarige Jacob van

Lennepe slechts vluchtige indrukken neerschreef bij zijn bezoek aan baron Van Dedem, bij de strafkolonie Ommerschans en de verderop gelegen veenderijen, geeft zijn dagboek uit 1823 toch een indruk van de in gang gezette veranderingen in de heidevelden boven de oude Hessenweg. Bij het bezoek aan het huis van Van Dedem in de buurt van Dedemsvaart schrijft hij: 'Waar twee jaar geleden alleen nog barre heide was, staan nu reeds volop koren en bosjes, er zijn bloemperken en boomgaarden aangelegd en het voorname huis staat er te pronken.' Bij Ommerschans: '... liepen we tien minuten door mooie roggevelDEN.' En bij de veenderijen richting Hardenberg had hij vanaf een korenmolen: '... een wijd uitzicht over de omliggende veenderijen, die een heel dorp hebben doen ontstaan. Waar zes jaar geleden geen huis stond, zijn er nu vele bakkers, slaggers, timmerlui, smeden... die er een ruim bestaan vinden.'³¹

Het beroep van Banck werd niet alleen wat verouderd, de schapen verdwenen meer en meer in de buurt van Zwolle. Blauwverven en alles wat daar omheen te doen viel, kon hij net als een aantal andere zwart- en blauwververs in de stad doorzetten tot zeg 1850. Zijn eigen schaapjes leek hij toen overigens al wel op het droge te hebben, want in zijn testament van 1853 is hij 'zonder beroep'. Uit zijn wilsbeschikking blijkt dat hij zijn spaarpot aardig gevuld had. Net als gold voor veel negentiende-eeuwers, was dat in de vorm van vastgoed.

Een verdwenen tuin en een nieuw straatje

Mijn vader en zijn broers en zussen groeiden op in de Thomas a Kempisstraat, waar mijn grootvader naast het huis met de bekende gevel van een smederij op nr. 36 een manufacturewinkel had. Af en toe kwam er een straatje ter sprake dat de Bancksgang werd genoemd. Je kon erdoor naar de Bagijnesingel en Rhijnvis Feithlaan. Het liep vanaf de plek waar nu tegenover de Schoolstraat het ijzeren hek is naar de nu nog zichtbare wijde toegang aan de Brink, bij het begin van de Rhijnvis Feithlaan, Het bleef bij een vaag verhaal. Wel duidelijk was dat het een wat achterafstraatje was. Maar daar bleef het bij. Tot mijn verrassing zijn er oude kaarten, onder meer een kaart van Zwolle uit

1904, waarop inderdaad op die plek een straat is ingetekend.³² Door het testament van Philip Peter uit 1853 en een uittreksel van de boedelscheiding na zijn dood in 1859, is het duidelijk hoe het straatje ontstaan is en waarom het de Bancksgang genoemd werd.

Voor een goed begrip moeten we echter eerst kijken naar de Molenstraat en omgeving na 1832. Wat de ambachten en handel betreft, heb ik geen gegevens over ingrijpende veranderingen. Die waren er natuurlijk wel. Door de verharde wegen kwamen mensen van buiten makkelijker naar de stad. Er zullen meer winkeltjes zijn gekomen en diezelfde wegen zorgden er ook voor dat paarden, zoals die van boeren, veel vaker beslagen moesten worden dan voor de oude zandwegen nodig was. Het zal dus niet bij de ene smid van 1832 gebleven zijn.³³ Belangrijker was dat in de hele Nieuwstad de bebouwing zich verdichtte. De binnenstad knapte uit zijn voegen en ook de economische activiteit in de wijk zelf nam toe, waardoor ook meer personeel nodig was. Er was dus behoefte aan veel, vooral kleinere woningen voor knechten, dienstpersoneel en kleine ambachtslieden. Die konden alleen maar gebouwd worden in de grotere tuinen van particuliere eigenaren die zich her en der opvulden. In en achter de Schoolstraat kwam vrij zeker een heel

De Bancksgang (omcirkeld) op de kaart van 1904. (Uit: Ach lieve tijd)

1°. Vier voor eenige jaren geheel nieuw gebouwde **Woningen** onder één dak, met daarachter gelegen grooten **TUIN**, staande en gelegen te **Zwolle** op de Vechtstraat, over den Touwslager **NIBBELINK**, Sectie B. Nos. 800, 801, 802, 803 en 804, groot 5 Roeden 70 Ellen. Staande op f 1250.

2°. Een **Huisje** en **Erf**, staande en gelegen in de Waterstraat te **Zwolle**, bij de Vischpoortenplaats, belend de Kinderen van **J. A. BANCK** ter eener en **HINZE** ter andere zijde, Sectie F. No. 1369, groot 12 Ellen. Staande op f 310.

De Perceelen zijn dagelijks.

Veilingadvertentie in de Zwolse Courant van 19 september 1862. (Delpher)

specifieke groep terecht. Na een cholera-epidemie in 1832 werd twee jaar later de Slurink, een beruchte sloppenwijk bij de huidige Kerkstraat 'geleidelijk afgebroken... De a-socialen [sic] die daar woonden trokken toen buiten de Diezerpoort en formeerden langzamerhand opnieuw krotwoningen'.³⁴ Bakkerszoon Meindert Boss memoreerde dat daar nog rond 1900 gangen en stegen van de zogeheten Gribus waren, waarvan de oude ominieuze namen toen nog in de volksmond voortleefden: Duistere Steeg, Stropsteeg, Eindstraat.³⁵ Hier zien we de term 'gang' genoemd worden. Volgens Van der Woud was een gang: 'een pad dat vaak ergens in een achtertuin doodliep, terwijl een steeg (...) een verbinding tusen twee straten' was.³⁶ Het zijn termen, waarbij we nu automatisch aan sloppen en misère denken.³⁷ Voor de binnenstad van Zwolle was dat in die tijd waarschijnlijk ook zo, maar het hoefde echter niet altijd zo geweest te zijn. Bij de bouw kon het om, althans voor die tijd, ordentelijke woninkjes gaan, zeker in een wijk als de Nieuwstad waar door de toenemende economische activiteiten meer personeel nodig was en waar nog open ruimtes beschikbaar waren. En hier komt de Bancks-gang in beeld.

In 1844 heeft Banck de grote tuin van 810 m² achter zijn huis kadastraal in elf percelen opgedeeld.³⁸ In het testament blijkt dat te zijn geweest voor 'Elf naast elkander gelegene Huisjes en Erven met daarbij gelegene Tuingrond, staande en gelegen te Zwolle, op de Nieuwstad', met een totaal oppervlak vrijwel gelijk aan dat van de voormalige tuin. De toegang aan de Molenstraat was niet

in het bezit van Banck, maar in 1832, zoals we hierboven gezien hebben, bezit van instituteur Schouwenberg, die aan zijn kant ook een grote tuin had. Het is denkbaar dat die of een nieuwe eigenaar daar ook gebouwd heeft. Banck bouwde ook huizen op een perceel aan de Vechtstraat. Het was in 1832 volgens het kadaster het bezit van zijn tien jaar oudere zus Catharina Elizabeth Philippina Banck.³⁹ Als Philip Peter het in 1846 koopt, mogen we aannemen dat hij het van zijn zus of haar erfgenamen kocht. De koopsom bedroeg 400 gulden, met een huidige koopwaarde van € 820. Het langgerekte perceel, met huis, tuin en erf, was 570 m² groot en het lag vanaf de brug over de Nieuwe Vecht rechts voor de splitsing van de straat. In 1852 laat Banck het kadastraal opsplitsen in vijf percelen en veranderde het kadastrale nummer B.221 in de nummers 800 tot en met 804. Zoals het mooi in een veilingadvertentie van 19 september 1862 omschreven wordt:

'Vier voor eenige jaren geheel nieuw gebouwde **Woningen** onder één dak, met daarachter gelegen grooten **TUIN**, staande en gelegen te Zwolle op de Vechtstraat, over den **Touwslager Nibbelink**.'⁴⁰

Ten slotte blijkt uit een onderhandse akte, die de drie zoons in 1850 opgesteld hadden, dat bij een huis naast het woonhuis van Banck zelf ook nog horen 'twee huisjes die met hetzelfde onder één dak zijn'.

De vraag doet zich nu voor of Banck simpelweg een huisjesmelker was. Deze term komt in onze tijd snel naar boven, zeker bij iemand die als wolkammer ook al mogelijkerwijs een 'uitbouter' van armen was geweest, zoals we hierboven hebben gezien. Natuurlijk trok hij inkomsten uit de huur-opbrengst van deze in totaal zeventien huisjes. Maar in het algemeen was in zijn tijd investeren in vastgoed een veilige spaarpot voor de oude dag. Het was daarbij ook gewoon om hypotheek af te sluiten om de benodigde investeringen te doen. Banck had in ieder geval bij het opmaken van het testament nog bijvoorbeeld een hypotheek van 3.500 gulden op zijn bezit lopen, een bedrag dat wat koopkracht betreft toch meer dan 35.000 euro's is. Dat is ook niet niks. De vraag komt nu op

hoe rijk Banck was. Hij had in ieder geval bij zijn dood het stemrecht voor de Tweede Kamer. Dat betekende dat hij voldoende belasting betaalde om in het kiesregister ingeschreven te staan. Hij behoorde daarmee tot de 10 procent daartoe gerechtigden van de mannelijke Nederlandse bevolking boven de 25 jaar. Afgaande op het uittreksel van de boedeldeling na zijn overlijden, die slechts gaat over de toebedeling voor mijn grootvader Gerrit en zijn zus Fennigje, de kinderen van zijn overleden zoon Johan Andries, kom ik op een totaal bedrag van wat vrij zeker niet alles dekte. Zo was Philip Peter sinds het overlijden van zijn broer Johannes in 1852 voor een-zesde mede-eigenaar van de hoeve Bankenburg te Heerde van zijn broer Johannes.⁴¹ Verder waren er ook nog buiten het testament de hierboven genoemde twee woninkjes tegen de stadsmuur in de Waterstraat. In 1862 was het ene (F.1368) in het bezit van de kinderen van J.A. Banck en het andere van hun oom Jan.⁴² Gezien de inzet van 310 gulden zou dat ook natuurlijk niet veel uitmaken, maar toch... Gaan we uit van de in de boedelscheiding genoemde totaalsom voor alle erfgenamen, namelijk f 6.907,89, dan vertegenwoordigt dit voor de dag van vandaag naar koopkracht € 73.940,00.⁴³ Op zich een aardig bedrag en op zijn oude dag kon Banck vrij zeker, mede door de inkomsten van de verhuur van de woningen, waarover overigens niets bekend is, er goed van leven. Hij was een ambachtsman / koopman van redelijk gegoede stand. Van wat eens zijn kleinschalig imperiumpje aan de Thomas a Kempisstraat was, zijn misschien nog wat muren over, maar op Google Earth zie je nog duidelijk contouren die er aan herinneren. Of mijn vader en zijn broers en zussen nog rond 1900 huisjes aan de Banckgang aantreffen, vertelt het verhaal niet. Ik neem aan dat de eerste bewoners in de jaren vijftig van de negentiende eeuw, die de huurpenningen voor Philip Peter moesten opbrengen, mensen waren met een klein, maar redelijk vast inkomen zoals knechten en kleine ambachtslieden. Maar ook neem ik aan dat de bouwwoede, die vanaf 1840 in de Nieuwstad heerste, niet erg gericht was op het afleveren van duurzame, kwalitatief hoogwaardige behuizing. Philip Peter Banck investeerde vooral voor zijn

pensioenvoorziening en niet voor de lange termijn, net zo als naar ik aanneem de andere grondbezitters die terreinen opvulden met huisjes. Verkrotting zal op een bepaald moment hebben toegeslagen, maar wanneer de Bancksgang tegen de vlakte ging, is door mij niet vast te stellen. Als je het achteraf bekijkt is het eigenlijk een heel snel proces geweest. Van 1850 tot misschien 1920, zeventig jaar: verkrotting maakte plaats voor opslagruimtes, vanuit de Thomas a Kempisstraat is de toegang afgesloten, maar vanaf de Brink is er nog een verrassend grote open ruimte, die de kaart van 1832 al aangaf.

*Op de scheiding tussen de Brink en de Rhijnvis Feithlaan is nog de toegang te vinden van de oude Bancksgang.
(Foto Elske Bootsma)*

Noten

1. Bij afsluiting van het manuscript bereikte mij het droevige bericht van het overlijden in juli 2019 van Jan Wigger, medewerker van het HCO en archivaris in hart en nieren. Helaas kan ik hem daarom slechts postuum bedanken voor de fantastische hulp die hij me de laatste drie jaar heeft gegeven bij het schrijven van dit en vorige artikelen.
2. Oudvader is de genealogische term voor de vader van iemands betovergrootvader.
3. Compagnie van luitenant-kolonel Eijssel, 2e bataljon Regiment Usingen-Nassau. Volgens de kerkregisters van de Evangelische Gemeente te Merzhausen, waaronder Wilhelmsdorf viel, is Andreas op 15 februari 1752 geboren. Hij was dus bij zijn overlijden niet 75, maar 69 jaar zijn geweest. Om onbekende redenen is zijn leeftijd 'opgewaarderd': te jong in 1766 of misschien eerder voor 'vervroegde' pensionering?
4. In Nijmegen, Amersfoort en Bergen op Zoom lag in de betreffende jaren het Regiment Hessen-Darmstadt. Waarschijnlijk diende Banck dus toen in dat Regiment.

5. Van hem is in onze genealogie geen lidmaatschap van de Lutherse Kerk bekend.
6. De Nieuwstad was het verstedelijkte gebied vanaf de Diezerkade en langs de Thomas a Kempis- en Vechtstraat. Vaak werd de Molenstraat ook Nieuwstad genoemd.
7. *Ach lieve tijd. 750 jaar Zwolsen, Zwollenaren en het prille begin*, p.35
8. De varkensmarkt was kennelijk voor 1832 naar de Blijmarkt verhuisd, omdat de Brink in de kadastrering als voormalige varkensmarkt aangeduid wordt. De paarden maandmarkt bleef tot begin vorige eeuw bestaan.
9. Dit en het volgende gebaseerd op de uitgebreide studie van J.C. Streng: *Vrijheid, gelijkheid, broederschap en gezelligheid. Het Zwolse Sint Nicolaasgilde tijdens het ancien régime*. Hilversum: 2001. pp.80 ev.
10. *Ach lieve tijd. 750 jaar Zwolsen, Zwollenaren en hun vestingwerken*, p. 342
11. De Vries, p. 224
12. B.153 en 154. Waarschijnlijk pachtte hij van de Stad Zwolle ook de aangrenzende derde lijnbaan B.152. Ook heeft hij één van de vier lijnbanen op de Badhuiswal.
13. Perceelnummers B.180, 178, 177 en 178. In de tuin (177) is echter ook een huis ingetekend, misschien een tuinhuis, maar het is wel behoorlijk groot.
14. Hier had hij waarschijnlijk zijn kostschool.
15. Het komt wat wonderlijk over: een molenaarsknecht die de eigenaar van een molen is.
16. Met aan de Brink nog de fabriqueur-verver Johannes Godfried, B.161.
17. Wat opvalt is dat er in de hele straat slechts 1 smid was. Rond 1900 was dat heel anders: zes hoef- en kachelsmeden. (Hans Werkman: *De haven uitgegraven. De wereld van J.K. van Eerbeek, schrijver (Meindert Boss, 1898-1937)*, Hilversum, 2004. p. 47). Hierin ook een uitvoerige opsomming van alle beroepen, waardoor heel mooi de dynamiek van de straat door de tijd kan worden afgelezen.
18. Over het vertrek naar Zaandam zijn geen gegevens bekend. Het is aannemelijk dat Willem al tussen 1805 en 1810 vertrokken is en dat Coenraad zich later bij hem voegde.
19. Hij was gewoon zijn naam zonder 'c' te schrijven.
20. Zo verstrekte hij in 1845 twee hypotheeken. Gelders Archief. Klapper Notariële Archieven Heerde, notariële akten, 3310/1226 en 1212.
21. Koopkrachtwaarde nu € 898,50
22. Totaal oppervlak 1390 m²
23. Totale tariefstelling f 18,18. Variërend van f 6,93 voor de tuin aan de Molenstraat tot 6 cent voor het kleinste huisje aan de Waterstraat.
24. Website Scheepjeswol, Geschiedenis
25. Jan ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*. Zwolle, 2005. p.420
26. Een knecht kon soms ook onafhankelijk ondernemer zijn, zoals molenaarsknecht Herman Marsman van de Beltmolen aan het eind van de straat.
27. Ten Hove, Ibid., 421
28. De Vries, Ibid., 186-187
29. Agnes M.E. Lewe: 'Invoer te lande verboden'. *Een verkenning van de handel over landwegen tussen Nederland en de Pruisische provincies Rheinland en Westfalen, 1836-1857*. Hilversum, 1995. pp. 68-69
30. De Vries, Ibid., p. 252
31. Jacob van Lennep: *De zomer van 1823. Het dagboek van zijn voetreis door Nederland*. Bezorgd door Geert Mak en Marita Mathijssen. 2e. dr. pp. 180-181 en 194
32. *Ach lieve tijd*, p.185. Dezelfde kaart wordt elders zonder tramwegen rond 1920 gedateerd.
33. Rond 1900 waren er zes hoef- en kachelsmeden. Werkman, Ibid., p.48
34. De Vries, Ibid., p. 215
35. Werkman, Ibid., p. 48
36. Auke van de Woud, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*. Amsterdam, 2010. p.101
37. Ergens in mijn jeugd werden op verzoek van de bewoners bijna alle steegjes in de stad tot straat omgedoopt.
38. Het kadastrale nummer 176 werd omgezet in de nummers B.710/720: 1 perceel van 310 m² (tuin), 2 percelen met 70 m², 1 met 30, en 8 met 40 m²
39. Van haar is alleen bekend dat ze in 1821 op 44-jarige leeftijd trouwde en naar Kampen verhuisde.
40. Het gaat om twee huizen van 36 m² en twee van 41 m² en een perceel van 460 m². De veiling had vrij zeker te maken met een faillissement van Banck's zoon Jan, die deze kavels toebedeeld waren. *POZC*, 19-9-1862
41. Bestaande uit 'twee huizen, schuur, berg- en verder getimmerde, bouwlanden, weidelanden, akkermaalschboschen, heide en groengronden', totaal 51 bunder. Johannes' weduwe behield het vruchtgebruik tot haar dood in 1872
42. Advertentie veiling pand, *POZC*, 19 september 1862
43. Berekeningen op basis van de 'Waarde van de gulden/euro' calculator op de website van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, <http://www.iisg.nl/hpw/calculate2-nl.php>

Boeken

Lydia Lijkendijk, *Lange lijnen. Henk Jan Meijer, burgemeester van Zwolle*. Waanders Uitgevers, Zwolle 2019. 280 pp. ISBN 9789462622548. Prijs € 19,95.

Steven ten Veen

Een citaat uit het boek *Lange lijnen* dat ter gelegenheid van het afscheid van burgemeester Henk Jan Meijer is verschenen: 'Hij is geen allemansvriend, maar als je hem leert kennen, waardeert je hem.' Aan het woord is Lineke Tiesma-Meijer, de oudste zus van Meijer. Met die uitspraak vat zij de lange carrière van haar broer in Zwolle in een notendop samen. Toen hij in 2000 burgemeester van de Overijsselse hoofdstad werd, moest hij heel erg wennen aan de rol van burgervader die ook een belangrijk onderdeel van het burgemeesterschap is. Buiten oogde verlegen, zelfs een beetje bot als hij buiten het stadhuis met Zwollenaren contact had. Geen allemansvriend. Arthur ten Have, de griffier van de gemeenteraad, zegt: 'In het begin vond ik hem af en toe een echte houten klaas, maar wat is hij gegroeid als burgemeester in die negentien jaar.' Zwolle leerde hem kennen en waarderen, want dat is toch

wel de rode draad in *Lange lijnen*, dat is geschreven door journalist en tekstschrijver Lydia Lijkendijk, vol met prachtige foto's staat en uitgegeven is door Waanders Uitgevers. Dankzij dit boek leer je Henk Jan Meijer heel goed kennen, lees je dat bij zijn ouders thuis in Wassenaar altijd op Joop den Uyl werd gemopperd, lees je over zijn studie sociologie in Groningen, de ontwikkeling van zijn politiek bewustzijn, zijn raadslidmaatschap en wethouderschap in Den Haag, maar weinig over zijn privéleven. 'Ik heb geleerd niet te reageren als de pers me over privé zaken vraagt. Dat is wel een tip die ik bestuurders mee kan geven. Verlaag je niet tot een discussie in de media op welles-nietes-niveau. Soms kun je beter niet reageren, stormen waaien ook vanzelf over.' Zijn opvolger Peter Sniijders hoeft zich dus niet ongerust te maken over het feit dat Meijer in Zwolle blijft wonen. Zou hij op straat namelijk met commentaar op zijn opvolger worden geconfronteerd dan blijft zijn reactie beperkt tot 'Hmhm'. 'Zodat niet duidelijk is of ik het ermee eens ben of niet.'

Lydia Lijkendijk heeft voor het boek alle facetten van het burgemeesterschap met Meijer besproken. Daarnaast is het boek gelardeerd met kaders waarin verschillende mensen die met Meijer hebben samengewerkt zeggen wat zij van hem vinden. Een van hen is zijn secretaresse Annemarie Bergers-Bos, die vanaf 2000 voor Meijer heeft gewerkt. 'Mensen die Henk Jan niet kennen, zullen hem misschien wat stug vinden, maar hij heeft een groot gevoel voor humor. Hij vertelt regelmatig smeulige verhalen over zijn belevenissen, waar we vervolgens onbedaarlijk om kunnen lachen. Hij was eens urenlang in het novemberduister door de kou onderweg voor de Hanze naar Novgorod met een Russische chauffeur die geen Engels sprak. Hij stuurde me een berichtje: "Als die chauffeur me hier op de steppe eruit gooit, word ik nooit meer gevonden."'

Het boek biedt praktisch een compleet beeld van hoe Meijer in Zwolle heeft gefunctioneerd. Een beeld van een burgemeester die zijn werk zeer serieus nam, boven de partijen stond en het welzijn van de inwoners en de welvaart van de stad voorop stelde. *Lange lijnen* is daarmee een waardevolle herinnering aan deze bescheiden maar tegelijk krachtige eerste burger van Zwolle.

Anton van Gerner e.a., *PEC Man, Zwolse voetbalverhalen*, deel 2, 2019. 176 pp. ISBN 9789492531087. Eigen uitgave. Prijs € 12,50.

Gerjos Weelink

Bijna 65 jaar geleden, tijdens een historische ledenvergadering op 23 februari 1955, wordt besloten dat PEC zal toetreden tot het betaald voetbal. Ups en downs hebben elkaar sindsdien in rap tempo afgewisseld, zowel binnen als buiten de lijnen. Na het lezen van *Desespereert Nimmer, de geschiedenis van het betaald voetbal in Zwolle* (Schotanus, 2009) en *Meters Buutenspel of Voetballers zijn Moordgozers. Voetbal in Zwolle van 1893 tot 1983* (Schutte, 1983) zijn wij (Anton van Gerner, Herman Nijman en Gerjos Weelink) om tafel gaan zitten. Wie zijn toch die spelers, trainers en bestuurders die al sinds 1955 kleur geven aan de historie van PEC? In dát overleg is de serie PEC Man geboren en in januari 2014 wordt het eerste verhaal gemaakt over de aan het Diezerplein geboren Hennie van Nee (1939-1996).

In de bijna zes jaar die volgden hebben we tachtig spelers, trainers en bestuurders mogen portretteren. Naast spelers met (inter)nationale bekendheid zoals Wim Rijsbergen, Johnny Rep,

Piet Schrijvers en Jaap Stam, zijn het toch vooral de Zwollenaren zélf die een beeld schetsen van hoe het voetballen hier in de stad altijd heeft geleefd en is beleefd. Mannen als Wannie Sterken, Adri Jansen en Ben Spanhaak vertellen over de volle tribunes op de Vrolijkheid, waar zeker tienduizend toeschouwers aanwezig zijn bij de beladen derby's tegen Zwolsche Boys. Ben Hendriks, René IJzerman en Jan Hendriksen vertellen over de verloren bekerfinale van 1977 én het kampioenschap het jaar erop. Maar ook de jaren tachtig, waarin de eigenzinnige voorzitter Marten Eibrink op eigen wijze de club van de ondergang redt, komt uitgebreid terug. De fotografen Jan Drost (periode 1962-2007) en Martijn Kleingeerts (2007-heden) hebben de verhalen versterkt met prachtige beelden.

Maar of het nu gaat om de jaren zestig, zeventig, tachtig of negentig, voetbalhumor heeft in Zwolle altijd bestaansrecht gehad. Bij verzamelplaats hotel Van Gijtenbeek, bij Daan Dijk in café de Vrolijkheid of in de kleedkamer van het oude Oosterenk worden grappen en grullen uitgehaald. Ter illustratie hier een voorbeeld van oud-PEC'er Jan Westerbeek, die een anekdote uit eind jaren vijftig over ploeggenoot John Abma laat optekenen in maandblad *De 'PEC-er'*:

'John Abma was door PEC aangetrokken en de Kampenaar, nog in Militaire Dienst, debuteerde in Deventer, tegen Go Ahead. Hoe John speelde en wat de uitslag was weet ik niet meer, wel dat de kleed- en wasruimtes in een wat vervallen staat verkeerden. Ik stond na afloop van de wedstrijd snel onder de douche, waarna ik met mijn zeepdoosje in de hand door een lange, donkere gang weer naar de kleedkamer liep. Op dat moment kwam Johnny poedelnaakt en eveneens met een zeepdoosje in de hand de kleedkamer uitgelopen en vroeg hij: "Jan, waar is de douche?" Ik wees hem een deur, kwiek opende hij die en... stapte de restauratie binnen waar onder andere alle PEC-dames zaten. Er klonken opgewonden kreten. Johnny was een bekend lid geworden!'

Precies twee jaar na de verschijning van de eerste *PEC Man, Zwolse voetbalverhalen* is nu deel 2 verschenen. De beide delen zijn te verkrijgen via www.pecman.nl en de Zwolse boekhandels.

Mededelingen

Archief Vrouwenhuis naar Historisch Centrum Overijssel

Op 2 oktober 2019 werd in het Vrouwenhuis aan de Melkmarkt 53 het archief van de stichting overgedragen aan het Historisch Centrum Overijssel. Op die dag was het precies 300 jaar geleden dat de welgestelde en ongehuwde Aleida Greve (in dezelfde kamer) haar testament ondertekende en bepaalde dat na haar dood haar prachtige woonhuis aan de Grote Aa tot een Oude Vrouwenhuis bestemd zou moeten worden. Vanaf haar dood in 1742 tot 1984 werd het hofje door bejaarde dames bewoond.

Het belangrijkste deel van het archief lag in een brandkast in de regentenkamer. Vanwege de restauratie van het imitatiegoudleerbehang in 2016 moest deze weg. Het bestuur besloot toen dat het archief van de stichting vanaf het testament uit 1719 tot en met de restauratie en herbestemming van het pand in 1987 naar het plaatselijk archief zou gaan. Daar zijn de bewaaromstandigheden veel beter. De oud-archivariissen A.J. Gevers en A.J. Mensema namen de klus op zich de documenten te inventariseren.

Aleida Greve wijzigde zes jaar voor haar dood haar testament nog met de toevoeging dat de magistraat van Zwolle geen inzage in de administratie zou mogen hebben maar dat de familie het beheer op zich moet nemen. Dit is misschien ook de oorzaak dat het geen uitgebreid archief is, veel zal mondeling van vader op zoon zijn doorgegeven. In 1999 vond de directrice de sleutel van een altijd afgesloten kastje in de dienstbodekamer. Het bleek een heel speciaal archiefkastje met kartonnen laden en bevatte de stukken van de stichting van 1943 tot 1970. Er is slechts één notulenboek uit de jaren 1977-1985 bewaard gebleven die de uitgebreide discussies over de herbestemming van het hofje in woonhuis én museum weergeeft.

Kleine details in het archief geven zo nu en dan een bijzonder inkijkje in het leven van de bewoonsters: de gouvernante die elk jaar met Sinterklaas haar initialen in banketletters krijgt van een tevreden directeur; 89 nieuwe ruitjes in het huis vanwege de ontploffing van een kruitschip in april 1943, 'oorlogsglas' dat nog steeds te zien is; een nieuwjaarstoespraak uit 1969 van een bestuurder waarin voorgesteld wordt dat het komende uitstapje van de bewoonsters misschien ook wel eens richting maan zal kunnen gaan.

De bijeenkomst vond plaats in de regentenkamer waar bestuursvoorzitter Hidde van der Wal aan Vincent Robijn, directeur van het HCO, symbolisch archiefdoos nr. 1 (van de 23) overhandigde. Het lege archiefkastje kan weer met nieuwe stukken gevuld worden.

Saskia Zwiers, directrice Stichting het Vrouwenhuis

*Hidde van der Wal overhandigt als voorzitter van de Stichting Het Vrouwenhuis de eerste archiefdoos aan Vincent Robijn, de directeur van het HCO.
(Foto Carijn Oomkens)*

Redactie

Save the date! Save the date! Save the date!

Grote Zwolle Quiz 2020

De vierde editie van de **Grote Zwolle Quiz** zal plaatsvinden op **dinsdag 4 februari 2020**, wederom in de prachtige entourage van de Panoramazaal van het stadhuis en met muzikale omlijsting.

Inschrijven kan vanaf **1 december**, voor teams van minimaal twee, maximaal vier personen.

Er is dit jaar ruimte voor maar liefst **25 teams**.
Inschrijving via:

info@zwolsehistorischevereniging.nl

Quizmaster is als vanouds Frank Inklaar, spreekstalmeester Jan van de Wetering. Organiserend comité verder Annèt Bootsma, Wim Huijsmans en Johan Teunis.

Nb., ter bestrijding van de onkosten wordt net als vorig jaar een kleine bijdrage aan de deelnemers gevraagd, 4 euro voor leden van de Zwolse Historische Vereniging, 8 euro voor niet-leden.

Hou voor nadere informatie en oefenvragen de website van de vereniging in de gaten, www.zwolsehistorischevereniging.nl

Deelnemers aan de derde editie van de Grote Zwolle Quiz, op 29 januari 2019 in de Panoramazaal. (Foto Jan van de Wetering)

De winnaars van de Grote Zwolle Quiz 2019, vlnr. Henry Kranenburg, Carl Borst, Michael Klomp en Jacob Donze, met Henja van Nieukerken, voorzitter van de Zwolse Historische Vereniging. (Foto Jan van de Wetering)

Auteurs

Geert A. Banck (Zwolle, 1937) is emeritus hoogleraar Antropologie van Brazilië.

Annèt Bootsma - van Hulten (1953) is historicus. Zij is sinds 2000 eind- en hoofdredacteur van het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Wim Huijsmans (1948) was jarenlang als archivaris verbonden aan het Gemeentearchief Zwolle en na de fusie aan het Historisch Centrum Overijssel. Hij is nu als vrijwilliger betrokken bij diverse historische projecten.

Frank Inklaar (1957) is historicus. Hij is werkzaam bij de faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen van de Open Universiteit. Daarnaast was hij onder meer eindredacteur van *Zwolle-Zuid, Een geschiedenis tussen stad en IJssel* (2010) en auteur van *Aa-landen, Een geschiedenis in rood, groen en blauw* (2011), *Ken je Zwolle* (2015) en 'De Hanze nu. Van historische periode tot marketinginstrument', in *De Hanze*, Overijsselse Historische Bijdragen (2017).

Steven ten Veen (1943) is bijna veertig jaar werkzaam geweest in de journalistiek. Bij de *Zwolse Courant* was hij ruim twintig jaar chef van de stadsredactie en bij de Stentor de eerste lezersredacteur. Na zijn vervroegde uittreding in 2003 is hij op vrijwillige basis redactieel werk gaan doen.

Gerjos Weelink (1980) is werkzaam als docent Frans op het Carolus Clusius College en als sportjournalist bij dagblad *de Stentor*. Aldaar begon hij in 2014 aan de serie PEC Man, waarin met een oud-speler, -trainer of -bestuurder terug werd geblikt op hun PEC-periode. Deze verhalen zijn gebundeld in twee boeken, verschenen in 2017 en 2019. Zie www.pecman.nl

Jan van de Wetering (1947) is werkzaam als tekstschrijver. Hij publiceerde onder meer de boeken *Vergeten levens* (2001), *Hoe schrijf ik geschiedenis* (2004), *De Zwolse canon* (2008) en *Een toekomst waarborgen* (2015). Van zijn hand verschijnen regelmatig artikelen in het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Colofon

Het **Zwols Historisch Tijdschrift** is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

Annèt Bootsma-van Hulten, eindredacteur,
Wim Coster, Wim Huijsmans, Frank Inklaar, Michael Klomp,
Harry Stalknecht, Steven ten Veen, Jan van de Wetering

Redactieadres

Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle
E-mail: annetbootsma@home.nl

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

Henja van Nieukerken, voorzitter
Martin Guldemon, secretaris
Hilbert van der Zwaag, penningmeester
Annèt Bootsma-van Hulten (ZHT), Jan Kam, Johan Teunis

Website

www.zwolsehistorischevereniging.nl

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging

Martin Guldemon
Pilotenlaan 29, 8017 GG Zwolle
E-mail: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Ledenadministratie en nieuwe leden

Adreswijzigingen en lidmaatschap:
www.zwolsehistorischevereniging.nl of tel. 038 4651735
Opzeggingen: vóór 1 december lopend kalenderjaar

Tarief lidmaatschap	25 euro per jaar
Bankrekening	NL46 INGB0005570775
	tnv. Zwolse Historische Vereniging

Vormgeving, opmaak en druk ZHT

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)
Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog
Opmaak: Different Design Deventer
Druk: Zalsman, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, scan, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Kunst HUREN of KOPEN?

Ontvang nu
€ 100,-
spartegoed!

Vraag een
GRATIS proef-
plaatsing aan

IQ KUNST UITLEEN & GALERIE
MARSWEG 42 | ZWOLLE | iq.nl
DI - VR: 10 - 17 uur | ZA: 11 - 17 uur

BESCHERM JE OGEN
NET ZO GOED ALS JE HUID

NICO BRILLEN & LENZEN

Diezerpoortenplas 30 - 32 • Zwolle • Tel: 038 - 421 88 61 • www.nicobrillenzwolle.nl

Zwolse Historische Vereniging

Vertelt al 35 jaar het 'Verhaal van Zwolle'

vier keer per jaar het *Zwols Historisch Tijdschrift*
en gratis toegang tot thema-avonden

**Word nu lid
voor slechts 25 euro per jaar!**

Opgave lidmaatschap via:
www.zwolsehistorischevereniging.nl

De Zwolse Historische Vereniging participeert in
het Erfgoedplatform Zwolle

Het Vrouwenhuis

ZWOLLE

Rondleiding op afspraak

038 422 48 23

www.vrouwenhuiszwolle.com

Voorstraat 46, 8011 ML Zwolle

historisch
centrum
overijssel

> stadsarchief
van Zwolle

www.historischcentrumoverijssel.nl

zalsman

Trots en kleurrijk

Zalsman. Dé grafimedia-partner om samen communicatieprojecten tot een succes te maken. Communicatie op papier en/of digitaal voor een eerlijke prijs met ongekend snelle levertijden. Een brede dienstverlening waarbij u centraal staat. Voor al uw wensen op het gebied van drukken, printen, web2print en logistiek hebben wij een passende oplossing. Of u nu regionaal of internationaal opereert, in de zorg, bedrijfsleven, sport of bij de overheid, wij helpen u graag van al uw producties en projecten een succes te maken.

T (038) 467 00 70
www.zalsman.nl

Drukken • Printen • ICT • Web2Print • Warehousing